

Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын одан әрі іске асыру жөніндегі шаралар туралы" Жарлығының жобасы туралы

Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2001 жылғы 7 маусым N 768

Қазақстан Республикасының Үкіметі қаулы етеді:

Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын одан әрі іске асыру жөніндегі шаралар туралы" Жарлығының жобасы Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына енгізілсін.

Қазақстан Республикасының
Премьер-Министрі

Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын
одан әрі іске асыру жөніндегі шаралар туралы

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын одан әрі іске асыру мақсатында және "Қазақстан Республикасының Президенті туралы" Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсанындағы Конституциялық Z952733_заңының 19-бабына сәйкес қаулы етемін:

1. Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспары (бұдан әрі - Стратегиялық жоспар) бекітілсін.

2. Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар, облыстардың, Астана және Алматы қалаларының әкімдері:

1) өз қызметтерінде Стратегиялық жоспарды басшылыққа алсын және оны іске асыру жөнінде барлық шараны қабылдасын;

2) әзірленетін мемлекеттік, салалық және аймақтық бағдарламалардың Стратегиялық жоспармен үйлесімін қамтамасыз етсін.

3. Облыстардың, Астана және Алматы қалаларының әкімдері Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау жөніндегі агенттігімен келісе отырып бір ай мерзімде аймақтардың 2010 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспарларын

әзірлесін және тиісті жергілікті өкілді органдардың бекітуіне енгізсін.

4. Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар, орталық және жергілікті атқарушы органдар жылына екі рет - 20 қаңтарға және 20 шілдеге Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау жөніндегі агенттігіне Стратегиялық жоспардың және аймақтық стратегиялық жоспарлардың орындалу барысы туралы ақпарат беріп отырсын.

5. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау жөніндегі агенттігі жылына екі рет - 10 ақпанға және 10 тамызға Елбасын және Қазақстан Республикасының Үкіметін Стратегиялық жоспардың орындалу барысы туралы х а б а р д а р е т і п о т ы р с ы н .

6. Қазақстан Республикасының Үкіметі жыл сайын 1 наурызға Елбасына

Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар енгізсін.

7. Осы Жарлықтың орындалуын бақылау Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жүктелсін.

8. Осы Жарлық қол қойылған күнінен бастап күшіне енеді.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Астана, 2001 жылғы _____
N _____

Қазақстан Республикасы Президентінің
2001 жылғы "___" _____ N _____
Жарлығымен бекітілген

Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі
дамуының стратегиялық жоспары

Астана, 2001 ж.

КІРІСПЕ

1997 жылғы 10 қазанда Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстан - 2030: барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы"

деген Жолдауы жарияланған болатын, онда Қазақстанның 2030 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясы белгіленді. Ұзақ мерзімді стратегияның алдын ала кезеңін іске асыру мақсатында Президенттің 1998 жылғы 28 қаңтардағы Жарлығымен Қазақстан Республикасының 1998-2000 жылдарға арналған стратегиялық даму жоспары бекітілген болатын. Қазір, тұтастай алғанда үш жылдық Стратегиялық жоспар табыспен іске асырылды деуге болады.

Қазақстан дамудың және өзінің қазіргі әлемдегі өз орны мен рөлін сезінудің жаңа сатысына көтерілді. Елді нарықтық жаңа жолға салу жөніндегі негізгі, ең ауыр тиетін шаралар жүзеге асырылды. Қазіргі Қазақстан осыдан тоғыз жыл бұрын тәуелсіздікке ие болған кездегіден тәуелсіз экономикалық держава ретінде бәсекеге әлдеқайда қабілетті әрі келешегі зор деуге болады.

Алайда, Қазақстан дамуының өзіндік моделін іздестіру жалғасуда және жалғаса беруге тиіс, өйткені дүние шапшаң өзгеріп, күрделене түсуде. Елдің дамуын стратегиялық жоспарлау осындай іздестірулердің аса маңызды құралы болып табылады, оны Қазақстан 1997 жылы алғаш рет пайдаланды.

Өзінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға арналған стратегиялық жоспарлауды алдыңғы қатарлы елдер мен аса ірі трансұлттық компаниялар пайдаланады. Қазіргі дүниеде өмір сүру үшін Қазақстан олардың тәжірибесін пайдалана отырып, мемлекеттің рөлін және өзінің дамуын стратегиялық жоспарлауды күшейтуге тиіс. Айқын стратегиялық жоспарсыз мемлекет өзінің мақсатын іске асыру қабілетінен айырылады. Оқиға барысын басқарудың орнына, ол соларға тәуелді болып қалады.

Сонымен бірге, стратегиялық жоспарлар қатып-семген догмаларға айналмауға, икемді құрал болуға тиіс. Бұл 10-жылдық стратегиялық жоспар іске асырылу бөлігінде жыл сайын талданып отыруға және қалыптасқан ішкі және сыртқы жағдайларды ескере отырып, түзетілуге тиіс дегенді білдіреді.

Осы құжат Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспары болып табылады және ол министрліктер мен ведомстволардың, ұлттық компаниялардың, облыстардың, Астана және Алматы қалаларының стратегиялық жоспарларын әзірлеу үшін негізге алынады.

I БӨЛІМ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ 2010 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ ДАМУ МОДЕЛІ

1. БАСТАПҚЫ ЖАҒДАЙЛАР

Қазақстан дамуының осы заманға лайықты стратегиясын жасау үшін ағымдағы геосаяси және геоэкономикалық процестерді, келген жиырма бірінші ғасырдың

мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін түйсіну қажет. Социалистік жүйе қирағаннан кейін әлем жаңа дүние тәртібін орнату дәуіріне қадам басты. Өзінің негізінде екі өрісті дүние тәртібі бір өріспен алмасты. Алайда, әлемдік процесс серпінді дамуын жалғастырып келеді. Әлемдік экономиканы ғаламдандыру дамудың аса маңызды факторы болып т а б ы л а д ы .

Шығыс-азиялық аймақтың соңғы 30 жылдағы қауырт дамуы күштердің жаңадан орналасуына алып келді. Қазіргі кезде әлемде үш дамыған экономикалық орталық: АҚШ, Еуропа Одағы және Жапония бар. Өзімізбен көрші Қытайдың экономикалық алыпқа айналуының нақты келешегі бар.

Мемлекет рөлінің төмендейтіні туралы болжамдарға қарамастан, егеменді мемлекеттер жиырма бірінші ғасырдағы әлемдік процесте басты іс-қимыл жасаушы болып қала бермек. Басқаша айтқанда, тарихтың басты қозғаушысы ұлттардың-мемлекеттердің арасындағы бәсеке болып қала береді.

Тұтастай алғанда қазіргі кездегі әлемдік саясат дамыған шектеулі шеңбердегі мемлекеттердің мүдделерімен айқындалады Табиғи ресурстардың азаюы жағдайында ірі елдер стратегиялық тұрғыдан маңызды шикізатқа бақылауды уыстан шығармауға тырысуда. Едәуір энергетикалық ресурстарға ие Қазақстанға тиісінше қатер төнуі ы қ т и м а л .

Әлемдік экономикада, шын мәнісінде дамыған елдердің ұлттық компаниялары болып табылатын трансұлттық компаниялардың (ТҰК) мүдделері үстемдік етіп отыр. Қазіргі кезде ТҰК әлемдік өнеркәсіп өндірісінің жартысына дейін бақылайды. ТҰК-ні ерекшелейтін белгілер: рынокты планетарлық тұрғыдан көре білу және бәсекені әлемдік ауқымда жүзеге асыру; әлемдік рыноктарды бөлісу; өз елдерінің мемлекеттік аппаратын өз мүдделерін ілгерілету үшін пайдалану; ТҰК жұмыс істейтін мемлекеттерге экономикалық және саяси ықпал етуді жүзеге асыру болып табылады.

Ірі мемлекеттер өздерінің ТҰК-терін белсене қолдайды, ал олар өз кезегінде халықаралық қызметтен салық қаражатының түсуін, олардың экономикалық және саяси ықпалының таралуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі кезде ТҰК әлемдік экономиканың қаңқасын құрайды.

ТҰК-нің дамушы мемлекеттерге теріс ықпал етуінің мынадай негізгі сәттерін бөліп көрсетуге болады:

- ТҰК жергілікті компанияларға қуатты бәсеке жасайды және олардың дамуына мұрша бермей, ішкі рыноктан ығыстырады;
- трансұлттық капиталдың шалт қозғалысы ұлттық валютаның тұрақтылығын шайқалтып, дамушы елдердің ұлттық қауіпсіздігіне қатер тудыруы мүмкін.

2. МАҚСАТТАР

Экономиканың ұзақ мерзімді тұрғыдан бәсекеге қабілеттілігі негізін қалау.

2010 жылға қарай ішкі жалпы өнімнің (ІЖӨ) көлемін екі есе ұлғайту.

3. ДАМУ МОДЕЛІ

Экономика саласында:

- мемлекетті экономикалық өсудің "локомотивіне" айналдыру;
- мемлекеттің қатысуымен жүйені құрайтын ірі компанияларды құру және оларды аймақтық, мүмкіндігінше, әлемдік деңгейге шығару;
- ТМД аймағында экономикалық қарпу.

Мемлекеттік басқару саласында:

- мемлекеттік кәсіпкерлікті басқаруға қабілетті икемді Үкімет құру;
- мемлекеттік және жергілікті міндеттерді айқын ажырату;
- жергілікті мемлекеттік басқару органдарына заңнамамен белгіленген құзыреттер шегінде дербестік беру;
- тиісті бюджет жүйесін құру арқылы мемлекеттің негізгі әлеуметтік салаларға бақылау жасауы.

4. МЕМЛЕКЕТТІК ЭКОНОМИКАДАҒЫ РӨЛІ

ТҰК-ға төтеп беру үшін, Қазақстан тәрізді халқының саны бойынша шағын елдердегі отандық компаниялар ұлттық экономиканың ауқымымен шамалас ауқымды игеруі тиіс. Бұл мемлекеттің оларды басқарудан және олардың қызметін реттеуден шет қала алмайтынын білдіреді.

Әрбір қаржы-өндіріс тобы (ҚӨТ) немесе ірі корпорация бойынша мемлекет оның осы бизнестегі мүддесі қандай екендігін, оның меншік үлесі және жолданатын қаражаты қалай пайдаланылатынын шешуі керек. Ұлттық мақсаттарды жүзеге асыруға қатысатын ҚӨТ-і мемлекеттің қамқорлығында және осы топтардағы мемлекеттік меншіктің үлесі негізінде бақылауда болуға тиіс.

Перспективада мемлекет ҚӨТ-ні жоғары технология саласына таратуға тиіс. Отандық ҚӨТ-іден озық технологиясы мен осы заманғы менеджменті бар нағыз трансұлттық корпорациялар құру керек. Өзіміздің ҚӨТ-ні басқа елдердің рыногына жібере отырып, өзіміздің сыртқы экономикалық саясатты соған тұрақты түрде бағдарлай отырып, мемлекет өзінің ықпал ету саласын кеңейте алады және әлемдік экономикада өзінің маңызын көтереді.

Осылайша, тарихтың жаңа орамында мемлекет экономиканың өзекті салаларына қайта оралуы керек. Алайда ол социалистік (советтік нұсқадағы) мемлекетке емес, елдің өз ішінде де, сондай-ақ шетелде де нарық жағдайындағы бәсекеге қабілетті мемлекетке оралу болуға тиіс.

Ғаламдандыру жағдайында кедергілер орнату, тұйық экономика жасау мүмкін емес және оның қажеті де жоқ. Мұның өзі отандық кәсіпорындардың шетелдік компаниялармен елдің өз ішінде де, сондай-ақ шетелде де бәсекелесуге тиіс екендігін білдіреді. Сонымен бірге ақпараттық технологияны ғаламдандыру мен дамыту бізге бүкіләлемдік рынокта жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Қазақстандық экономика өзінің сыйымдылығы жөнінен шағын болып табылады. Мұның өзі ұзақ мерзімді экономикалық өсімге қол жеткізу үшін біздің экономикамыздың экспортқа бағдарлануға тиісті екендігін көрсетеді. Импорт алмастыруға ғана бағытталған стратегия қате болар еді.

Мұнай секторындағы өндірістің алдағы өсуі бізге қатер төндірумен бірге, жаңа мүмкіндіктер де береді.

Қатер жұмыс күші құнының артуына және, тиісінше, көрші елдердегі кәсіпорындармен салыстырғанда, біздің кәсіпорындарымыздың бәсекеге қабілеттілігінің құлдырауымен байланысты. Қазақстанда еңбекке ақы төлеу деңгейінің неғұрлым жоғары болуы бізді көршілерімізде жоқ не оларда нашар дамыған өнеркәсіп салаларын дамытуға бағдар алуға итермелейді. Мұның өзі өнеркәсіп стратегиясын жоғары қосымша құны бар жоғары технологиялық өндіріске баса көңіл бөле отырып әзірлеу, ақпараттық технологияны енгізу керектігін білдіреді.

Қазақстанның осындай стратегияны іске асыруға мүмкіндігі бар. Олар, ең алдымен, мемлекеттің мұнай секторынан қосымша табыс алуына байланысты. Екінші жағынан, зейнетақы реформасының басталуы ішкі сақталымдарды көбейтуге және жинақтаушы зейнетақы қорлары түріндегі ірі инвесторлар құруға мүмкіндік берді. Мемлекет осы екі сектордың ресурстарын шоғырландыруға және экономиканы жаңғыртуға: жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды қайта жаңартуға, экономиканың жаңа стратегиялық салаларын құруға жіберуге тиіс.

Экономиканы жаңғырту үшін ірі ауқымдағы ұзақ мерзімді инвестиция талап етіледі. Қазіргі кезеңде мемлекет қана осындай жаңғырту үшін "локомотив" бола алады, өйткені өнеркәсіптің технологиялық тұрғыдан жаңа күрделі салаларына ұзақ мерзімді ірі инвестицияны жүзеге асыруына жеке сектордың әлі ұзақ уақыт қабілеті жетпейді. Өнеркәсіп дамуының қажетті стратегиясын іске асыру үшін адам және қаржы ресурстарын тек мемлекет қана шоғырландыра алады.

Осылайша, біздің стратегиямыз экономиканың барлық өзекті секторларында мемлекеттің қатысуымен жүйені құрайтын ірі компаниялар құру болып отыр.

Жүйені құрайтын компаниялар қазақстандық экономиканың жотасын құрауға тиіс. Ұсақ және орташа кәсіпорындар осы компаниялардың төңірегінде құрылып, солардың

тапсырысы бойынша жұмыс істеуге тиіс. Жүйені құрайтын компанияларға мемлекеттің қатысу нысаны "алтын акцияны" иеленуден бастап, экономиканың салаларына және жалпы экономикалық ахуалға қарай акцияны жүз пайыз иеленуге дейін түрленіп отырады (өйткені жүйені құрайтын компаниялар ұлттық экономикаға ықпал ететін ірі кәсіпорындарды басқаратын болады, бұдан былай оларды ұлттық компаниялар деп а т а й м ы з) .

Экономиканы жаңғырту стратегиясын іске асыру үшін тиісті қаржы жүйесін құру қажет. Мемлекеттік инвестициялық бағдарламаға сәйкес өнеркәсіптің жаңа салаларына инвестиция салуды қамтамасыз ететін мемлекеттік қаржы институттарын құру керек. Даму бюджеті, Ұлттық қор, дамудың мемлекеттік несие ұйымдары осындай институттар бола алады .

Одан әрі ұлттық компаниялардың Қазақстаннан тыс экономикалық қарпуы, олардың таяу шетелдегі, ең алдымен энергетика мен құбырөткізгіш тасымалы саласында Қазақстанға қажетті өнеркәсіп объектілері мен инфрақұрылымды иеленуі қ а ж е т .

Бірінші кезекте қазақстандық жүктер үшін қажетті айлақтар мен терминалдарға, құбырөткізгіштерге, Орталық Азиядағы мұнай өндіру зауыттарына (МӨЗ), гидроэлектростанцияларға (ГЭС) қаражат инвестициялау керек.

- Қазақстандық экономиканың дамуына қарай ұлттық компаниялар өзінің қызмет аясын кеңейту мақсатында ТҰК-пен одаққа кіретін болады.

II БӨЛІМ.

ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТ

Қазақстан Республикасының К951000_ Конституциясына сәйкес әлеуметтік мемлекет құру қоғамдық дамудың негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Елдің әлеуметтік дамуы тұтастай алғанда заңдармен белгіленген мемлекеттің әлеуметтік қызметін іске асырудың сапасына байланысты.

Қазіргі кезде біз бірқатар аса маңызды әлеуметтік бағдарламаларды жетімсіз қаржыландыруға тап болып отырмыз.

Аз қамтамасыз етілген азаматтарға - жұмыссыздарға, көп балалы отбасылары мен балалары бар жалғыз ілікті аналарға, зейнеткерлерге, мүгедектерге мемлекеттік қолдау көрсетудің жетілдірілмеуі - әлеуметтік саясаттың тиімділігін төмендетеді. Денсаулық сақтау мен білім беру қызметтерін көрсетудің іс жүзіндегі ақылылық деңгейі едәуір өсті, мұның өзі осындай қызметтер көрсетудің көпшілігіне халықтың нақты қол ж е т к і з у і н ш е к т е д і .

Халықтың тұрмыс деңгейінің іс жүзінде төмендеуі демографиялық дамуға және

соның салдарынан Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне нақты қатер төндіреді және тікелей экономикалық зиян шектіреді. Осыған байланысты әлеуметтік саясатты реформалау шешімін кейінге қалдыруға болмайтын міндет болып отыр.

1. ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ МАҚСАТТАРЫ

Әлеуметтік саясаттың басты мақсаттары мыналар:

- тууды ынталандыру жолымен демографиялық жағдайды жақсарту және өлімнің деңгейін төмендету мен салауатты өмір салтын насихаттау, медициналық қамтамасыз етуді жақсарту және тұрмыс пен өндірісте жарақат алуды азайту есебінен күтілген өмір ұзақтығын көбейту жөніндегі шараларды қамтамасыз ету, сондай-ақ көші-қон процестерінің реттелуіне қол жеткізу;

- әйелдердің қоғамдағы жағдайын жақсарту және нақты гендерлік теңдікке қол жеткізу.

- экономикалық өсуді ынталандыру - еңбек етуге қабілетті халықтың табысқа ие болуына мүмкіндік беретін, әлеуметтік тұтынудың неғұрлым жоғары деңгейін қамтамасыз ететін экономикалық жағдай жасау жолымен халықтың аз қамтамасыз етілген топтары үшін экономикалық мүмкіндіктерді кеңейту;

- экономиканың нақты секторында жұмыспен қамтуды ынталандыру;

- халықтың экономикалық және әлеуметтік жағынан осал топтарын тиімді мемлекеттік әлеуметтік қолдаумен қамтамасыз ету;

- әлеуметтік қамтамасыз етуге бағытталған қаражатты бөлудің неғұрлым тиімді жүйесін құру;

- халықтың тұрмыс деңгейін, жұмыспен қамтуды арттыру және кедейлікті жою;

- медициналық қамтамасыз етудің, жалпы және кәсіби білім берудің жалпыға бірдей қол жетімділігін қамтамасыз ету;

- ұсынылатын әлеуметтік игіліктер мен қызметтердің жоғары сапалылығы мен оларды халықтың кең таңдау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету;

- Қазақстан Республикасының азаматтарын әлеуметтік қамтамасыз етудің жаңа қаржыландыру жүйесін анықтау және қолда бар көздерді неғұрлым тиімді пайдалану.

Әлеуметтік саладағы реформалар әлеуметтік саясаттың бағыттарын мемлекеттің қолда бар нақты мүмкіндіктері мен ресурстарына орай дамытуға ықпалын тигізуді көздейді. Бұл ретте белсенді әлеуметтік саясат экономикалық өсудің шектеушісі емес, дем берушісі ретінде көрінуге икемді.

Әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінде медициналық, зейнетақымен,

жұмыспен (жұмыссыздықтан) қамту, мүгедектікті, асыраушысынан айырылуы бойынша әлеуметтік қамсыздандыру айрықша орын алады. Бұл ретте сақтандыру қаражатын қалыптастыруға мемлекет, жұмыс беруші және халықтың өзі

қатысатын болады. Аталған көзқарас әлеуметтік саясаттың басым (құрамдас) компоненттері ретіндегі "адам факторының" қарыштап дамуын қамтамасыз ету мақсатындағы инвестициялық мүмкіндіктерді нығайтуға бағытталған.

ХАЛЫҚ ӨСІМІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫ (ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ)

1. МАҚСАТ

Елдің әлеуметтік дамуының деңгейіне сәйкес халық санының көбеюі.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

1999 жылғы халық санағының нәтижесі бойынша Қазақстан халқының жалпы саны 14,95 млн. адамды құрады. Осылайша, соңғы 10 жылда ол 1,2 миллионнан астам адамға кеміді (1-қосымшаны қараңыз).

Тұтастай алғанда республика үшін табиғи өсім қарқынының төмендеуі, негізінен, туудың төмендеуі, көші-қонның теріс сальдосы (1991-2000 жылдары Қазақстаннан 2,5 миллионға жуық адам көшіп кетті, осы кезеңде көшіп келушілердің жиынтық саны небәрі 0,87 млн. ғана адамды құрады), ауыл халқы үлесінің біртіндеп төмендеуі, аумақ бойынша орналастырудың біркелкі еместігі, халық тығыздығының төмен көрсеткіштері есебінен тән болып отыр.

Халықтың қартаю үрдісі байқалады: 1999 жылғы халық санағының деректері бойынша 65 жас пен одан үлкен жас топтарындағы адамдар халықтың жалпы санының 6,7%-ын құрады (2-қосымшаны қараңыз). Халықтың салыстырмалы түрде алғанда тез қартаю себептерінің бірі, негізінен, еңбекке қабілетті жастағы адамдардың көшіп кетуі, ал республикада қарт, зейнеткер жасындағы адамдардың қалуы болып табылады.

БҰҰ-ның қарттық шкаласы бойынша, егер 65 жас пен одан үлкендердің үлесі:

- 4%-дан төмен болса - жас халық;
- 4-7% - қартаю табалдырығында тұрған халық;
- 7% және одан да жоғары - қарт халық.

Сондай-ақ өсімталдық денсаулық мәртебесінің нашарлау факторының күшейе түскенін атап көрсету керек. 60%-дан астам әйелдер анемиямен ауырады, жүкті әйелдердің анемиямен ауыруы соңғы он жылда он есе өсті. Сүт безінің ісігімен ауырудың өсе түсуі айрықша алаңдатады.

1989-1999 жылдар ішінде Қазақстан халқының ұлттық құрамында мынадай өзгерістер болды: қазақтардың саны 1488,1 мың адамға немесе 22,9%-ға, өзбектердің

саны 39,7 мың адамға немесе 12,0%-ға, ұйғырлардың саны 28 мың адамға немесе 15,9% -ға, түріктердің саны 26,4 мың адамға немесе 53,3%-ға өсті. Сондай-ақ күрділердің (7,4 мың адамға немесе 29,1%-ға), дүнгендердің (6,9 мың адамға немесе 23,3%-ға), тәжіктердің (0,4 мың адамға немесе 1,3%-ға), саны көбейді. Бұл ұлттар халқы өсімінің едәуір қарқыны, негізінен туудың жоғары деңгейіне байланысты.

Тәуелсіздік жылдарында елде әйелдердің қоғамдағы құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласында белгілі бір прогреске қол жеткізілді. Мемлекет тарапынан қызметтің саяси және экономикалық салаларында нақты теңдікке қол жеткізу жолындағы кедергілерді жоюға ықпал ететін оң қадамдар жасалды.

Сонымен бірге, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесі өзекті

күйінде қалып отыр, мұның өзі гендерлік теңсіздіктің сақталуына алғышарт жасайды.

2.1. Күшті жақтар

- Халықтың жыныстық-жастық құрылымы мен орташа жасы оның салыстырмалы түрде алғанда жастығын көрсетеді.

- Халықтың едәуір бөлігінде орташа немесе көп балалы отбасында өмір сүру ниетінің болуы.

Алдын алу медицинасы академиясының американдық Макро Интернешнл компаниясымен бірлесіп 1999 жылы жүргізген медициналық-демографиялық зерттеулерінің нәтижесі елімізде балалы болуға ниеттенудің орташа саны зерттеу жүргізген кезде 2,3-ді құрағанын көрсетті (қазақтарда - 3,1, орыстарда - 2,3, басқа ұлттардың өкілдерінде - 2,7).

- Жастардың арасында туудың көбеюіне игі әсер ететін отбасылық-некелік үрдістің басым болуы.

Қазақстандағы өсімталдықтың талассыз көшбасшысы жастардың орташа жас (20-25 жас) тобы болып табылады (салыстыру үшін: АҚШ-та 30-35 жас неғұрлым өсімтал жас болып есептеледі).

- Этникалық қазақтардың өзінің тарихи отанына оралуына жәрдем көрсету саясаты.

- Өсімталдық денсаулықты сақтау және жақсарту үшін отбасын жоспарлау институтын енгізу.

- Қазақстан адам құқықтары бойынша отызға жуық халықаралық шарттарға қосылды. Солардың арасында Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын

ж о ю т у р а л ы к о н в е н ц и я б а р .

- Қазақстан Республикасы Президентінің жанында Отбасы және әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссияның және ПМ-де әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы күрес жөнінде арнаулы бөлімшенің жұмыс істеуі.

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Халықтың өлімінің өсуіне ықпал ететін факторлардың күшеюі: жарақат алу, алкогольге құмарлық, темекі тарту, есірткіге тәуелділік, әртүрлі жұқпалы аурулар, қоршаған ортаның экологиялық ластануы, жекелеген аудандарда ауыз судың ж е т і с п е у ш і л і г і .

- Кедейлік деңгейінің өсуі және тереңдеуі, халықтың төлем қабілетінің төмендігі.

- Ауру мен өлім деңгейін төмендету жөніндегі медициналық шараларға баламаның болмауы. Бастапқы медициналық-санитарлық көмекке, әсіресе ауылдарда кең қол ж е т к і з у д і ң б о л м а у ы .

- Түсік тастау бұрынғысынша тууды реттеудің және қаламаған жүктіліктен құтылудың негізгі құралы күйінде қалып отыр. Жасөспірімдер арасында түсік тастау деңгейі дамыған елдерден (Англия, Германия, АҚШ) ондаған есе жоғары.

- Халықтың өсімталдық денсаулық деңгейінің (мәртебесінің,

көрсеткішінің, коэффициентінің) төмендігі. Әйел денсаулығының индексі 20-30%-ды, жекелеген аймақтарда 10%-ды құрайды.

- Халықтың өсімталдық денсаулығын қорғау жөнінде тиімді саясаттың болмауы.

- Иманды-жыныстық тәрбиенің әлсіздігі, демографиялық және гендерлік білім берудің болмауы.

- Көшіп кетуді тежеу мен көшіп келуді жандандыру жөніндегі шаралардың тиімсіздігі.

- Отбасыларын (жастарды) тұрғын үймен қамтамасыз етуде тиімді жүйенің болмауы.

- Қоғамның негізгі ұясы ретінде отбасы институтының әлсіреуі және соның салдарынан ажырасудың көбеюі.

2.3. Мүмкіндіктер

- Белсенді көшіп келу саясаты, шетелдердегі қазақ диаспорасы

өкілдерінің өзінің тарихи отанына өту ниетінің болуы. Қазақстанның бұрынғы азаматтарының қайта көшіп келу үрдісінің ұлғаюы.

- Белсенді демографиялық саясатқа және гендерлік теңдікке қол жеткізуге қатысты Қазақстанның бастамаларын БҰҰ-ның және басқа халықаралық ұйымдардың қолдауы.

- Гендерлік теңдік проблемаларын зерделеу жөнінде ғылыми-зерттеу орталықтары жүйелерін құру.

- Әртүрлі келісімдер шеңберінде шетелдерде және ТМД елдерінде гендерлік білім беру жөнінде мамандар даярлау.

2.4. Қатерлер

- Жасырын көшіп келудің жандануы.

- Қоршаған орта жай-күйінің одан әрі нашарлауы.

- Су құбырларының тозуы және бірқатар елді мекендерде таза су көздерінің болмауы.

- Халық өсімінің проблемалары бойынша білім бағдарламаларының және ақпараттың болмауы.

- жұмыспен қамтумен қамтамасыз етуге, өзін-өзі көрсетуге жағдай жасауға және жастардың өсімталдық әлеуетін пайдалануға бағдарланған жастар саясатының болмауы

- Қоғамдағы әйелдердің рөліне таптаурын көзқарастардың және халықтың бір бөлігінде құқықтық нигилизмнің сақталуы.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Халықтың өсімі саласындағы басты стратегиялық міндет халық санының өсуі болып табылады. Оның үстіне елдің тұрақты даму мақсатындағы демографиялық мүддесі ілгерішіл жыныстық-жастық құрылымды сипаттайтын халықтың ұдайы өсу тұрпатын қалыптастыру сәйкес келеді. Халықтың санын көбейтуде, бір мезгілде көші-қонның теріс сальдосын төмендетуге ұмтылумен бірге, халықтың табиғи өсімінің басты рөл атқаруына көңіл бөлінетін болады.

Келесі онжылдықтағы басты міндеттерге сәйкес халықтың өсімі саласындағы негізгі міндеттер мыналар болады:

- Тууды көбейту мақсатында 90-жылдардың бас кезіндегі халықтың өсімталдық мінез-құлық үрдісін қалпына келтіру және сақтау (тууды ынталандыру).

- Халықтың өсімталдық денсаулығын жақсарту және қорғау.

- Өлім деңгейін төмендету.

- Көшіп кету процесін тежеу және көшіп келуді жандандыру.

- Қоғамдық санада елдегі барлық саяси және әлеуметтік-экономикалық процестерге толық құқықпен және белсенді қатысатын осы заманғы әйелдердің өркениетті бейнесін қалыптастыру.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Қазақстанның демографиялық даму жағдайы АҚШ, Германия, Жапония тәрізді дамыған елдердегі жағдайға ұқсас.

Дамушы елдер халықтың өсімін төмендету жолдарын іздеп жүргенде, туудың орнын басу маңайындағы немесе одан төмен деңгейдегі елдер халық санының күрт төмендеуін тоқтатудың тәсілін іздеуде. Адамзаттың тіршілік етуінің бүкіл тарихында өсім тұралау мен нашарлаудың белгісі емес, елдің саулығы мен әл-ауқатының көрсеткіші деп есептелді. Солай бола тұрса да, халық өсімін әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне сәйкес тұрақтандыру көптеген демографиялық стратегияның негізгі мақсаты деп есептеледі.

Әртүрлі елдердің демографиялық саясатты жасауға кірісуінің себептерін мынадай үлгіде топтауға болады:

- халықты экономикалық себептер және "өмір сапасына" байланысты себептер бойынша тұрақтандыру;

- тууды саяси, экономикалық және идеологиялық-психологиялық себептер бойынша ынталандыру;

- көшіп келу процестерін және халықтың әртүрлі топтарының, әдетте, этникалық топтарының әлеуметтік теңсіздігін реттеу;

- халықтың елдің өз ішінде қайта бөлінуіне ықпал ету.

4.1. Тууды көбейту мақсатында 90-жылдардың бас кезіндегі халықтың өсімталдық мінез-құлық үрдісін қалпына келтіру және сақтау (тууды ынталандыру)

Дамыған елдердің басым көпшілігі халықтың санын тууды ынталандыру арқылы көбейтуді жақтайды. Бірақ әртүрлі елдерде бұған түрлі себептер болды. Мысалы, Жапонияда, халықтың жоғары тығыздығына қарамастан, үкімет 70-жылдарда орын алған туу деңгейінің күрт төмендеуіне алаңдаушылық білдірді. Бүгінде Жапонияда ұрпақ жалғастығының жалпы көрсеткіші (туудың жиынтық коэффициенті) 1.4-ке тең. Мұндай төмендеудің жанама салдары: (а) санның азаюы және еңбекке қабілетті халықтың қартаюы; (б) рынок сыйымдылығының қысқаруы; (в) әлеуметтік қорғауға арналған шығыстың көбеюі; және (г) жинақтар мен инвестициялардың қысқаруы. Яғни

жапон үкіметі алаңдауының негізгі себептері - әлеуметтік-экономикалық себептер. Израильде бұл себептердің діни, этникалық және саяси сипаты да бар деп айтуға болады. Бұрынғы Кеңес Одағында негізінен идеологиялық себептер болды.

Тууды ынталандыру жөніндегі өзекті іс-шаралардың қатарында туушыларға және туғандарға материалдық төлем жүйесін көздейтін қаржы-экономикалық механизмдерді әзірлеу және қолдану бар. Тууды ынталандыру төрт балаға дейінгіні қоса алғанда, ілгерілеп өсу жүйесімен бала туу жағдайы бойынша бір жолғы және ай сайынғы төлем (мысалы, жүктілігі, тууы және сәбидің күтімі бойынша мемлекеттік жәрдемақы) тағайындау арқылы жүргізілетін болады. Аз қамтамасыз етілген отбасыларындағы жас балалар сапалы тегін тамақпен қамтамасыз етілуге тиіс. Көп балалы отбасылары мен жалғыз ілікті ата-аналарға қолдау көрсету бағдарламасын енгізу қажет.

Отбасыларына қолдау көрсету жөніндегі бағдарламалар, әдетте әлеуметтік әл-ауқатты жақсарту мақсатында жүзеге асырылады, бірақ, солай бола тұрса да, оның жасырын демографиялық бағыты бар. Отбасыларына қолдау көрсету жүйесінің әртүрлі нысандары мен жәрдемақы мөлшерлері бар, олар шамалыдан бастап (Аргентина, Бельгия, Франция, Грекия, Италия, Нидерланды, Швеция) айтарлықтай жеткіліктілікке дейін (бұрынғы Чехословакия, Ұлыбритания және тек кедейлер үшін Жапония) құбылып отырады. Отбасылары үшін әртүрлі жәрдемақыларды тағайындау немесе салық ауыртпалығын босаңсыту көптеген дамыған елдерде қайсыбір түрде жүзеге асырылады, бірақ мұндай бағдарламалардың ұрпақ жалғау мінез-құлқының өзгеруіне тікелей ықпал ететіндігіне баға беру өте қиын.

Тууды ынталандыру жөніндегі шаралардың келесі тобында - жастардың отбасылық-некелік қатынастарға кіру уақытын неғұрлым кешірек мерзімге ысыруы өсе түскен үрдісін тежеу жөніндегі шаралар. Бір жағынан жас адамдардың отбасын құрғанға дейін туыстарына материалдық жағынан тәуелсіз болуды қамтамасыз етуге, әсіресе тұрғын үй проблемасын шешуге деген салиқалы ниетін құптау керек. Алайда бұл жастардың өсімталдық мінез-құлқын тежейді. Сондықтан некеге тұру үшін қолайлы жағдай жасауға айрықша назар аудару қажет.

Осыған байланысты тууды көбейту жөніндегі стратегияның өзекті іс-шараларының бірі жастардың тұрғын үй проблемасын шешуіне жәрдем көрсету болуға тиіс. Бұған тұрғын үйсіз жас жұбайлар, жас отбасылары үшін сәби/бала туу жағдайы бойынша тұрғын үй кредитіне қол жетімділікті қамтамасыз ету ықпалын тигізуі керек.

Кейбір елдерде тұрғын үй саясаты халықтың өсуі мен бөлінуінде маңызды анықтаушы болып табылады: шағын пәтерлер адамдардың қалаларда тұрақтап қалу ниетін тежейді және осымен бір мезгілде бұл неғұрлым кеш некелесуге және отбасы санының азаюына алып келеді. Мұны Жапонияның және Шығыс Еуропаның көптеген елдерінің мысалынан нақты көруге болады, мұнда соғыстан кейінгі кезеңде туу күрт құлдырады. Ирландияда жас отбасыларына қоғамдық тұрғын үй қорының ұсынылуы отбасыларының тез өсуін ынталандырды. Отбасының ұлғаюына байланысты тұрғын үй

қарыздарының берілуі өткен ғасырдың 70-80 жылдары бұрынғы Чехословакияда х а л ы қ т ы ң ө с і м і н е ә с е р е т т і .

2001-2010 жылдар кезеңінде жас адамдарды кәсіби білім алу, өзінің меншікті ісін құру, жастарды шағын және орташа бизнес саласына тарту мақсаттарына арналған кредит берудің және гранттар бөлудің мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу мен іске асыру арқылы жастарды жұмысқа қамтудың белсенді саясатын жүргізу жөнінде ш а р а л а р қ а б ы л д а н у ғ а т и і с .

Әйелге - анаға - қызметкерге деген қатынастың да маңызы аз емес. Жүктілерге және тууға көмек көрсетуге медициналық қызмет көрсету нақты тегін болуға тиіс. Жүкті және тууы кезінде медициналық көмек көрсету бойынша ақы алу жағдайын болдырмау жөнінде шаралар қолдану қажет. Еуропа елдерінің көпшілігінде жасалатындай, жұмыс істейтін, әсіресе жүкті әйелдерді және кішкентай балаларды тәрбиелеуші әйелдерді қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны әзірлеп, енгізу керек.

Моральдық ынталандыру да аз рөл атқармайды. Көп балалы отбасыларының мәртебесін көтеру жөнінде шаралар қабылдау және материалдық ынталандырумен қатар моральдық жағынан да ынталандыру қажет.

Көп және орташа балалы отбасыларының артықшылықтарын (бір біріне сүйеніш, қартайған ата-аналарына қамқорлықты бөлісу және т.б.) насихаттау, отбасылық-некелік қатынастарды нығайту арқылы да, сондай-ақ туу төмендеуінің кейінгі ұрпаққа теріс әсер ететініне жасөспірімдер мен жастардың назарын аудару үшін білім беру ұйымдарында демографиялық білім беруді енгізу арқылы да тууды ынталандырудың н а қ т ы м ү м к і н д і г і б а р .

4.2. Халықтың өсімталдың денсаулығын жақсарту және қорғау

Әйелдер мен балалардың анемия ауруының, әйелдердің сүт безінің қатерлі ісігімен ауруының алдын алу және емдеу ана мен баланы қорғау саласындағы негізгі бағыттардың бірі болуға тиіс.

Түсік санының көптігі (жыл сайын 170 мыңнан астам) өсімталдық денсаулықты қорғау саласында мемлекеттің тиімді саясатының жоқтығын дәлелдейді. Мемлекеттің күш-жігері әйелдердің тегін түрде жасанды түсік тастауға қол жеткізуін шектеуден гөрі , қызметі қайсыбір ерлер мен әйелдерге қажетсіз жүктілікті болдырмауға, енді біреулеріне аңсаған баланың туылуын күтуге мүмкіндік беретіндей медициналық-әлеуметтік қызметті дамытуға бағытталуы тиіс.

Бұл міндетті іске асыру жөніндегі өзекті іс-шаралар бірінші кезекте жалпы денсаулықты және атап айтқанда, өсімталдық денсаулықты қорғауға және көтермелеуге бағытталатын болады. Осы мақсатта отбасыларына консультация беру, ағарту жұмыстарын жүргізу және жоспарлау жөніндегі қызметтер көрсетуге қол жетімділікті қамтамасыз ету қажет. Бұдан бөлек, отбасын жоспарлаудың негізгі әдісі

ретінде неғұрлым оңай қол жетімділігіне орай көптеген әйелдер қолданатын жасанды түсік тастау деңгейін төмендету мақсатында белсенді саясат жүргізілуге және енгізілуге тиіс. Әйелдерге:

- жыныстық өмір мен бала туу, емшекпен, тағаммен тамақтандырудың қауіпсіздігі, өз денсаулықтарының жай-күйіне және бүкіл өмір бойғы әл-ауқатына әсер ететін психикалық тұрғыдан белсенді заттарды теріс пайдалану, экологиялық қолайсыз факторлар мәселелері бойынша жоғары сапалы санитариялық ағарту жұмыстарына барлық әйелдер мен қыздардың қол жетімділігін заңдық және нормативтік қамтамасыз ету. Осындай ағарту жұмыстарын ұсыну коммерциялық мүдделермен белгіленбеуге тиіс;

- а) өсімталдық қызметін қалпына келтірудің әдістерін жасау, енгізу және осы салада зерттеулер жүргізу; б) аурулардың биомедициналық, эпидемиологиялық және санитариялық-гигиеналық аспектілерін және емшек рагы және/немесе жыныс жолдарының жұқпалы аурулары, соз аурулары мен АҚТҚ/ЖҚТБ тәрізді әсіресе әйелдердің денсаулығына елеулі немесе ерекшелікті әсерін тигізетін жағдайларды зерделеу тәрізді шараларға мемлекеттік қолдау көрсету арқылы ұрпақ жалғастыруды реттеуге арналған құралдар беру керек.

Ерлер мен әйелдер бедеулігінің алдын алу бала кезден басталуға және бедеуліктің себептерін жою жөніндегі шараларды болжауға тиіс. Жасөспірімдер мен жастарды адамгершілік-жыныстық тұрғыдан тәрбиелеу, олардың бойында өсімтал денсаулыққа байланысты салауатты өршілдікті қалыптастыру да алдын алу сипатындағы шараларға жатады. Сонымен қатар, ерлер мен әйелдердің бедеулігін емдеу жасанды ұрықтандыру, бала туудың өзге де мүмкіндіктері бойынша медициналық қызмет көрсетулерге қол жетімділікті көбейту жөнінде шаралар қабылдануға тиіс. Бедеулікті туындататын экологиялық проблемаларды шешу жөнінде шаралар әзірленуі керек.

4.3. Өлім деңгейін төмендету

Халықтың өлімі мен ауруын төмендету бағдарламаларының нәтижелілігін күшейту қажет. Халыққа медициналық қызмет көрсету қол жетімділігінің сапасын жақсарту - осы стратегияның денсаулық сақтауға қойып отырған бірден бір талабы. Денсаулық сақтауды дамыту стратегиясы "Денсаулық сақтау жүйесіндегі реформалар" деген бөлімде неғұрлым толық сипатталған.

Стратегияның қалған іс-шаралары медициналық сипаттың шеңберінен шығып кетеді, олар көбінесе әлеуметтік/қоғамдық болып табылады.

Салауаттық өмір салтын қалыптастыру жөніндегі білім беру бағдарламаларын енгізу, АҚТҚ/ЖҚТБ індетін болдырмау жөніндегі шараларды іске асыру аурудың алдын алу барысында басты рөл атқаруға тиіс. Халықтың жазатайым жағдайлардан, жарақаттардан орын алатын өлімі мен ауруын азайту жөніндегі қоғамдық денсаулық

сақтау бағдарламасын дамыту керек.

Өз денсаулығы мен болашақ ұрпақтың денсаулығы үшін халықтың жауапкершілігін арттыру жөніндегі іс-шаралар өзекті болуға тиіс.

Жаңа туған сәби денсаулығының жай-күйі ана денсаулығының жай-күйіне байланысты. Жаңа өмірді жоғалтпау үшін біз ананың денсаулығын қорғау жөніндегі бүкіл шараларды қамтамасыз етуге тиіспіз. Осыған байланысты жүкті әйелдің дәрігер-гинекологта тұрақты медициналық қадағалануы міндетті болып есептеледі. Алайда, бұл орайда жүкті әйелдердің барлығы бірдей тәртіпті бола бермейді, сондықтан да жүкті әйелдердің мамандарға ертерек жүгінуін ынталандырып отыру қажет.

4.4. Көшіп кету процесін тежеу және көшіп келуді жандандыру

Біздің көші-қон процесін реттеуге қол жеткізуіміз қажет.

Халық өсімінің проблемаларын көптеген елдер көші-қон ағынын реттеу жолымен шешті. Мысалы, Австралия, Канада, Израиль және АҚШ тәрізді елдер елді жалпы дамыту мақсатында көшіп келуді көтермеледі, ал Бельгия, Франция және Нидерланды сияқты елдер еңбекке қабілетті халықтың іріктеулі көшіп келуін қолдады. Бүгінгі күні көшіп келу кейбір елдерде ғана: Австралияда, Бельгияда, Канадада, Израильде, Германияда және АҚШ-та халықты толықтырудың негізгі көзі болып қалып отыр. Барлық жерде көшіп келудің этникалық реңкі бар. Біріккен Еуропаның аумағында да оңтүстіктен солтүстікке, неғұрлым дамыған индустриалды елдерге көші-қонның ағылуы байқалады.

Еңбекке қабілетті халықтың тиісті табыс табуына мүмкіндік беретін экономикалық жағдайлармен қамтамасыз ету жөніндегі шаралар көшіп кету процесін тежеу мақсатындағы өзекті шаралар ретінде көрінеді. Кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі, шағын кредиттеуді қоса алғанда, кредиттеудің әртүрлі нысандарын дамыту жөніндегі арнайы бағдарламалар кеңейтілуге және тиімді іске асырылуға тиіс.

Көшіп келу саясатында көшіп келушілердің әлеуметтік және тұрғын үй-тұрмыстық проблемаларын шешу, көшіп келушілердің Қазақстанның әлеуметтік және экономикалық жүйесіне тезірек кірігуі үшін жағдай жасау жөнінде нақты қолдау көрсету бойынша шаралар қабылдау қажет. Қайта көшіп келуді ынталандыруда және қолдауда белсенді саясат жүргізу қажет.

Мақсаты еңбектің аймақтық рыногындағы жағдайдың өзгеруіне шұғыл үн қатуға бағытталған, халықтың көші-қон оңтайлылығын арттыру болуға тиіс халықтың ішкі көші-қонын реттеудің мемлекеттік саясатын жүргізу керек. Қазақстанның өндірістік күштерін орналастырудың схемасы халықтың еңбек көші-қонының құрамдас бөлігі болуға тиіс.

4.5. Қоғамдық санада елдегі барлық саяси және әлеуметтік-экономикалық процестерге толық құқықпен және белсенді қатысатын осы заманғы әйелдердің өркениетті бейнесін қалыптастыру

Үйлесімдендіруді және біріздендіруді қамтамасыз ету мақсатында әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы БҰҰ-ның Қазақстан бойынша қорытынды шолуына сәйкес қолданыстағы ұлттық заңнамаларға және әзірлену үстіндегі нормативтік құқықтық кесімдердің жобаларына гендерлік сараптама ж а с а у д ы жү з е г е а с ы р у к е р е к .

Отбасы және әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссияның, оның аймақтық бөлімшелерінің отбасының, әйелдер мен балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау саласында жұмыс істейтін әйелдердің, үкіметтік емес ұйымдардың елдің қоғамдық-саяси өміріне қатысуын жандандырудағы рөлін арттыруды қамтамасыз ету керек.

Халықтың барлық жіктері үшін гендерлік білім берудің тиімді жұмыс істейтін жүйесін құру гендерлік білімді тәрбиелеу жүйесіне ықпалдастыруды қамтамасыз ету қажет.

Әйелдерге қатысты қылмысты нақты төмендетуге, соның ішінде елдің барлық облыстары мен аудандарында әйелдерге арналған сенім телефондары мен баспаналары бар дағдарыстық орталықтар жүйесін кеңейту жолымен төмендетуге қол жеткізу міндетін дереу шешу талап етіледі.

- ҚОСЫМША

1-қосымша

Қазақстан Республикасындағы халық санының динамикасы
(мың адам)

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

2-қосымша

Қазақстан халқының жыныстық-жастық пирамидасы,
1999 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай (мың адам)

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

БІЛІМ БЕРУ РЕФОРМАСЫНЫҢ СТРАТЕГИЯСЫ

1. МАҚСАТ

Білім берудің халықтың кең тобына арналған сапалы (әлемдік деңгейде) білім беру бағдарламасын қамтамасыз ететін тиімді жұмыс істеу жүйесін құру.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы білім беру жүйесінің алдына білім берудің ұлттық моделін жасауды қамтамасыз ету және оны халықаралық білім беру кеңістігіне ықпалдастыру мақсатын қойды.

Бұл мақсатқа қол жеткізу Мемлекет басшысы және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен бірқатар бағдарламаларды: орта білім беру жүйесін ақпараттандыруды , жаңа буындағы оқулықтарды әзірлеу мен енгізуді іске асыру арқылы қамтамасыз е т і л е д і .

Сапалы білім беруге кеңінен қол жеткізуді қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің ұлттық моделін тиімді дамыту үшін жағдай жасау мақсаты белгіленген 2000-2005 жылдардағы кезеңде іске асырылатын "Білім беру" мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Білім беру сапасы бұл ретте әлемнің дамыған елдеріндегі білім беру сапасына салыстыратындай болуға тиіс.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Балаларды мектепке дейінгі даярлау енгізілді.
- Бастауыш жалпы орта білім беру стандарттары әзірленіп, енгізілді, бастауыш, орта және жоғары кәсіби білім беру стандарттары әзірлену және енгізілу сатысында тұр.
- Жалпы орта білім беру жүйесін компьютерлендіру негізінен аяқталды.
- Мектепке бармаған балалардың есебі жүргізіледі. Жалпы білім беру мектептерінің жанында Жалпыға міндетті оқу қоры жұмыс істейді, қор қаражатын қалыптастыру м е х а н и з м і қ ұ р ы л д ы .
- Жоғары оқу орындары студенттерінің құрамын қалыптастыру мемлекеттік білім беру тапсырыстарына сәйкес талапкерлерді орталықтандырылған сұрақ-сауалдан өткізу және мемлекеттік білім беру гранттары мен мемлекеттік білім беру кредиттерін конкурстық негізде орналастыру жолымен жүзеге асырылады.
- Ата-аналар мектептердің жай-күйіне қолдау көрсетуге белсене қатысады.
- Білім беруді бюджеттен қаржыландыру ІЖӨ-нің кемінде 4,0%-ын құрайды, бұл

ретте білім саласындағы конституциялық кепілдіктерді қамтамасыз етуге көңіл бөлінеді (қосымшаны қараңыз).

- Жоғары оқу орындарында ақылы негізде оқитын студенттер санының артқаны байқалады.

- Білім берудің мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларына жеделдетілген кәсіби білім беру бағдарламалары, сондай-ақ экономика талап ететін жаңа мамандықтар бойынша мамандарды қайта даярлаудың қысқа және орта мерзімді білім беру бағдарламалары енгізілді.

2.2. Әлсіз жақтар

- Қазіргі түзеуші және мамандандырылған мектептер дамуда шектеулі мүмкіндіктері бар балаларды оқыту қажеттерін толық қамтамасыз ете алмайды. Елеулі аурулары бар балаларды оқыту мен сауықтырудағы сұранысын қамтамасыз ететін ұйымдар жүйесі дамымаған.

- Орта және жоғары мектептер сабақтастығының үзіліп қалуы орын алып отыр.

- Барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарында мемлекеттік тілді оқытудың сабақтастық қағидаты қамтамасыз етілмеген.

- Кәсіби білім беру проблемаларын шешуде білім беру жүйелері мен кәсіпорындар секторының әріптестігі нашар дамыған.

- Білім берудің формальды емес секторы нашар дамыған, мектептен тыс білім беру ұйымдарының жүйесі қысқаруда.

- Білім беру ұйымдарын лицензиялау механизмінің жеткіліксіздігі өз қызметтерінде студенттер мен оқушылардың қажетті білім мен дағдыға ие болуын қамтамасыз ете алмайтын жеке университеттер мен колледждердің ашылуына мүмкіндік береді.

- Елдің жоғары оқу орындарында орын алып отырған протекционизм құбылысы жоғары кәсіби білімі бар мамандар даярлаудың сапасына теріс әсер етеді.

- Білім беру қызметкерлерін қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүйесінің оқу бағдарламалары уақыт талабына жауап бермейді, бағдарламалардың мазмұнында қоғамның қажеттері ескерілмейді.

- Мамандықтар бойынша мамандар даярлауды елдің болашақ қажетіне сай жүргізбеу орын алып отыр. Талапкерлер экономикалық және заң мамандықтарына басымдық береді. Инженерлік-техникалық мамандықтарға сұранымның жоқтығы немесе сұранымның аздығы болашақта мамандардың жетіспеушілігі және оларды шетелден әкелу қажеттігі қатерін туындатады.

- Білім берудің барлық деңгейдегі мазмұны қоғамның және ел экономикасының сұраныстарына толық көлемде жауап бермейді.

- Білім берудің барлық деңгейі материалдық-оқу-техникалық жағынан нашар қамтамасыз етілумен сипатталады.

- Жоғары оқу орындарына арналған қажетті оқулықтарды және республика үшін шетелден ғалымдардың монографияларын жаппай сатып алу механизмі жолға қойылмаған. Өртүрлі нұсқадағы оқулықтарды оқу процесіне енгізу механизмінің нәтижесі аз.

- Оқушы жастардың едәуір бөлігі үшін өндірістік практиканы және лабораториялық сабақтарды сапалы деңгейде ұйымдастырудың мүмкіндігі жоқ.

- Жалпы орта білім беру жүйесінде негізінен ақпараттандыру емес, компьютерлендіру ғана болып өтті.

- Елдің жетекші университеттерінде ғылыми және инженерлік зерттеулер жүргізуге арналған мемлекеттік тапсырысты орналастырудың нақты механизмі жоқ, сондықтан да университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарының мемлекеттік бюджет қаражатынан бөлінетін зерттеушілік гранттары мен кредиттері үшін салауатты бәсекесін дамытуға жағдай жасалмаған.

- Оқытудың сапасын қамтамасыз еткені үшін қызметкерлер мен ұйымдарды материалдық ынталандырудың жүйесі жоқ.

- Салада бәсекелестік рыногы іс жүзінде жоқ және бұл шығынның тиімділігін айтарлықтай төмендетеді.

- Тәрбиелеу мен оқыту бірлігінің үзіліп қалуы жастар мен жасөспірімдердің арасында есірткіні, алкогольды және темекі өнімдерін пайдаланудың өсуіне алып келеді. Мектеп оқушыларын еңбекке баулу мен кәсіби бағдарда оқытудың рөлі әлсіреді.

- Білім беру индустриясы жоқ.

- Оқытудың озық технологиясы нашар пайдаланылады.

2.3. Мүмкіндіктер

- Ел басшылығы мен жұртшылықтың білім беруді инвестициялаудың қажеттігін түсінуі.

- Үздіксіз экологиялық білім беру және тәрбиелеу тұжырымдамасын қабылдау.

- Халықаралық ұйымдардың білім беру жүйесін реформалау процесіне қолдау көрсетуі.

- Бірқатар білім беру ұйымдарының дамыған елдердің оқу орындарымен өзара іс-қимылы.

- Мемлекеттің ынтымақтастық саясаты шеңберінде басқа елдердің жетекші оқу орындарымен студенттер, оқушылар алмасу.

- Өртүрлі келісімдер шеңберінде ТМД елдерінде мамандар даярлауды жүзеге асыру мүмкіндігінің болуы.

- Ақпараттық жүйені дамыту, білім беру жүйесінде Интернетті пайдалану мүмкіндіктері.

- Елді дамытудың индустриалық бағыты.

2.4. Қатерлер

- Халықтың жалпы тұрмыс деңгейінің төмендеуі аз қамтамасыз етілген отбасыларынан шыққан оқушыларды барған сайын осалдандырады, соның салдарынан мектеп жасындағы балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқуға толық қамтылмауы орын алып отыр.

- Экономиканың, әлеуметтік саланың және елдің қоғамдық өмірінің қажеттеріне сәйкес мамандар даярлауды жоспарлаудың тиімді жүйесінің болмауы.

- Елдегі жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуы салдарынан кәсіпорындар секторы тарапынан кәсіптік білім беру жүйесіне мүдделіліктің жоқтығы - әзірше еңбек рыногы оларды қажетті жұмыс күшімен қамтамасыз етеді. Мұның өзі бастауыш және орта кәсіптік білім беру жүйесін жоғалу жағдайына апарып тірейді, өйткені бюджет қаражаты негізінен орталау жалпы және жоғары кәсіби білім беру жүйесіне кетеді.

- Негізінен - жан басы бойынша қаржыландыру механизмінің болмауы.

- Басқару жүйесіндегі енжарлық, саланы стратегиялық жоспарлаудың және нәтижелерді өлшеу жүйесінің болмауы.

- Білім беру саласындағы басқару мен қаржыландыру мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін нашар пайдалану.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Білім беру жүйесіндегі басты стратегиялық міндет халыққа барлық деңгейлер мен сатыларда сапалы білім беруге қол жетімділікті кеңейтумен белгіленеді. Осыған байланысты білім беру саласындағы күш-жігер оның сапасын қамтамасыз ету жүйесін құруға бағытталуға тиіс. Білім беру жүйесіндегі басты міндетке ілесе жүретін мақсат - үздіксіз білім беру қағидатын енгізу болып табылады.

Сапа мынадай аспектіде қарастырылады: білім берудің қазіргі кездегі деңгейінде әркім өзі үшін өмір суретіндей. Келесі онжылдықтың мақсаты, бір жағынан, адамның қарышты дамуын қамтамасыз ететін білім берудің бірыңғай ұлттық жүйесін құру екінші жағынан - білім берудің ұлттық жүйесінің жалпыәлемдікке тұтасуын қамтамасыз ету болып табылады.

Білім беру жүйесін алдағы он жыл ішінде адамды біліммен ғана

қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге осы білімді пайдалана білу мен дағдыға айналдыру жүйесі етіп қайта құру күтіп тұр.

Білім беру жүйесі экономикалық және әлеуметтік саладан оқшау тіршілік жасауын тоқтатуға тиіс. Оны үлкен әлеуметтік-экономикалық жүйенің бөлігі болу және ел экономикасын адам ресурстарымен қамтамасыз ету міндеттерін шешу күтіп тұр.

Білім беру реформасының стратегиясы мынадай міндеттерді шешуді қамтиды:

- Білім беру нәтижелерінің сапасын арттыру.
- Білімге қол жетімділіктің теңдігін қамтамасыз ету шараларын енгізу.
- Білім беру жүйесінде әріптестікті дамыту үшін жағдайлар жасау.
- Оқыту және тәрбиелеу жүйесінің бірлігін қамтамасыз ету.
- Білім мен ғылымның нақты ықпалдасуын қамтамасыз ету.
- Ресурстарды жұмылдыруды және білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету.
- Білім беруді басқару жүйесін жетілдіру.
- Қаржыландыру жүйесінің тиімділігін арттыру.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Мемлекеттік тілде оқыту мектептері одан әрі күшейтілуге тиіс. Бұл орайда орыс тілін және әлемдік тілдердің біреуін формалды емес түрде оқу міндетті болуға тиіс.

Кәсіби білім өзінің барлық деңгейінде: бастауыш, орта, жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі деңгейінде басты басымдыққа ие деп жарияланады. Бұл жалпы орта білімнің мәнін ешқашан кемсітпейді, керісінше, білім берудегі басты басымдықты қамтамасыз ету үшін білім берудің осы деңгейінің маңыздылығы арта түседі.

4.1. Білім беру нәтижелерінің сапасын арттыру

Білім берудің әртүрлі деңгейі үшін бағдарламалардың үйлесімділігін қамтамасыз ету арқылы білім берудің мазмұнын жаңарту маңызды болып табылады (әрбір алдыңғы саты білім жиынтығы бойынша келесілерінің талаптарына толық жауап береді). Оның үстіне оқу процесін ұйымдастыруда он жыл ішінде қатаң стандарттаудан тұрақты түрде жетілдіруге бағдарланған ақылға қонымды шекте реттелетін нысанға көшуді жүзеге асыру күтіп тұр. Жаңартудың әрбір кезеңі жеткілікті ресурстармен қамтамасыз етілуге

т и і с .

Жалпы орта білім берудің мазмұнын жаңарту оқушылардың қажетті білімді, дағды

мен икемділікті тұрақты түрде жинақтауын және оларға қажетсіз мәліметтермен салмақ салынбауын қамтамасыз етуге тиіс. Осыған байланысты стандарттар мазмұнын өзгерту қажеттігі туындайды. Яғни, қатаң білім стандарттарынан білім беру процесінің түпкілікті нәтижелерін көздейтін икемді стандарттарға көшу керек. Олар әлеуметтік-мәдени ортаның жай-күйін, мүдделі тараптардың қажеттері мен мүмкіндіктерін ескеруге тиіс.

Үлгерімділік стандарттарының айқын нормативтерін белгілеу, ел ауқымында тестілер жүйесін әзірлеп, енгізу қажет, солардың көмегімен бақылау көрсеткіштеріне оқушылар даярлығының сәйкестік дәрежесін сан бойынша бағалауға болады. Үлгерімділік стандарттарын әзірлеген кезде оқушылар - бастауыш, негізгі орта және толық орта мектептің түлектері нені біліп, неге икемді болуға тиіс дегенге баса күш салынуы керек. Яғни білім берудің сандық және сапалық аспектілері көрініс табатын мемлекеттік білім беру стандарттары реформаны талап етеді.

Оқу орындарында күні бүгінге дейін жоспарлы экономика жағдайында неғұрлым маңызды деп табылғандарға, яғни нақты материалды игеруге күш салынады. Израильде, Францияда, Канада мен Ұлыбританияда және Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (ЭЫДҰ) басқа да бірқатар елдерінде оқу орындары күшті басқаға аударады: олар оқушылардан формулалар мен терминдерді ойланбай жаттап алуды талап етпейді, алынған ақпаратты шығармашылықпен қолдануға икемді болуға үйретеді. Мұндай көзқарастың нәтижесін осы ЭЫДҰ елдері студенттерінің нақты ақпаратты білуге қатысты мәселелерді емес, ақпаратты қолдануды талап ететін міндеттерді жақсы меңгергенінен көруге болады. Егер ЭЫДҰ елдеріндегі білім беру жүйесі студенттерді нарықты экономика жағдайларына шын мәнінде неғұрлым түбегейлі әзірлесе, біздегі білім беру жүйесі оқытудың бағдарын түбегейлі өзгерту қ а р с а ң ы н д а ғ а н а т ұ р .

Жалпы орта білім беру жүйесі мектеп оқушыларын еңбекке тәрбиелеуді де қамтамасыз етеді. Мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлауды ғылыми негізге қою, балаларды еңбекке баулуды және олардың қоғамдық пайдалы еңбекке қатысуын жетілдіру талап етіледі. Жоғары сынып оқушыларын кәсіби қалыптастыруға бағытталған, еңбекке оқытудың дамыған сипатын қамтамасыз ететін, еңбекке даярлаудың жаңарған түрін толық көлемде қамтамасыз ету қажет.

Кезең-кезеңімен енгізу алда күтіп тұрған мемлекеттік жалпы міндетті стандарттар арқылы бастауыш және орта кәсіптік білім беру жүйесін енгізу жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпы міндетті стандарттарын игерумен қатар, мамандандырылған бағдарламаларды қамтамасыз етуге тиіс. Негізгі оқу жоспарларына жаңа технологиялармен және рыноктың сұраныстарымен байланысты дағдыларды қ а л ы п т а с т ы р у е н г і з і л у г е т и і с .

ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі бастауыш кәсіптік білім беру жүйесінде техникалық пәндерді емес, жалпы мақсаттағы дағдыларды оқыту керектігін көрсетті. Арнайы

кәсіби дағдыға ие болу оқу орнының одан кейінгі деңгейінде немесе өндірістен қол үзбей оқу нысанында кәсіпорындарда қамтамасыз етілуге тиіс.

Бастауыш және орта кәсіптік білім берудің сапасы оқу процесін және өндірістік практиканы осы заманғы жабдықтарды пайдалана отырып ұйымдастыру жолымен қамтамасыз етілуге тиіс.

Жоғары білім беру жүйесі тар мамандықтар бойынша даярлауды оралып өтуге ұмтылуға тиіс. Жоғары оқу орындарының түлектері неғұрлым кең ауқымды кәсіби даярлыққа ие болуы керек. Осы жүйедегі даярлық құрылымдарын ғылыми-техникалық прогресті айқындайтын мамандықтар пайдасына өзгерткен кезде, күш-жігерді ең алдымен, жетекші жоғары оқу орындары мен ғылыми-педагогикалық мектептерге қолдау көрсетуге жұмсау керек.

Баламалы ресурстардың жоқтығынан түсінікті себептер бойынша, бірінші кезекте, сапалы кадрлар даярлай алмайтын мамандықтар бойынша (бұл олар бойынша даярлық Ресейдің жоғары оқу орындарында ғана жүзеге асырылатын көптеген техникалық мамандықтарға қатысты) даярлықты толық сапалы білім беру шын мәнінде қамтамасыз етілетін жерде, мысалы, сол Ресейде, жүзеге асыру қажет. Болашақта мамандар даярлауды елдің өз ішінде дамыту үшін жоғары оқу орындарының оқытушыларын даярлау мен қайта даярлауды бір мезгілде сол арада жүзеге асыру керек.

Елде мыңдаған ұсақ фирмаларды барынша ынталандыру қажеттігі туындайды. Шағын бизнесті дамыту үшін адамдардың бойында тәуелсіздік пен іскерлік рухын тәрбиелеу қажет.

Шағын бизнесті, жеке кәсіпкерлікті дамытудың ең жемісті перспективалары барлық деңгейдегі кәсіби білім беру жүйесінде ашылуы мүмкін. Бастауыш және орта кәсіптік білім беру жүйесі берген көптеген кәсіптер меншікті істі табысты құру үшін тікелей пайдаланылуы мүмкін. Жоғары және орта кәсіптік мектепте шағын бизнесті, экономика мен басқаруды техникалық мамандықтар бойынша оқитын студенттер үшін кәсіпкерлікті дамытудың әлемдік тәжірибесін ұйымдастыру мен дамыту жөніндегі оқу бағдарламаларын енгізу керек.

Орта білім беру жүйесінде оқушылар білімін бағалаудың ұлттық жүйесін енгізу қажет. Практикалық, ауызша және жазбаша құрамдас бөліктерін дұрыс үйлестірген жағдайда сұрақ-сауалмен басқару рәсімінің ашықтығы білім беруді алаламай және тең қол жететіндей қамтамасыз етуге тиіс.

Қазақстан білім беру саласында әлемдік қоғамдастықтың мүшесі болуға ұмтылып отыр. Осы мақсатпен Қазақстан әртүрлі елдердегі білім берудің және үлгерімдік көрсеткіштерінің жүйелеріне ұдайы салыстыру жүргізіліп отыратын шеңбердегі бағдарламаларға қосылады.

Жетім балалардың және ата-анасының қарауынсыз қалған балалардың мемлекеттік тапсырыс негізінде кәсіптік білім беру ұйымдарына түсуіне рұқсатты кеңейтуді қамтамасыз ететін механизмді көздеу қажет.

экономикалық өсімге ілесе жүретін кадрлар сапасына және білім беру саласындағы кәсіптік әлеуметтік әріптестікке қойылатын талаптың экономикалық өсу стратегиясындағы рөлінің маңызы аз емес.

Еңбек рыногының және өндіріс өсімінің жағдайын түбегейлі жақсарту үшін орта буындағы білікті жұмысшы кадрлары мен мамандарды даярлау маңызды. Кәсіптік мектептер мен колледждерде жоғары сапалы даярлауды қамтамасыз ете отырып, саналуан жіктер мен топтарға жататын отбасылар үшін әлеуметтік жағынан оңтайлы, қол жетімді, осы заманның талаптарына неғұрлым баламалы арнаға жол салуға болады.

Кәсіптік білім беру жүйесін дамыту үшін бюджет қаражатын тиімді пайдалану, халықтың және шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаражатын мейлінше жұмылдыру мақсатындағы тиісті институционалдық қолдау көрсетуді қамтамасыз ету қажет.

Кәсіптік-техникалық білім беру жүйесі тұтастай алғанда білім беру жүйесінің аса маңызды элементі болып табылады және жоғары оқу орындарына оқуға бармаған оқушыларға еңбекке дағдылануды үйретеді. Бұл жүйедегі мекемелерге өздерінің оқу жоспарларының кәсіби бағдарын таңдау мәселелерін шешуде бостандық беру қажет. Жергілікті жерлердегі кәсіптік-техникалық мектептер мен лицейлерге техникалық базасын ұсынатын және оқушылардың шәкірт ретінде өндірістік практикадан жұмыс орындарында жалпы білім беру пәндерін оқудан қол үзбей өтуін қамтамасыз ететін кәсіпорындар үшін материалдық ынталандыру шараларын енгізу керек.

Жоғары оқу орындарының ұсақ фирмаларға техникалық көмек көрсету бағдарламаларын енгізу бойынша шағын кәсіпкерліктің субъектілері мен жоғары білім беру жүйесінің арасындағы байланысты жолға қою қажет. Семинар сабақтарының қысқа мерзімді курстарын ұйымдастыру жолымен осындай көмек шеңберіндегі оқу процесін ұйымдастырудың нысандарын алуан түрлі ету керек.

Әлеуметтік әріптестік шеңберінде бастауыш, орта және жоғары кәсіптік білім беретін оқу орындарының түлектерін еңбекке орналастыру қызметін дамыту керек. Осы заманғы бизнестің қажеттеріне сәйкес еңбекке орналастыру қызметінің оқу бағдарламаларын бейімдеудің маңызды факторына айналуы, осының артықшылығы болуы мүмкін.

4.4. Оқыту және тәрбиелеу жүйесінің бірлігін қамтамасыз ету

Білім беру жүйесі азаматтық сана-сезімнің қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстанда демократиялық институттардың одан әрі дамуына қарай оқу орындары қоғамда барған сайын өскелең рөлге ие болады. Біріншіден, олар адамдарға ел тарихын оқытады және ағымдағы оқиғалар туралы айтады, мұнан бөлек олар өмірді және өзін-өзі басқаруды демократиялық тұрғыдан құрудың көрнекі моделі ретінде

қызмет етуге тиіс. Студенттік кеңестер құру және де студенттердің іс-шаралар мен бағдарламалар жүргізу идеясын қолдау қажет.

Әлемде АҚТҚ/ЖҚТБ зобалаңының пайда болуы, біздің елімізде және көрші мемлекеттерде жыныс жолымен берілетін жұқпалы аурулар (ЖБЖА) санының өсуі, жасөспірімдер мен жастардың арасында нашақорлардың, бей-берекет жыныстық қатынас жасайтын адамдар қатарының көбеюі АҚТҚ/ЖҚТБ-ның таралуына ықпал етеді, мұның өзі білім беру жүйесінің алдына оқу орындарында оқитындарды адамгершілік-жыныстық тәрбиелеу міндетін қояды.

Тәрбие процесі орта мектепте басталуға тиіс, өйткені тап осы жасөспірім мен жасөспірім қарсаңындағы жаста балалардың бойында қауіпті жыныстық нәпсі мінез-құлқының қалыптасу себептері пайда болады. АҚТҚ-ның, ЖБЖА-ның, жыныстық нәпсіліктің алдын алудың мәселелері бойынша білім беру мінез-құлықты өзгертуге икемді және егер осы жаста жүргізілсе, неғұрлым тиімді болады.

Осыған байланысты кәсіптік білім беретін мектептерде, жоғары оқу орындарында АҚТҚ, ЖБЖА және өсімталдық денсаулық мәселелері бойынша тиімді білім бағдарламаларын белсенді түрде енгізу керек. Оның үстіне бағдарламалардың сапасы жақсы, оқитындарға мақсаткерлікпен жеткізілетін және тікелей ықпалы болуы керек. Мәселе балалардың аталған салаларда білім алу-алмауында емес, қалай және қандай білім алатындығында.

Жасөспірімдер мен жастарды адамгершілік-жыныстық тәрбиелеудің жоғарыда аталған жолдары өскелең ұрпақ денсаулығының жақсы жай-күйін сақтауды көздейтін салауатты өмір салтын қалыптастыру жөніндегі жалпы бағдарламаға енгізілуге тиіс.

Балалар мен жастарды әлеуметтік тәрбиелеуде де мектептің рөлі бар. Осыған байланысты мектеп оқушыларының бірыңғай нысанын енгізу оқушылардың әлеуметтік теңдігін қамтамасыз етуге өз үлесін қосуға тиіс. Ата-аналардың өз балаларын киім-кешекпен қамтамасыз етудегі тең емес мүмкіндіктері мектеп оқушыларының арасында көрінбейтін шекара туындатады.

Оқушылардың бойында азаматтықты, салауатты өмір салтын, адамгершілік-жыныстық тәрбиені қалыптастыру жөніндегі пәндерді оқу-тәрбие бағдарламаларына енгізу арқылы орта мектепте тәрбие жұмысының күшейгенін ескере отырып, алда орта мектепте оқытуды 12 жылға көшіру туралы мәселені пысықтау күтіп тұр, ол соңғы үш жылда оқушылардың кәсіптік бағдарын толық көлемде қамтамасыз етеді. Аталған қадам мұқият зерделеніп барып, әзірленуге тиіс. 12 жылдық оқуға көшу үшін тиісті оқу-материалдық база құру және ұйымдық-құқықтық негізді қамтамасыз ету қажет.

4.5. Білім мен ғылымның нақты ықпалдасуын қамтамасыз ету

Жоғары оқу орындарының қызметінде оқу мен ғылыми-зерттеу бағыттары

арасындағы тығыз байланысты жолға қою осы заманғы бәсекелі экономиканы құрудың және дамытудың өзекті факторы болып табылады. Осыған байланысты елдің жетекші жоғары оқу орындарында зерттеулер жүргізуге арналған мемлекеттік тапсырыстарды орналастырудың механизмін әзірлеу қажет, мұның өзі ғылым мен білім берудің ықпалдасуын іс жүзінде жүзеге асырады. Ірі жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарын формалды емес, нақты біріктіру ғылым мен білім беруді ықпалдастырудың одан әрі қарайғы қадамы болуы керек.

АҚШ-тың технологиялық жағынан неғұрлым дамыған аудандарында экономикалық өсудің үлкен проценті университеттердегі зерттеулердің және осы зерттеулерді зертханалардан компьютерлік бағдарламалар өндіру жөніндегі зауыттар мен компанияларға жеткізудің арқасында мүмкін болып отыр. АҚШ пен Ұлыбританияда ғылымда жұмысқа қамтудың өсуінің негізгі орталықтары жетекші университеттердің төңірегінде шоғырланған.

Сондай-ақ ғылыми-зерттеу жұмыстарына жоғары курс студенттерін белсендірек тарту керек.

4.6. Ресурстарды жұмылдыруды және білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету

Білім берудің мазмұнын жаңарту жаңа стандарттар мен оқу жоспарларын, жаңа мазмұндағы оқулықтар мен оқу материалдарын ғана емес, сонымен бірге оқытудың инновациялық технологиясын, оқу процесін ұйымдастырудың жаңа нысандарын енгізуді көздейді. Мазмұнды жаңарту сапалы кадрлармен қамтамасыз етумен қатар жүргізілуге тиіс, мұның өзі мұғалімдерді және жоғары оқу орындарының оқытушыларын даярлаудың, қайта даярлаудың және біліктілігін арттырудың жүйесі қайта қаралуға тиіс дегенді білдіреді. Мұғалімдерді және оқытушыларды қайта даярлау курсы өздерінің тыңдаушыларына проблемаларды шешуді, тәуелсіз оқуды, студенттердің іскерлігін көтермелейтін педагогикалық әдістерге арналған бағдар беруге тиіс.

Білім беру саласындағы ілгерішіл идеялар мен әзірлемелерді мультипликациялау міндеттері әзірше білім беру жүйесінің қызметкерлерін қайта даярлау мен біліктілігін арттырудың жұмыс істеп тұрған курстарының негізгі міндеттері бола қойған жоқ. Білім беру саласы үшін мамандар даярлау мен қайта даярлау қызметінің басым бағыттары оларды тұтынушы оқушыларға, студенттерге, курс тыңдаушыларына және тағы басқаларға білімнің жаңа әдістерін жеткізуді қамтамасыз ететін жаңа оқу бағдарламаларына көшу болуға тиіс.

Білім беру саласындағы зерттеу жұмыстарын жүйелі түрде жүргізу қажет, сабақ берудің әртүрлі әдістемелері және оқытуға балама көзқарастың тиімділігі соның шеңберінде зерделенуге тиіс. Осындай зерттеу жұмыстарының элементі ретінде

жаңашыл тәжірибе мектептерін құру қажет, оларда әртүрлі елдерде әзірленген оқытудың жаңа әдістерін байқап көруге және олардың тиімділігіне баға беруге болар е д і .

Педагогтарды қайта даярлауды және олардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру педагогикалық ғылыми-зерттеу орталықтарымен және педагогикалық жоғары оқу орындарымен өзара байланыста жүзеге асырылуға тиіс.

4.6.1. Кадрлармен қамтамасыз ету саласында

Білім беру нәтижелерінің сапасы білім беру жүйесін сапалы кадрлармен қамтамасыз етуге байланысты екенін түсіне отырып, білім беру қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеуге көзқарасты өзгерту арқылы білім таратушылардың оқытудың сапалық деңгейін тұрақты түрде көтеруге деген құлшынысын күшейту керек. Мектеп мұғалімдері мен жоғары оқу орындары оқытушыларының еңбегіне ақы төлеу олардың еңбегінің нәтижелеріне баламалы болуға тиіс.

Білім беру саласындағы мамандардың жақсы даярлығынсыз жүйенің сапасы мұнан былай да төмендей беретін болады және жаңа түлектер өзгермелі еңбек рыногының сұранысын қанағаттандыра алмайды. Мұғалімдер даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындары мен колледждер кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың икемді рыноктық бағдарламаларын қамтамасыз ету мақсатында өз бағдарламаларын қайта бағдарлауға тиіс.

Ауыл мектептерін кадрлармен қамтамасыз етудің сапасы арнайы әзірленген аймақтық бағдарламалар бойынша мұғалімдерді даярлау мен қайта даярлауды ұйымдастыру арқылы өз шешімін табады. Бұл ретте осы бағдарламалар нәтижелерінің сапасы бағалау жүйесінің орталық деңгейінде әзірленетін болады.

4.6.2. Оқу-материалдық қамтамасыз ету саласында

Білім берудің сапасын қамтамасыз етуде білім беру саласын оқу-әдістемелік және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету деңгейінің маңызы аз емес. Осы мақсатқа бөлінетін ресурстарды бөлуге көзқарасты өзгерту қажет. Оқулықтарды әзірлеу мен басуға арналған қаражатты және оқу орындарын материалдық және техникалық құралдармен қамтамасыз етуді бір қолға шоғырландыру оларды пайдаланудың тиімділігі мен пәрменділігін төмендетеді. Оқу процесінің ұйымдастырылуын ресурстармен қамтамасыз етуді нақты түрде орталықсыздандыру к е р е к .

Оқулықтардың және баспа материалдарының сапасын жақсарту, олардың түр-түрін кеңейту және құнын төмендету үшін оларды өндіру мен бөлудің механизмін қ а м т а м а с ы з е т у қ а ж е т .

ЭЫДҰ елдерінде оқу жоспарларының мемлекеттік стандарттары бар, алайда мемлекет жоғары мектеп немесе міндетті білім беру жүйесі үшін оқулықтар жасаумен және өндірумен шұғылданбайды. Оқулықтарды монополия мемлекеттік баспалар шығарудың орнына, онымен оқу орындары мен оқушыларға өз өнімдерін тең дәрежеде ұсынатын жеке компаниялар айналысады.

Оқулықтар мен оқу материалдары сатылымға ашық түседі, ал жергілікті баспагерлер өз өнімдерін басқа елдерге, мысалы, үлкен қазақ диаспорасы бар елдерге шығаруға мүмкіндік алады. Әртүрлі бағдарламалардың пайда болуы және студент талаптарының өсуі нәтижесінде мамандандырылған баспалар мен жаңа атаулар саны ө с е д і .

Оқулықтар сатып алуға жағдайы жоқ халықтың жекелеген топтары үшін олардың қажетті оқу материалдарын, мысалы, гранттар ұсынылатын бағдарламаларды алуына жәрдем көрсететін бағдарламалар әзірленуі тиіс.

Таяу уақытта білім беру индустриясын құрып, дамыту қажет. Бұл өнімі білім беру жүйесінде пайдаланылатын ағаш өңдеу өнеркәсібінің және өндірістің өзге де түрлерінің дамуына ықпал етеді. Оқу жабдықтарын, құралдарды отандық кәсіпорындарда өндіруді жолға қою керек.

Бастауыш және орта кәсіптік білім беру саласындағы бағдарламалар: оқу орындарын ақпараттандыру; бастауыш және орта кәсіптік білім беруге арналған оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеу және шығару нақты пәрменді қолдау т а б у ғ а т и і с .

4.7. Білім беруді басқару жүйесін жетілдіру

Барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарында (бастауыш және орта мектеп, кәсіптік мектеп, колледж, университет және т.б.) өзін-өзі басқару қағидаты енгізілуге тиіс. Осымен бір мезгілде олардың қаржылық есеп беру деңгейін арттыру және мүмкіндігіне қарай шығынды өтеу мен қаражатты үнемдеуді ынталандыру керек.

Білім беру саласында елдің алдына қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі рұқсат еткен оқулықтардың пайдаланылуына және оқытуда қолданылатын әдістемелерге байланысты мәселелерді мектеп басшылығының өздері шешеді. Мәселен, мектепті жылытудың неғұрлым үнемді тәсілін тапқан директорға үнемделген қаражатқа оқулықтар сатып алу немесе терезенің ескі жақтауларын ауыстыру құқығы берілуге тиіс. Кадрлармен қамтамасыз ету, мұғалімдердің біліктілігін арттыру және тағы басқа мәселелерді директор дербес шешуге тиіс.

Жоғары білім беру жүйесінде жоғары оқу орындарын автономиялау нақты енгізілетін болады. Жоғары оқу орындарында оқудың жоғары жалпы деңгейін қамтамасыз етудің мақсатына жоғары оқу орындарын аттестациялау мен

аккредитациялауды рәсімдеу және жоғары оқу орындарының арасында бәсекені дамыту арқылы қол жеткізу керек. Мұндай жағдайда студенттер (және олар жұмыс істеуге келетін компаниялар) даярлаудың сапасын бағалайтын болады және екінші дәрежелі дипломдар тез әрі заңды түрде сұраныстан қалады.

Жоғары оқу орнының автономиясы дегеніміз, оларға өзінің оқу жоспарларын дербес әзірлеу, білімді бағалаудың өзіндік өлшемін енгізу және кадр мәселелері мен оқу процесін ұйымдастыру мәселелерін шешу құқығын беру. Жоғары білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттары ұсынымдық сипатқа ие және білімнің ең аз көлемімен қамтамасыз ету үшін негіз болып табылады. Нақ осы жоғары оқу орындары оқытушылар жалақысының мөлшері мен еңбек келісімінің шарттарын белгілейді, оның үстіне әртүрлі мамандықтағы оқытушылар мен қызметкерлер үшін бұл шарттардың әртүрлі болуы мүмкін.

Жоғары оқу орындарын директорлар кеңесі арқылы басқарудың моделін белгілеу қажет.

Оқу орындарына берілген автономия тап сол білім беру жүйесінің тиімді дамуына пайдалы болу үшін оқу орындарын тіркеудің, лицензиялаудың, аттестаттаудың ашық рәсімдерін нығайту және енгізу қажет. Мемлекет кәсіптік білім беретін білім беру ұйымдарының қызметін реттеу мақсатында лицензиялық қадағалау механизмдерін және мемлекеттік тапсырыс беру жүйесін пайдаланатын болады.

Бастауыш және орта кәсіптік білім беру жүйесіндегі білім беруді ұйымдастыруды автономиялау көзқарасы жоғары білім беру жүйесіндегі көзқараспен ұқсас.

4.8. Қаржыландыру жүйесінің тиімділігін арттыру

Жоғары білім беру гранттар мен кредиттер жүйесі арқылы жүргізіліп отырғандай, білім беруді де жан басына қаржыландыру қағидаты бойынша қаржыландыруға нақты көшіруді жүзеге асыру қажет.

Білім беру бюджетінде білім беруді тиімді қамтамасыз етуге мүмкіндік жасайтын оқытудың жаңа технологиясын енгізуге арналған қаражат міндетті түрде көзделуге тиіс.

Білім беру гранттары мен кредиттері жүйесінде оларды берудің шарттарын түрлендіре түсу керек. Отандық жоғары оқу орындарында кәсіптік білім алуда ғана емес, сонымен бірге шетелдерде оқу мен біліктілігін көтеруде де осылай болу керек. Мұнан бөлек, оқу процестерін, яғни білім беру объектілерін ғана емес, сонымен бірге білім беру субъектілерін де жаңғыртуға арналған көтермелеу гранттары болуға тиіс.

Білім беру - бұл инвестициялық сала. Осыған байланысты осы салаға экономиканың нақты секторының субъектілері мен қаржы секторының назарын күшейту керек - бұл білім беру міндеттерін шешуге бюджеттен тыс қаражатты тартуға бағытталған

ынталандыру шараларын жасауды талап етеді.

Білім беруді қаржыландыру жүйесі ашық болу керек. Білім беруге

арналған шығындар және олардың бағыттары туралы, сондай-ақ білім берудің әрбір деңгейі бойынша оқытындардың саны мен оқудың сапасы туралы барлық ақпаратқа қол жететін болуға тиіс.

Орта және жоғары кәсіптік білім берудің мемлекеттік емес ұйымдары құрылтайшыларының қаржылық жауапкершілігін күшейту және заңдастыру қажет.

5. ҚОСЫМША

Бюджеттік қаражаттарды білім беру деңгейі бойынша бөлу динамикасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ РЕФОРМАСЫНЫҢ СТРАТЕГИЯСЫ

1. МАҚСАТ

Денсаулықты көтермелеу мен қорғау бойынша алдын алуға бағытталған шаралардың күшейтілуі, халықтың барлық жіктерінің сапалы медициналық көмекке шынайы қол жеткізуі деңгейін арттыру жолымен халық денсаулығының жай-күйін жақсартуды қамтамасыз ететін денсаулық сақтаудың тиімді әсер ететін жүйесін құру.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Денсаулық сақтаудың ағымдағы жағдайы елімізде мына нәрселердің орын алып отырғандығымен тұжырымдалады:

- өлім деңгейінің жоғарылығы (жалпы, балалардың, аналардың) және туғаннан бастап күтілетін өмір ұзақтығының, әсіресе еркектердің өмір ұзақтығының төмендігі;

- эпидемиялық сипатқа ие болып отырған туберкулез ауруының ұлғаюы, жүрек-қан тамырлары, онкологиялық, жұқпалы, паразиттік аурулардың өсуі;

- өндірістік және тұрмыстық жарақат алу мен уланудың нәтижесінде мүгедектер санының көбеюі;

- жыныс жолдарымен берілетін жұқпалы аурулардың және АҚТҚ жұқтыру жағдайларының өсуі;

- өсімталдық денсаулық көрсеткіштерінің төмендігі.

Денсаулық сақтаудың Қазақстандық жүйесі ресурстық көрсеткіштер негізінде қаржыландырумен ұштасатын, басқарудың әкімшілік жасау әдістерінің үстемдігіне негізделген экстенсивті дамумен сипатталады. Экономикалық реттеушілердің рөлі іс жүзінде бұрмаланған.

Соңғы 1-2 жылда жекелеген ауруларды емдеудің табысты қолданылып жүрген және неғұрлым шығынсыз әдістері, саланы бюджеттік қаржыландырудың бағдарламалық принципі енгізіле бастады.

Денсаулық сақтау жүйесіндегі неғұрлым оң өзгерістер Қазақстан

Республикасы Президентінің 1998 жылғы 18 мамырдағы N 3956

U983956_

"Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулық жағдайын жақсарту жөніндегі бірінші кезекті шаралар туралы", 1998 жылғы 16 қарашадағы N 4153

U984153_

"Халық денсаулығы" мемлекеттік бағдарламасы туралы" Жарлықтарының қабылдануынан кейін басталды.

2.1. Күшті жақтар

- Соңғы 2-3 жылдың ішінде денсаулық сақтаудың әртүрлі аспектілері бойынша қабылданған бағдарламалардың болуы.
- Алғашқы медициналық-санитариялық жәрдемнің жұмыс істеп тұруы.
- Отбасылық медицина дәрігерлері тәжірибесінің енгізілуі.
- Туберкулезді емдеу мен диагностикалау кезіндегі DOTS стратегиясын енгізудің сауатты тактикасы.
- 5 жасқа дейінгі балаларды жаппай егу.

- Салауатты өмір салтын (СӨС) қалыптастыру жөніндегі жұмыстардың жандандырылуы, СӨС насихаттау жөніндегі науқандарды тиісті институционалдық қолдаудың бар екендігі.

- Жан басына шаққандағы норматив, амбулаториялық-емханалық тарификатор және емдеу-шығындар тобы бойынша неғұрлым шығынсыз амбулаториялық көмекке көшуді

ынталандыратын ішінара отбасылық дәрігерлер қорын ұстауға негізделген медициналық көмекке ақы төлеудің жаңа принциптерін заңдық тұрғыда бекіту.

- Медициналық қызмет көрсетуді қаржыландырудың көп арналы нысандары.
- Халыққа медициналық қызмет көрсететін мемлекеттік емес сектордың бар болуы.
- Медициналық жоғары оқу орындарында интернатураның, жалпы тәжірибедегі дәрігерлерді даярлау үшін оқу үлгісіндегі отбасылық дәрігерлік амбулаториялардың жұмыс істеп тұруы.

2.2. Әлсіз жақтар

- Азаматтардың денсаулығын сақтауды қаржыландыру соңғы жылдары ІЖӨ-нің 1,8 - 2,2 % - ын құрады.

- Денсаулық сақтау реформасының қисыны мен сабақтастығының болмауы. Азаматтардың денсаулығын сақтау жүйесінің қызметін нормативтік-құқықтық реттеудің әлсіздігі.

- Бірқатар елді мекендерде медициналық қызмет көрсетудің болмауы.
- Емдеу-алдын алу мекемелеріндегі диагностикалық және емдеу жабдықтарының 80 - 90 % - ының ескіруі.

- Басқарудың және қаржыландырудың жоспарлы және нарықтық механизмдерінің оңтайлы ұштасуы үшін тұжырымдамалық негіздердің болмауы.

- Медициналық жоғары оқу орындары түлектерінің айтарлықтай бөлігінің әлсіз даярлануына жол беріп отырған медицина кадрларын даярлау жүйесі.

- Пациенттердің денсаулығына зиян келтіргені үшін медицина қызметкерлерінің дербес жауаптылығын қамтамасыз етудің тиімді жүйесінің болмауы.

- Пациенттерге таңдап алу мүмкіндігін қамтамасыз ететін медициналық қызмет көрсетудің ішкі рыногының болмауы.

- Пациенттердің ақы төлеу мәселесінің реттелмегендігі есебінен медициналық қызмет көрсетудің көлеңкелі рыногының қоса өмір сүріп отырғандығы.

Алматы қалалық денсаулық сақтау мамандарының бағалауы бойынша қаражаттың 50%-ына дейін саланың көлеңкелі экономикасында.

- Денсаулық сақтаудың аурулардың алдын алудан гөрі емдеу сипатындағы шараларға көбірек бағдарлануы.

- Саланы қаржыландырудың тиімді жүйесінің жоқ екендігі.

- Медициналық ұйымдардың жұмыс тиімділігінің төмендігі, бәсеке мен тиісті материалдық ынталандырулардың болмауы.

- Денсаулық қорғаудағы басқару мен бірыңғай саясат проблемасының пісіп-жетілуі.

- Статистикалық ақпаратты есепке алу мен есеп беруде сенімділіктің жеткіліксіздігі, саланың медициналық және қаржылық статистикасының өзара байланысының әлсіздігі

, мұның өзі денсаулық сақтау жүйесінде болып жатқан көп факторлы процестерді нақты бағалауға мүмкіндік бермейді. Медициналық статистиканың сенімділігінің н а ш а р л а у ы .

- Алдын алу, диагноз қою және ауруларды емдеу саласында осы заманғы және тиімді технологияны кеңінен қолдану жөніндегі шаралардың жеткіліксіздігі.

- Республикада фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіптің әлсіз дамуы.

- Дәрі-дәрмек заттарының және медициналық препараттардың сапасы мен құнына мемлекеттік бақылаудың іс жүзінде болмауы. Фармацевтикалық рынокта стандарт талаптарына жауап бермейтін дәрі-дәрмек заттарының орын алуы.

2 . 3 . М ү м к і н д і к т е р

- Ірі медициналық орталықтардың халықаралық ынтымақтастығының жандануы. Денсаулық сақтау проблемалары бойынша бірлескен социологиялық зерттеулер.

- Әлеуметтік саланың басқа да салаларын денсаулық сақтау шараларына қосу.

- Саланы қаржыландыруға бюджеттен тыс қаражаттарды қосу, қаржыландыру к ө з д е р і н к е ң е й т у .

- Халықтың проблемалары, соның ішінде денсаулық сақтаудың проблемалары мәселелері бойынша үкіметтік емес ұйымдар қызметінің жандануы.

- Денсаулық сақтауды реформалау процестерін халықаралық ұйымдардың қолдауы. Медициналық і з г і л і к т і к ө м е к .

- Халық денсаулығы саласында халықаралық бағдарламалық құжаттардың болуы, атап айтқанда, "Баршаның денсаулығы ХХІ ғасырда".

2 . 4 . Қ а т е р л е р

- Фармацевтикалық рынокта стандарт талаптарына жауап бермейтін дәрі-дәрмек заттарының болуы. Фармацевтикалық рынокқа қатысушылардың келісуі және дәрі-дәрмек заттары мен медициналық препараттарға арналған бағаны олардың әлемдік орташа құнынан бірнеше есе арттыру.

- Халық үшін сапалы ауыз суға қол жеткізудің төмендеуі.

- Халықтың айтарлықтай бөлігінің төлем қабілетінің төмендігі (толық қуатты тамақтануда өзін-өзі қамтамасыз ету жөніндегі мәселелер).

- Азық-түлік тауарлары рыногында құрамында адам өміріне қатер төндіретін заттар бар сапасыз тамақ өнімдерінің болуы.

- Экологиялық факторлардың денсаулыққа ықпал етуінің күшеюі.

- Салаға түсетін мемлекеттік инвестициялардың жеткіліксіздігі.

- Әлеуметтік мәселелер бойынша сақтандыру рыногының дамымағандығы.

- Елдегі есірткі бизнесінің өсуі, мұның есірткіге қол жеткізудің артуына әкелетіндігі

- Алыс және жақын шетелдермен белсенді көші-қон алмасудың АҚТҚ/ЖҚТБ-ның, карантиндік жұқпалы аурулардың таралу қаупін төндіретіндігі. Жария емес көші-қонның елде эпидемиологиялық ахуалдың нашарлауына жағдай жасайтындығы.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Денсаулық сақтау саласындағы өзгерістер халыққа медициналық қызмет көрсетуді ұйымдастыру мен қаржыландыруды жетілдіру жолымен әлеуметтік дамудың жалпы стратегиясының бөлінбес бөлігі болуға тиіс.

Денсаулық сақтаудағы реформалау жоспарлы бастаулар мен нарықтық реттегіштер рөлінің оңтайлы ұштасуын айқындау қажеттігін талап етеді.

Бұл міндетті шешудің негізгі нәтижелері денсаулық сақтау шараларының нәтижелілігі мен тиімділігін арттыру және сапалы медициналық көмекке қол жеткізу теңдігінің кепілдігін қамтамасыз ету болуға тиіс.

Денсаулық сақтаудың назары аурудың салдарымен күресуге ғана емес, аурудың қалыптасу себептерін жоюға бағытталуға тиіс.

Бұдан басқа, халық денсаулығының қоршаған ортаның жай-күйі және сумен қамтамасыз етумен байланысты проблемаларын шешуде нақты нәтижелерге келуі к е р е к .

Денсаулық сақтауды реформалаудың стратегиясы мына міндеттерді шешуді қ а м т и д ы :

- Әлеуметтік маңызы бар аурулардың және қоршаған орта үшін қауіпті аурулардың пайда болуы мен дамуын болдырмайтын алдын алу шараларын күшейту.

Алдын алуға салынған қаражаттың тиімділікті үш еселеп қамтамасыз ететінін т ә ж і р и б е к ө р с е т т і .

- Салауатты өмір салтын қалыптастыру қызметін нығайту.

Қазақстанда байқалып отырған өлім мен аурудың статистикалық картинасы едәуір дәрежеде темекі мен алкогольге бейімділікпен айқындалады. Адамдардың өмір салты жүрек пен тыныс жолдары ауруларының дамуына ықпал етеді, балалар өлімінің және қатерлі ісік ауруының өсуіне алып келеді, өндірісте және тұрмыста қайғылы жағдайлар мен жарاقاتтардың, сондай-ақ жолдарда авариялардың орын алуына тікелей немесе жанама түрде әсерін тигізеді. Бағдарлы есептеулер, халықтың алкоголь мен темекі тартуға жұмсайтын сомасының мемлекеттің денсаулық сақтау жүйесіне арналған шығынынан асып кететінін көрсетті.

- Халыққа медициналық көмек көрсетуді ұйымдастырады жетілдіру. Алғашқы медициналық-санитарлық жәрдемді нығайту, отбасылық медицина дәрігері п р а к т и к а с ы н д а м ы т у .

Халық тығыздығының төмендігі, шағын елді мекендерден әдетте, негізінен, көкейге

қонымды медициналық қызметтер көрсету қамтамасыз етілетін емдеу-алдын алу мекемелері шоғырланған облыс орталықтарына дейінгі ара қашықтықтың ұзақтығы, алғашқы медициналық қызмет көрсету буынын жедел дамытуды осы саладағы басым бағыт деп белгілеуге негіз қалайды. Алғашқы медициналық-санитарлық көмек күрделі медициналық араласуды көздемейтіндігіне қарамастан, одан халық денсаулығының жай-күйін жалпылама жақсарту, ең алдымен әйелдер мен балалар топтарын сауықтыру жөнінде жедел нәтиже күту керек.

- Дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді жетілдіру. Қазақстан Республикасының фармацевтикалық және медициналық өнеркәсібін дамыту.

Медициналық қызмет көрсетуді ұйымдастыру мәселесі ауруларды емдеу процесін дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету мәселелерімен тығыз байланысты. Дәрі-дәрмек заттарының сапасы мен қол жетімділігі - фармацевтикалық секторға қойылатын негізгі талап, алайда, бұл өлшемдер бойынша халық әзірше осал күйінде қалып отыр.

- Қоршаған ортаның мониторингін және халықты сумен қамтамасыз етудің жай-күйін жетілдіру.

Атмосфераның, таза судың ластану, радиациялық зақымдану және сарқынды суларды өңдеу, сапалылығы төмен тамақ проблемалары халық денсаулығының жалпы деңгейіне айтарлықтай әсер етеді.

- Халықтың сапалы азық-түлік өнімдеріне қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау.

- Әлемде өзін ұтымды көрсеткен және ДДСҰ ұсынған жаңа емдеу әдістерін енгізу жолымен емдеу процесін ұйымдастыруды жақсарту.

- Халыққа сапалы медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз ететін қаржыландыру жүйесін құру.

Медицина қызметкерлеріне жүгіне отырып халық медициналық көмекті не ақылы негізде, не тегін алады. Әрине, соңғы жағдайда біреу төлейді, бірақ медициналық көмекті қажетсіну кезінде пациенттер үшін ол тегін. Әңгіме медициналық көмекке ақы төлеуді қамтамасыз ететін - белгілі бір көлем мен сапада медициналық көмек көрсетуі бойынша медицина қызметкерлеріне өтем жасайтын экономикалық қатынастар жүйесі туралы болып отыр. Қаржыландыру жүйесі арқылы халыққа медициналық қызмет көрсету рыногы реттеледі. Денсаулық сақтау жүйесінің өзіне де, сондай-ақ медициналық

көмек алушыға да көзқарас тұрғысынан басқару мен қаржыландыру тиімділігіне қол жеткізу қажет.

- Денсаулық сақтау жүйесін басқаруды жетілдіру.

- Медициналық білім беру жүйесін жетілдіру, отандық медицина ғылымының дамуына қолдау көрсетілуін қамтамасыз ету.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Әлеуметтік маңызы бар аурулардың және қоршаған орта үшін қауіпті аурулардың пайда болуы мен дамуын болдырмайтын алдын алу шараларын күшейту

Медициналық қамтамасыз ету шеңберінде аурудың жолын кесуге айрықша назар аударылуға тиіс.

Санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің ролін күшейту керек. Кейбір аурулардың алдын алу үшін салыстырмалы түрде қарапайым және қымбат емес әдістер бар (халықты иммунизациялау); басқа ауруларға қатысты жағдайды ағарту жұмыстары тез түзей алар еді. Егер бірінші топқа қатысты орталық және жергілікті органдардың өкілеттігі жеткілікті болса, шаралардың екінші тобы денсаулық сақтау, білім беру және ақпарат жүйесінің өзара іс-қимыл жасауын талап етеді.

Шаралардың екінші тобындағы ауруларға, мысалы, жыныс жолдары арқылы жұғатын (ЖЖАЖ) және АҚТҚ инфекцияларымен байланысты халықтың репродуктивті денсаулығының жекелеген аспектілері жатады. ЖЖАЖ және АҚТҚ қатысты халықтың мінез-құлық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша жүргізілетін ағарту және өзге де алдын алу жұмыстары халықты сауықтыру саясатының бөлінбес б ө л і г і б о л у ғ а т и і с .

Санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің ролін күшейту керек.

4.2. Салауатты өмір салтын қалыптастыру қызметін нығайту

Салауатты өмір салты (СӨС) және денсаулықты нығайту денсаулық сақтаудың жалпы саясатының бөлінбес бөлігі болуға тиіс. СӨС қалыптастырудың міндеттері денсаулық сақтау мен білім берудің ғана үлесі болып қоймай, спорт, мәдениет, ақпарат салаларында да жүйелі жұмыстар жүргізілуіне тиіс. СӨС қалыптастыру мәселелерін үйлестіретін органның функциясы мен өкілеттілігін кеңейту қажет, - ол денсаулық сақтау жүйесінің шеңберінде ғана жұмыс істеумен шектелмеуге тиіс.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру мақсатындағы білім беру бағдарламалары мен ақпарат елдің: мектептердегі, жоғары оқу орындарындағы, жұмыс ұжымдарындағы әрбір азаматына алғашқы медициналық-санитарлық көмек мекемелері және т.б. арқылы ж е т к і з і л у г е т и і с .

Салауатты емес өмір салтына қарсы әсер ететін тікелей, экономикалық шаралар ж ү р г і з і л у і қ а ж е т .

Австралияның тәжірибесі: қор құрылған, оның қаражаты темекі және алкоголь

өндіретін фирмалардың аударымдарынан қалыптасады. Бұл қаражатты Үкімет темекіге қарсы және алкогольге қарсы науқан шеңберінде білім беру және басқа бағдарламаларға жұмсайды.

4.3. Халыққа медициналық көмек көрсетуді ұйымдастыруды жетілдіру. Алғашқы медициналық-санитариялық жәрдемді нығайту, отбасылық медицина дәрігері практикасын дамыту

Алғашқы медициналық-санитариялық көмек - (АлМСК) денсаулық сақтаудың бүкіл жүйесінің бірінші негізі. Ол тиісті қызметтерді мүмкін болғанынша жұмыс орны мен тұрғылықты жерлерге жақын ұйымдастырып, оған қол жеткізуді қамтамасыз ету жолымен әрбір азаматтың, ұжымның, қауымдастықтың негізгі медициналық қажеттіліктерін қанағаттандыруды білдіреді.

Денсаулық сақтау саласы алдында тұрған міндеттерді шешу шеңберіндегі алдын алу жұмыстарының айтарлықтай бөлігін жүргізу осы АлМСК мекемелеріне жүктеледі. Осыған байланысты отбасылық медицина институтын одан әрі дамыта отырып халыққа медициналық қызмет көрсетудің бастапқы буынын нығайту неғұрлым маңызды болып табылады. АлМСК-ті ресурстық тұрғыда қамтамасыз ету базалық профилактикалық шараларды, соның ішінде иммунизациялауды жүргізу міндеттерін орындаумен бара-бар болуға тиіс. Фельдшерлік-акушерлік пункттерді, ауылдық учаскелік ауруханаларды, отбасылық дәрігерлік амбулаторияларды, консультациялық-диагностикалық орталықтарды, консультациялық-диагностикалық емханаларды медициналық жабдықтармен толықтыру және кадрлармен қамтамасыз ету талап етілетін деңгейге дейін жеткізілуі қажет.

Халықпен негізгі қатынасты нақ осы АлМСК мекемелері қамтамасыз ететіндіктен, олар көрсететін қызметтерді кеңейту көзделеді.

АлМСК көрсетуді жүзеге асыратын медицина қызметкерлері міндеттерінің шеңбері кеңейтілетінін ескере отырып, олардың қайта даярлықтан өтуі мен біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету қажет.

Медициналық жәрдемнің келесі деңгейіндегі мекемелердің атқаратын қызметтері олардың төменгі деңгейдегі мекемелер жұмысына қолдау көрсете алуы есебімен кеңейтілуге тиіс. Осы деңгейден бастап әртүрлі нысандарда медициналық қызметкерлерді қайта даярлықтан өткізудің тиісті курстары ұйымдастырылуы мүмкін.

Қазақстанда транзиттік экономика ықпалының әртүрлі факторларынан медицина кадрларын қайта даярлаудың деңгейі күрт төмендеді. Жеті-он күндік сапарлар және өзге циклдар негізінен білім емес, маманданудан өту сертификаттарын береді. Мұнан бөлек, Қазақстанда көптеген мамандықтар: нейрохирургия, жүрек-қантамырлары, торакальдық (өкпе) хирургия және бірқатар басқа мамандықтар бойынша оқу базасы іс жүзінде жоқ.

Мемлекеттік емдеу-алдын алу мекемелеріндегі диагностикалық және емдеу жабдықтарын таяудағы бес жылдың ішінде 40%-ға жаңарту керек. Мұның өзі ауруға уақтылы диагноз қоюдың есебінен аурулардың стационарда және амбулаториялық емделуде болу мерзімдерін қысқартуға, мемлекет пен халықтың медициналық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік туғызып қана қоймай, медициналық кадрларды қайта даярлау мен олардың біліктілігін арттырудың нәтижелілігін көтереді.

4.4. Дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді жетілдіру. Қазақстан Республикасының фармацевтикалық және медициналық өнеркәсібін дамыту

Елдегі фармацевтикалық ахуалды жақсарту қажеттігі алдағы іс-қимылдар үшін шеңбер жасай алатын дәрі-дәрмектерге жалпыға бірдей қол жеткізушіліктің ұлттық саясатын (ДЖҰС) тұжырымдау талаптарын ұсынады. Халықты сапасыз дәрі құралдарынан, негізгі дәрі-дәрмектердің бағасын негізсіз өсіруден қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік дәрі-дәрмек саясаты әзірленіп, енгізілуге тиіс. Яғни, әңгіме арзан, қауіпсіз және тиімді дәрілерге қол жеткізу мен оларды ұтымды пайдалану жайында болып отыр. ДЖҰС әзірлеу отандық фармацевтикалық индустрияны тездетіп дамытуға серпін беруі мүмкін.

Дәріханалар жүйесінің 98%-ы жеке секторда. Медициналық қажеттіліктерге арналған бағаны реттеуге, демек олардың халықтың кедей топтарына жету проблемасын шешуге, халықты өмірлік маңызы бар препараттармен көңілге қонымды бағалар бойынша қамтамасыз ету мен жеке секторға бәсеке жасау үшін мемлекеттік дәріханаларды қалпына келтіру (фармацевтикалық рыноктың 15-20%-ы) арқылы қол жеткізуге болады.

4.5. Қоршаған ортаның мониторингін және халықты сумен қамтамасыз етудің жай-күйін жетілдіру

4.5.1. Қоршаған ортаны қорғау саласында

Егер денсаулыққа экологиялық факторлар қалай терең әсер ететінін ескеретін болсақ, қоршаған ортаны сауықтыру жөніндегі іс-әрекеттер бірінші кезектегі міндеттер қатарына шығарылуға тиіс.

Қазақстандағы атмосфера мен сулардың күтіліп отырған ластану өсіміне оларды белгілі бір шектеу мақсатымен келгенде, өнеркәсіптің барлық салалары үшін заңды түрде бекітілген ластану нормасының мүмкін шегі нақты іске қосылуға тиіс. Өнеркәсіптің барлық салаларындағы кәсіпорындар үшін концентраттардың жол берілетін шегін сақтауына қатаң бақылау орнату қажет. Бұл нормаларды сақтамағаны

үшін оларға қатаң шаралар қолдану жүйесін көздей алатын мониторинг пен есеп-қисаптың арнаулы механизмі іске қосылуы қажет. Осы өндірулерден алынған қаражаттың бір бөлігін медициналық қызметтер көрсетуді жақсартуға бағыттау керек. Экологиялық нормалар жүйесін енгізу мен олардың сақталуына қадағалау жасау жөніндегі барлық шығындар өнеркәсіп кәсіпорындарына жүктелуге тиіс.

4.5.2. Халықты ауыз сумен қамтамасыз ету саласында

Қазақстанның барлық халқы үшін ауыз су сапасын жақсарту - елдің су ресурстарымен айналысатын органдарының негізгі міндеті.

Халықтың таза ауыз суға қол жеткізуін қамтамасыз ету қажет. Осы мақсаттағы бағыттардың бірі сумен жабдықтаудың қолда бар жүйесін санитариялық және гигиеналық нормалармен сәйкестендіру болуға тиіс. Қажет болған жағдайда жаңа құрылыстар жобалануға тиіс. Сумен қамтамасыз ету жүйесі халықаралық стандарттарға сәйкес келтірілмейінше, бүгінгі қолданылып келе жатқан жүйке аурулардың таралуына ықпал етуін жалғастыра беретін болады.

Елдің су ресурстары мониторингі жүйесі енгізілуге тиіс.

Егер қайсыбір елдегі судың қоры халықтың жан басына шаққанда жылына 1000 текше метрге жетпесе, онда бұл оның жеткіліксіздігін білдіреді, мұның өзі экономиканың дамуына және адамдардың денсаулығына зиян келтіреді. 1990 жылы әлемде судың жетіспеушілігінен 20 ел немесе 132 млн. адам зардап шекті. Егер 2025 жылға қарай әлем халқы 8 млрд. адамға дейін өссе, онда 2025 жылы су жетіспеу проблемасы туындайтын елдердің саны 30-дан асып кетеді. Халықтың өсу қарқынына қарай бұдан зардап шегетіндердің саны 653-904 млн. адамға жетеді. Осындай елдердің қатарына Қазақстанның да еніп қалуы мүмкін болатын жағдайды болдырмау қажет.

4.6. Халықтың сапалы азық-түлік өнімдеріне қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау

Халық тіршілігінің сапасын арттыру мақсатында салауатты тамақтану саласындағы ұлттық саясатты жасау мен енгізу мәселесі барынша өзекті бола түсуде.

Ана мен баланың рационында бірқатар маңызды құнарлы заттардың болмауының себептерін жою қажет, өйткені бұл халық денсаулығына тікелей әсер етіп отыр. 5 жасқа дейінгі балаларды, жүкті әйелдерді және бала емізетін аналарды толық құнарлы тамақтандырудың бағдарламасы жасалуға тиіс.

Елдің тамақ өнеркәсібі медицина ғылымымен тығыз ынтымақтаса отырып, құрамында жұғымды заттары жеткілікті өнімдер шығару жөніндегі өндірісті құруға ж а н е д а м ы т у ғ а т и і с .

Ана сүтінде құнарлы заттардың теңдестірілген құрамы болатындығын, оның

жұқпалы ауруларға қарсы иммунизациялаудың табиғи факторы болып табылатындығын және сәбиге экологиялық зиянды заттардың әсер ету шамасын кемітетіндігін ескере отырып, жаңа туған сәбилерді анасының емшек сүтімен тамақтандыруын материалдық ынталандыру шараларын енгізу жолымен көтермелеп отыру қажет. Бұл ынталандыру жекелеген жағдайларда аналарға өз денсаулығын күтіп ұстап, сәбиін өзінің емшек сүтімен тамақтандыру қабілетін сақтауына мүмкіндік береді.

Өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығын нығайту мақсатында мектеп оқушыларын, әсіресе табыс деңгейі төмен отбасыларындағы мектеп оқушыларын тамақтандыру, мектеп жасындағы балаларды, әсіресе қысқы және көктемгі кезеңде жаппай витаминдендіруді ұйымдастыру бағдарламасын әзірлеу қажет.

Отандық тамақ өнімдері рыногында бар азық-түліктердің сапасына бақылау жасау ж ү й е с і н е н г і з у қ а ж е т .

4.7. Әлемде өзін ұтымды көрсеткен және ДДСҰ ұсынған жаңа емдеу әдістерін енгізу жолымен емдеу процесін ұйымдастыруды ж а қ с а р т у

Медициналық көмек сапасын қамтамасыз ету дегеніміз, басқа шаралармен бірге, емдеудің және диагностикалаудың халықаралық хаттамаларын медицина практикасына енгізу жөніндегі шараларды да білдіреді. Емдеудің халықаралық хаттамаларын енгізу мәселелері жоғары оқу орындары мен медицина қызметкерлерін қайта даярлау және біліктілігін арттыру курстары оқу бағдарламаларының бөлінбес бөлігі болуға тиіс.

Бүкіл дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы ұсынып отырған туберкулезді емдеудің стратегиясын енгізуді жалғастыру қажет. Бұл ретте туберкулезді емдеуде табысқа жету үшін барлық қажетті жағдайларды қамтамасыз еткен жөн: науқастарды тамақтандыруды ұйымдастырудан бастап стационар жағдайында интенсивті химиятерапиядан өткен науқастарды оларды шыққаннан кейін де міндетті бақылауға алу қажет, өйткені дәл осы кезең неғұрлым маңызды болып табылады.

4.8. Халыққа сапалы медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз ететін қаржыландыру жүйесін құру

Қаржыландырудың орталықтандырылған мемлекеттік жүйесі медициналық қызмет көрсетудің негізгі пакетін қаржыландырудың неғұрлым оңтайлы тәсілі болып табылады және мейлінше тиімділік пен халықтың барынша қамтылуын (денсаулық сақтау мекемелерінің меншік нысандарына қарамастан) қамтамасыз етеді. Бұл орайда саланы қаржыландырудың жан басына шаққандағы қағидатын күшейту керек және ол қаржы ағындарының айқындылығымен қатар жүргізілуге тиіс.

Медициналық көмектің кепілді тегін көлемі туралы конституциялық норманы орындау қажет. Бұл үшін Қазақстан Республикасы Конституциясының К951000_ 29-бабын іске асыру мақсатында бірқатар заңдар, алғашқы медициналық-санитариялық көмек туралы, медициналық көмектің кепілді көлемі туралы заңдар қабылдау қажет, оларда мемлекеттің, жұмыс берушілердің, азаматтардың өздерінің денсаулық сақтау саласындағы осы кепілдіктері заңнамамен белгіленуге тиіс.

Балтық жағалауы мемлекеттерінде тиісті контингенттерді егу міндеттілігі, азаматқа да, сондай-ақ емдеу-алдын алу мекемелеріне де өндірістік, тұрмыстық жарақат нәтижесінде, сондай-ақ алкогольдік және өзге мас болу нәтижесінде денсаулыққа зиян келген жағдайда, жеке және заңды тұлғаларға медициналық қызмет көрсеткені үшін келтірілген зиянды өтеу заңдармен белгіленген. Мұнан бөлек, мемлекет дәрі-дәрмек препараттары құнының бір бөлігіне, тағы да сол заңмен белгіленген адамдардан басқа, заңмен белгіленген кепілдік береді. Халықтың, ҒӨБ-тің, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың медицина мекемелерінің қызметіне бақылау жасауға қатысуы да және т.б. белгіленген.

Медициналық мекемелерінің ақылы медициналық қызмет көрсетуі арқылы түскен табыстарын жариялы ету халықтың еңбекке қабілетті бөлігі үшін көрсетілген медициналық жәрдемге сай міндетті тең ақы енгізуге ықпал етуге тиіс.

Осымен бір мезгілде ерікті медициналық сақтандыруды дамытып, көтермелеген жөн.

Зейнеткерлерді, мүгедектерді, жұмыссыздарды медициналық қамтамасыз ету, ана мен баланы қорғау тегін медициналық көмектің кепілді көлемі шеңберінде мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен нақты жүзеге асырылуға тиіс.

Әйелдер мен балаларды тегін медициналық тексеру, осы санаттағы адамдарға алдын алу медикаменттерін беру (дәрімен және басқалар) міндетті болуға тиіс.

2001 - 2002 жылдар ішінде міндетті медициналық сақтандыруды (ММС) енгізуді әзірлеген жөн. Әлбетте, міндетті медициналық сақтандырудың классикалық үлгісіне тән болып келетін сақтандырудың отбасылық қағидатының көзделгені дұрыс болар еді. ММС-ты енгізуге ММС жүйесінің тұтастығын, денсаулық сақтаудың қаржыландырудың бюджеттік көздеріне тәуелді болуын кемітуді, денсаулық сақтау жүйесіндегі ресурстарды тиімді пайдалану үшін сақтандыру делдалдарының қаржылық жауапкершілігін қамтамасыз ете алатын ММС жұмыс істеуінің толық нормативтік құқықтық базасын құру алғышарт жасауға тиіс. ММС жүйесін дамытудағы өзіміздің және әлемнің тәжірибесін жан-жақты зерттеп, зерделеу қажет.

Үкімет сақтандырудың жеке жүйелері мен жеке ақылы емдеу мекемелерінің дамуына ықпал ететін механизмдер мен заңдық негіздің жасалуын қамтамасыз етуге тиіс.

Егер қадағаланып отырған контингент белгілі бір уақыт ішінде дені сау күйінде қалса және денсаулығының жекелеген проблемалары алғашқы деңгейде шешілсе, онда

алғашқы медициналық көмек көрсеткен дәрігер үшін ақшалай ынталандыру енгізген жөн. Медициналық қызмет көрсетудің әртүрлі құрылымдары үшін қаржылай ынталандырудың тетіктері енгізілуге тиіс.

Емдеудің және дәрігер қателігін бағалау жүйесінің мониторингін енгізу қажет.

4.9. Денсаулық сақтау жүйесін басқаруды жетілдіру

Денсаулық сақтау саласындағы реформалар мен қатынастарды халықаралық тәжірибе негізінде заңмен қамтамасыз ету қажет және денсаулық сақтауды жоспарлау мен қаржыландырудың біртұтас жүйесін, нормативтік базаның бейімділігін, жоспарлау мен нормалаудың көп деңгейлі жүйесін құруды, стратегиялық және ағымдағы жоспарлауды ұштастыруды қамтамасыз ету міндеттерін қамтитын саланың басқарылымдылығын арттыруға жету қажет.

Бірінші кезекте барлық деңгейдегі емдеу-алдын алу мекемелерінің қызметін реттеу жөніндегі нормативтік базаны жасап, олардың әрқайсысының функциясын айқындау қажет.

Басқарудың жекелеген функцияларын автономияландыру, жекешелендіру арқылы мекемелер деңгейіне беру қажет. Бұл ретте мемлекеттік басқарудың назары медициналық қызмет көрсету жүйесінің сапасына бақылау жасауды қамтамасыз етуге шоғырландырылуға тиіс.

Денсаулық сақтаудағы лицензиялау, аттестациялау рәсімдерін жетілдіру қажет. Дәрігерлік практиканы жүргізуге рұқсат етуді ресімдеу үшін оқу орындарының бағдарламаларына тиісті өзгерістер енгізумен үйлестірілетін барлық практикамен айналысатын медициналық қызметкерлерге олардың мамандығына байланысты жалпыұлттық өлшем белгіленуге тиіс.

Медициналық қызмет көрсету жүйесінің барлық клиникалық, сондай-ақ әкімшілік құрылымдары үшін жұмыс ережесі жасалуы қажет.

Республикалық деңгейде алдын алу шараларымен, атап айтқанда иммунизациялау әдістерімен және алғашқы медициналық-санитариялық жәрдем құралдарымен емдеу арқылы жеңілуі мүмкін болатын ауруларды белсенді түрде түп-тамырымен жою мақсатында денсаулық сақтау саласындағы бірыңғай жұмыс тәртібі жасалуға тиіс.

Халыққа медициналық жәрдем ұйымдастыру мен саланы басқарудың барлық аспектілері бойынша мониторинг жүйесі құрылуға тиіс. Денсаулық сақтау жүйесін ақпараттандыруды жетілдіру, денсаулық сақтауды басқару органдарын сенімді және өзара сыйымды байланыстырылған медициналық және қаржылық ақпаратпен қамтамасыз ететін қызмет құру қажет.

4.10. Медициналық білім беру жүйесін жетілдіру, отандық медицина ғылымының дамуына қолдау көрсетілуін қамтамасыз ету

Білім беру саласы мен ғылыми зерттеулер медициналық қызмет көрсету жүйесін реформалау жөніндегі жұмыстардың іргелі учаскелерінің бірі болып табылады. Кең шеңберлі мамандықтардағы медицина қызметкерлерін даярлаудың тиімді жүйесін құру қажет. Бұдан басқа, клиникалық зерттеулер мен медициналық қызмет көрсету мәселелері бойынша зерттеулер жүргізумен айналысатын құрылымдардың үзіліссіз жұмыс істеп тұруын қамтамасыз ету керек.

Медициналық жоғары оқу орындарындағы даярлау деңгейін арттырып, қайта даярлау және дәрігерлер біліктілігін арттыру бағдарламаларын жетілдіру қажет.

Мемлекет басшысының тапсырмасымен 1998 жылдың басында Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесін зерттеген халықаралық сарапшылардың бағалауы бойынша Қазақстандағы жоғары оқу орындарының көптеген түлектері біліктіліктің жоғары деңгейіне жете алмаған - дәрігерлердің небәрі 37%-ы жоғары біліктілікке ие. Егер 100 мың халыққа шаққандағы дәрігерлердің саны 392,8-ді құраса, сол 100 мың тұрғынға шаққандағы жоғары білікті дәрігерлердің саны 131-ді құрайды. Бұл АҚШ-тағы көрсеткіштен көп төмен, ондағы тиісті көрсеткіш 100 мың тұрғынға шаққанда 211-ге тең.

Медициналық білім беруді қайта құрылымдау ұсынылады: медициналық жоғары оқу орындарында білім алудың алты жылдық кезеңі аяқталғанға дейін (мысалы, 4-курстан кейін) олардың дәрігерлік жұмысқа жарамдылығын анықтау мақсатымен студенттерді аралық аттестациялау механизмі енгізілсін. Аттестациядан өтпей қалған студенттер үшін оларды көмекші медициналық қызметкер мамандығына немесе әкімшілік жұмыстарға ауыстырудың механизмі әзірленіп, енгізілуі қажет. Қалған студенттер үшін дәрігерлер даярлау бағдарламасы барынша интенсивті жасалсын.

Медициналық жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына "жалпы практика дәрігері", "менеджер" және басқа жаңа мамандықтарда мамандар даярлауды енгізу қажет.

Дипломды дәрігерлердің жоғары біліктілікке қол жеткізуі үшін оларды одан әрі даярлай түсуге арнап қаражат бөлу механизмін енгізіп, көмекші медициналық қызметкерлер даярлаудың, денсаулық сақтау жүйесі үшін әкімшілік кадрларын әзірлеудің мақсатты бағдарламаларын жасап, жүзеге асырған жөн.

Отандық медицина ғылымына қолдау жасау мақсатында денсаулық сақтаудағы ғылыми зерттеулерді қаржыландырудың көлемі қажет. Әрі осы зерттеулерге медициналық жоғары оқу орындарының жоғарғы курс студенттерін де тартып отыру керек. Мониторинг процестеріне, ғылыми тұрғыдағы байыптауларға, отандық денсаулық сақтауды дамытудың 10 жылдық тәжірибесін үйренуге айрықша назар аударылғаны жөн.

Ғылыми орталықтар мен ғылыми-зерттеу институттарының практикадан қол үзу себептерін жою қажет. Ғылыми әзірлемелердің нәтижелері нақты дәрігерге дейін

Жұмыс істеп тұрған медициналық жоғары оқу орындарының базасында алты

оқу-клиникалық орталықтарын құру міндеті республикалық жоспарларға енгізілуге тиіс. Олар жаңа техника мен емдеу әдістерін бастапқы болып енгізу үшін, сондай-ақ білім беруді ұйымдастыру мен медицина қызметкерлерін әрі қарай оқыту үшін пайдаланылуға тиіс. Уақыт өте келе осы мекемелердің базасында дәрігерлік практиканы жүргізуге арналған лицензияны ресімдеу де жүзеге асырылуы мүмкін.

ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ СТРАТЕГИЯСЫ

1. МАҚСАТ

Басты мақсат: адамның лайықты өмірі үшін жағдай жасау, онда ол өзінің қабілетін іске асыру және дамыту үшін құқықтар мен мүмкіндіктерге ие болады.

Жұмыспен қамту саласындағы негізгі мақсат халықты барынша толық өнімді жұмыспен қамту болып табылады. Осы мақсаттан қосымша екі мақсат туындайды: жұмыстан босату деңгейін азайту; жұмыссыз халықты жұмысқа орналастыру деңгейін арттыру.

Халықты әлеуметтік қорғау саласындағы негізгі мақсат халықтың кедейшілігі деңгейін кемітуге, қайыршылықты жоюға бағдарланған халықты әлеуметтік жағынан қамтамасыз етудің тиімді әсер ететін жүйесін құру болып табылады. Және мынадай қосалқы мақсаттар белгіленеді:

- экономикалық қызметтің барлық түрлері бойынша жалдамалы қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу деңгейін көтеру;

- әлеуметтік сақтандырудың саналуан түрлерін енгізу арқылы туындауы мүмкін қатерден өзін-өзі қамтамасыз етудің қол жететіндей механизмін жасау;

- көп жағдайда мемлекет есебінен жүзеге асырылатын әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінен әлеуметтік сақтандыру принциптеріне көшу, ол мемлекеттің немесе жұмыс берушінің ғана емес, әрбір жеке адамның да қатысуын көздейді.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

Елдегі экономикалық өзгерістер, бір жағынан, мүгедектік, маскүнемдік, нашақорлық, жарақаттану сияқты әлеуметтік құбылыстарды жандандырса, екінші

жағынан, әлеуметтік қамсыздандыруға мұқтаж халық санының тұрақты өсуімен сипатталатын қайыршылық, жұмыссыздық, балалардың қаңғыбастығы сияқты жаңа процестерді т у ы н д а т т ы .

Республикада кедейшіліктің өсуі экономиканың нақты секторында өндірістің құлдырауына орай жұмыссыздықтың едәуір өсуіне, экономикалық қызметтің жекелеген түрлерінде, атап айтқанда денсаулық сақтауда, білім беруде және ауыл шаруашылығында еңбекке ақы төлеу деңгейінің төмендеуіне, қызметкерлерге еңбек ақы төлеудің ұзақ кідіруіне, халықтың нақты табысының төмендеуіне байланысты.

Экономикалық жағынан белсенді 7,0 миллионнан асатын халықтың 13,5%-ы жұмыссыз болып табылады. Алайда 6,1 миллион адамның жұмыспен қамтылуы әрқашан табыстың жеткілікті деңгейін білдіре бермейді. Жұмыспен қамтылған халықтың айтарлықтай бөлігі, әсіресе бюджеттік саладағы адамдарды аз қамтылғандар деп батыл айтуға болады. Бюджеттік саладағы қызметкерлердің еңбек ақы мөлшері, әдетте, жұмыспен қамтылған халықтың еңбек ақысының орташа республикалық деңгейінің 75%-ынан аса қоймайды.

Жұмыссыздардың арасында әйелдер басым, оларды еңбекке орналастыру проблемасы өткір қойылып отыр. Жұмысқа қамту қызметіне жүгінген жұмыссыз әйелдердің әрбір алтыншысы ғана жұмысқа ие болады. Жоғары және орта арнаулы білімі бар 45 және одан жоғары жастағы әйелдердің жұмысқа орналасу перспективасы ө т е т ө м е н .

1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап республикада дербес зейнетақы жинақтау қағидатына негізделген жаңа зейнетақы жүйесі енгізілді, онда әрбір жұмыс істейтін азамат өзінің қарттығын материалдық қамтамасыз ету туралы дербес қамқорлық жасайды. Реформаны жүргізу процесінде қол жеткізілген едәуір нәтижелерге қарамастан, болашақта әлеуметтік қорғаудың бүкіл жүйесіне едәуір ықпал етуге қабілетті негізгі проблемалардың бірі оған еңбекке қабілетті халықты толық қамти алмау болып табылады. Экономикалық жағынан белсенді 7 млн. халықтың 3,6 млн. адамы ғана жинақтаушы зейнетақы қорына жарна аударады. Жүйеде жұмыссыздар, ауыл еңбеккерлері мен биресми сектор аз қамтылған.

Бұл жағдай салық салынбайтын және барлық деңгейдегі бюджеттерді қалыптастыруға қатыспайтын жасырын (көлеңкелі) еңбекақы төлеудің бар екендігі туралы болжауға негіз қалайды. Өзінің қарттығын материалдық қамтамасыз етуге нақты қаражат салмайтын, қазіргі кезде экономикалық жағынан белсенді халықтың осы бөлігі болашақта өзінің еңбегі үшін жинақтаушы жүйеден баламалы өтемақы алуға мүмкіндігі жоқ кедейлер қатарына қосылуы мүмкін.

Ең төменгі күнкөрістен де төмен табысты халықтың үлесі өсуде, мұны адамзаттың дамуы туралы ұлттық есеп растап отыр: 1996 жылғы 34,6%-дан, 1998 жылы 43,4%-ға дейін өскен. Бір тұрғынға еңбекақы төлеудің орташа қатынасы ең төменгі күнкөріске шаққанда 1998 жылы 44,7%-ды құрады, оның үстіне республика халқының небәрі 4%-

ы ғана күнкөріс құнының 75%-ынан жоғары жалақы деңгейіне ие. Облыстар арасында жалақы деңгейінің күнкөріс құнына сәйкестігінде едәуір айырмашылықтар бар.

Халықтың әлеуметтік жағынан осал жіктеріне көрсетілетін көмек мөлшері көп жағдайда күнкөрістің ең төменгі деңгейін нақты қамтамасыз ете алмайды, сөйтіп осының салдарынан мұндай мемлекеттік шығындардың тиімділігі төмендеуде. Мысалы, республиканың жекелеген облыстарында жергілікті бюджет қаражаты есебінен төленетін балалар жәрдемақысының мөлшері 1000 теңгеден аспайды.

Тұтастай алғанда халықтың табыстарында зейнетақы мен жәрдемақы үлесі артуының қауіпті үрдісі байқалып отыр. Бұл еңбекке қабілетті жастағылар арасынан басқа біреудің асырауында болушылар санының артқандығын білдіреді.

Сөйтіп, бүгінгі таңда еңбек рыногы әлеуетінің жоғары деңгейіне қарамастан, Қазақстан еңбек рыногының төмен тиімділігіне тап болып отыр (қосымшаны қараңыз).

Жұмыссыздық өсуде, онымен бірге кедейшілік те өз позициясын нығайтып келеді. Және жұмыссыздар мен кедейлер арасында жұмыссыз болудың созылып кеткен сипатынан өз біліктілігін толық немесе ішінара жоғалтқан адамдар саны ұдайы артып келе жатқаны да алаңдатпай қоймайды.

Қоғам еңбек әлеуеті мен жұмыссыздардың біліктілігін пайдаланудан бас тартуда. Халықтың айтарлықтай бөлігінің кәсіби және еңбек тұрғысында кері кету процесі ырық берместен жүріп жатыр. Жастар арасындағы жұмыссыздық айрықша алаңдатады.

Бүгінгі таңда біз уақытша жұмыссыздықтан гөрі циклды және құрылымды жұмыссыздыққа жиі тап болып отырмыз.

Жұмыссыздық - нарықтық экономика жұмыс істеп тұрған жағдайдағы мейлінше үйреншікті құбылыс. Алайда, мәселе мынада - жұмыссыздық мәртебесінде болудың ұзақтығы қашанға дейін созылады. Өркениетті әлемде бір жұмыссыздың жұмыссыз жүру ұзақтығы жарты жылдан аспайды. Бізде жұмыссыз мәртебесінде бір жылдан аса жүру норма болып табылады, оның үстіне жұмысқа орналасу мүмкіндігі өте төмен. Егер жұмыс ұсынылса, көбіне біліктілігі төмен жұмыс ұсынылады, мұндай табыс деңгейі отбасы мұқтаждарын баламалы түрде қамтамасыз ете алмайды.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету саласында:

- жұмысқа қамту және еңбек мәселелерінде заң жүзінде бекітілген тұжырымды көз қарастың болуы .

- Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі республикалық және аймақтық бағдарламаларды әзірлеу және қабылдау .

- Халықты жұмысқа қамтуды реттеу және қамтамасыз ету проблемаларын орталықсыздандыру .

- жұмыспен қамтудың белсенді саясаты .

- Республиканың жекелеген облыстарындағы халықтың неғұрлым аз қамтамасыз етілген топтарына шағын кредит беру тәжірибесі.

Халықты әлеуметтік қорғау саласында:

- Халықтың әлеуметтік осал топтарына ең аз көлемде көмек ұсыну

жөніндегі мемлекеттің конституциялық міндеттемелерінің болуы.

- Арнаулы мемлекеттік жәрдемақылар мен өзге де әлеуметтік жәрдемақылардың (тұрғын үй, балалар) бар болуы.

- жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің республикалық және аймақтық бағдарламаларының бар болуы.

- Кедейлікпен және жұмыссыздықпен күрестің республикалық және аймақтық бағдарламаларын қабылдау.

- Кедейлік проблемасын шешу қажеттігіне атқарушы биліктің барлық деңгейлерінде салиқалы қарау және түсіну.

- Үкіметтің әлеуметтік қорғау, кедейлікпен күрес жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша халықаралық қаржы ұйымдарымен, донор елдермен өзара жемісті іс-қимылы.

2.2. Әлсіз жақтар

Халықты жұмыспен қамту саласында:

- Кәсіби білім беру жүйесін дамытудағы мемлекеттік саясаттың төмен тиімділігі мен нәтижелілігі (еңбекке орналастыру жағынан алғанда).

- Жұмыс берушілер үшін бұрынғы жұмыс орындарын сақтау мен жаңа жұмыс орындарын ашуға экономикалық ынталандырудың болмауы.

- Жұмыссыздарды кәсіптік оқытуды ұйымдастыру мүмкіндігінің шектеулілігі. Жұмысшылар мен мамандарды салалық және ішкі фирмалық даярлау мен қайта даярлаудың жоғалуы.

- Жұмыссыздарды кәсіптік оқыту бағдарламасына қамтудың төмендігі.

- Жұмыспен қамту мәселелері бойынша әлеуметтік әріптестіктің дамымағандығы.

- Экономикалық нәтижелер алуға арналған қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру жөніндегі шаралардың бағдарланбағандығы. Қоғамдық жұмыстарды қаржыландырудың түрлері мен көздерінің шектеулілігі.

- Халықты жұмыспен қамту саласындағы бағдарламалардың тиімділігін арттыру үшін қаражаттың жеткіліксіздігі.

- Жұмыссыздарды кәсіби қайта даярлықтан өткізу бағдарламаларын жасаған кездегі еңбек дағдыларының сапасын есепке алу деңгейінің төмендігі.

- Еңбекшілердің әлсіз қорғалуы - еңбек және жұмыспен қамту мәселелері бойынша заңнаманың жетілдірілмегендігі.

Халықты әлеуметтік қорғау саласында:

- Мемлекеттік әлеуметтік көмектің атаулылығының, ашықтығының және қол жетімділігінің кемдігі.

- Кедейшіліктің деңгейі мен тереңдігін айқындаудағы тиімсіз көзқарастар.

- Халықты жұмысқа қамту саласындағы бағдарламалардың тиімділігін арттыруға арналған қаражаттың жеткіліксіздігі.

- Жұмыссыздарды әлеуметтік қорғауға арналған шығыстың төмендеуі. Көрсетілетін материалдық көмек деңгейі мөлшерінің төмендігі. Жұмыстан босатылған қызметкерлерді әлеуметтік қорғауға арналған құқыққа қысым жасау.

- Жұмысты, еңбек қабілеттілігін және табысын жоғалтуына байланысты

әлеуметтік қатер төнген кезде халықтың өзін-өзі қамтамасыз ету дағдысын қалыптастыру саясатының болмауы.

- Заңнамалардың жетілдірілмеуі және зейнетақы төлеудің айқын механизмінің болмауы.

- Зейнетақы қорларына салымшылардың қаражаттары инвестициялануы мүмкін қаржы құралдары ауқымының шектеулілігі.

2.3. Мүмкіндіктер

Халықты жұмыспен қамту саласында:

- Болжанып отырған экономикалық өсу. Кәсіби деңгейді арттыруға инвестиция.

- Шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті дамыту. Әйелдердің арасында кәсіпкерлікті дамыту үшін кредит желісін ашу.

- Жұмыссыздықтан сақтандыру институтын енгізу.

- Жұмыссыздарға арналған ақы төленетін қоғамдық жұмыстардың түрлері мен нысандарын кеңейтудің жоғары әлеуеті. Қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру жөніндегі шаралар шеңберінде жұмыс күшін белсене пайдалануды ұйғарып отырған экономика секторларының болуы.

- Халықтың еңбекке жұмылуының артуы.

- Өндірістік күштерді орналастыру схемасының әзірленуі мен енгізілуі.

Халықты әлеуметтік қорғау саласында:

- Мемлекеттік әлеуметтік шығындарды халықтың ең осал топтарының пайдасына

- Әлеуметтік сақтандырудың саналуан түрлерін енгізу арқылы туындауы

мүмкін қатерден өзін-өзі қамтамасыз етудің қол жететіндей механизмін жасау.

- Әлеуметтік қамсыздандыру саясатын іске асыру кезінде әлеуметтік нормативтердің рөлін арттыру.

- Сақтандыру және зейнетақы жүйелерінің параметрлерін оңтайландыру.

- Зейнетақы активтерін инвестициялауға арналған қаржы құралдарының ауқымын кеңейту.

- Республикалық және жергілікті бюджеттердің міндеттемелерін ретке келтіру.

- Үкіметтің кедейшілікті жою жөніндегі бастамасын халықаралық ұйымдардың қолдауы.

- Әлеуметтік қорғауға айрықша мұқтаж азаматтар үшін кәсіпорындарда жұмыс орындарын квоталаудың нормативтік құқықтық базасының болуы.

2.4. Қатерлер

Халықты жұмыспен қамту саласында:

- Экономикалық қызметтің жекелеген түрлерінде еңбекке ақы төлеу деңгейінің төмендігі.

- Жұмыспен қамтудың жасырын, заңсыз ауқымы өсуінің басқарудан шығып кетуі.

- Ұзақ уақыт жұмыс істемеген (жылдан астам) азаматтар санының өсуі.

- Ауыл халқының қалаға көшіп-қонуының бақылаусыздығы.

Халықты әлеуметтік қорғау саласында:

- Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне қатысу мен алынған нәтижелердің (әлеуметтік төлемдер) арасындағы өзара байланыстың жоқтығы.

- Зейнетақы реформасы саласындағы саясаттың жетілдірілмеуі.

- Жинақтаушы зейнетақы жүйесіне халықтың толық қатысуының жеткіліксіздігі.

- Азаматтарды есепке алу мен бірегейлендіру жүйесінің жетілдірілмеуі.

- Мемлекеттік әлеуметтік көмектің атаулылығы мен қол жетімділігінің

жеткіліксіздігі, оны көрсеткен кезде шарттылықтың болмауы.

- Әлеуметтік көмекке мұқтаж азаматтардың, олардың одан әрі шетқакпай болуына алып келетін елдегі әлеуметтік ахуалды жақсарту жөнінде Қазақстан Республикасы Үкіметінің тарапынан қабылданған шаралар туралы ақпаратпен

хабардарлығының жеткіліксіздігі.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету стратегиясы мына міндеттерді шешуді қамтиды:

- Кәсіби даярлау жүйесін тиімді дамытуды қамтамасыз ету.
- Жұмыссыздарды қайта даярлауды ұйымдастыру мүмкіндіктерін іздестіру.
- Ұлттық менеджменттің, кәсіпкерлер табының қалыптасуына жәрдем

көрсету.

- Әртүрлі салалық одақтардың құрылуына ықпал ету және олардың қызметін қаржыландырудың сенімді көздерін қамтамасыз ету.

- Жұмыс берушілердің бұрынғы жұмыс орындарын сақтауын және жаңаларын құруын ынталандыру мәселелерін пысықтау, шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу.

- Халықтың әлеуметтік жағынан осал жіктерінің жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу.

- Қоғамдық жұмысты ұйымдастыруды экономикалық орынды ету.

- Еңбек көші-қонын ұйымдастыру жөніндегі шараларды қамтамасыз ету.

Халықты әлеуметтік қорғау стратегиясы мына міндеттерді шешуді қамтиды:

- Еңбекке ақы төлеу жүйесін жетілдіру.

- Халықтың нақты табысының артуын қамтамасыз ету.

- Әлеуметтік сақтандыру жүйесін енгізу.

- Мемлекет пен жұртшылықтың әлеуметтік проблемаларды шешудегі әріптестігін дамыту үшін жағдай жасау.

- Мүгедектерді оңалту, мүгедектіктің алдын алу мәселелері бойынша бағдарламалардың нәтижелілігін арттыру.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Жұмыспен қамту саласындағы саясат халықтың жұмыспен өнімді қамтамасыз етілу мақсаттарына сүйенгенде ғана табысты болуы мүмкін. Бұған еңбек ресурстары сапасын қамтамасыз ету арқылы ғана қол жеткізуге болады. Экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін қажетті еңбек ресурстарының сапасы адам ресурстарын дамыту стратегиясы арқылы мүмкін болады. Бұл өз кезегінде халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің тиімділігіне оң әсер етеді.

Жұмыспен қамту проблемасын шешу мақсатында жұмыспен қамту саясатының

қысқа мерзімді және орташа мерзімді мақсаттары арасын нақты ажыратып, қосымша
мыналарды енгізу қажет.

Қысқа мерзімді мақсаттар (2001 - 2005 жылдардағы кезеңге арналған) - бұл жұмыссыздықты болдырмау және жұмыс іздеушілерге уақытша материалдық көмек көрсетумен қатар, оларды жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу. Орташа мерзімге орай (2000 - 2005 жылдар) басты мақсат - экономикадағы қиғаштықтарды түзету; кәсіпкерлік үшін қолайлы орта қалыптастыру; инвестициялық қызметті ынталандыру және жаңа жұмыс орындарын құру; адам капиталының сапасын жақсарту; көкейге қонымды жалақы мен табысқа кепілдік беру; кедейлікті азайту арқылы жұмыс күшіне сұранымды ынталандыру.

4.1. Кәсіби даярлау жүйесін тиімді дамытуды қамтамасыз ету

Кәсіби даярлау мемлекеттің ең басты қамқорлығында болуға тиіс. Бұл әсте мемлекеттік бюджет қаражатынан міндетті түрде көп сома көзделуге тиіс дегенді білдірмесе керек. Бұл адам ресурстарын дамыту бағдарламалары арқылы, халықтың тұрақты табыстары мен олардың арттырылуын қамтамасыз ететін еңбекке қабілетті халықтың айтарлықтай бөлігінің өнімді жұмыспен қамтылуына бағдарлана отырып халықтың жұмыспен қамтылуы саласындағы мемлекеттік саясатты түзету қажеттігін білдіреді.

Жұмыссыздыққа арналған қоғамдық шығын көбіне, кейбір қызметкерлер жұмыссыз болған жағдайда өндірілмейтін тауарлар мен қызметтер көрсету көлеміне қатысты терминмен өлшенеді. Алайда жұмыссыздыққа арналған жеке шығын қызметкерлер мен олардың отбасылары үшін мұнан да қиын және күйзелісті болуы мүмкін: табыстарын және сақталымдарын жоғалтатыны сөзсіз, ал кейбір жағдайларда машина мен үйден де айырылады, мұның өзі толқуларға, психологиялық тоқырауға, отбасындағы жанжалға, ал кейде тіпті қылмысқа алып келеді. Осындай себептер бойынша нарықтық экономикадағы барлық елдердің үкіметтері дерлік қызметкерлерге уақыттың әртүрлі кезеңдеріне арналған жәрдемақы, сондай-ақ қайта даярлаудың көптеген әртүрлі бағдарламаларын ұсынады.

Барлық деңгейдегі кәсіби білім беру жүйесі кәсіптік мектептер, лицейлер, колледждер және жоғары оқу орындары түлектерінің жұмысқа орналасу қызметін құруға тиіс. Бұл стратегия "Білім беру жүйесіндегі реформа" деп аталатын бөлімде мейлінше жан-жақты көрсетілген. Білім беру жүйесі өз өнімін - білікті маманды - еңбек рыногына шығару механизмін жасауға тиіс.

4.2. Жұмыссыздарды қайта даярлауды ұйымдастыру мүмкіндіктерін іздестіру

Жұмыссыздарды біліктіліктен қайта өткізуді ұйымдастыруда нақты мақсат: олардың міндетті түрде еңбекке орналастырылуы көзделуге тиіс. Осыған байланысты еңбекке орналастыру қызметтері ұйымдастыратын жұмыссыздарды қайта даярлау бағдарламаларының тиімділігін көтеру қажет.

Жұмыссыздарды қайта даярлаудың тиімділігін арттырудың бұдан басқа тиімді жолы, мүмкін, кәсіпорындардың еңбекке орналастыру секторы мен ұзақ уақыт жұмыссыз жүрген адамдардың өзара іс-қимылы болып табылады. Осыған байланысты осы жұмыссызды аталған кәсіпорында алдағы уақытта жұмысқа орналастыру шартымен кәсіпорындардың қызметкерлерді қайта даярлау курстарында жұмыссызды қайта біліктіліктен өткізуді ұйымдастыруда тең ақы төлеу тетігін енгізу мүмкіндігін з е р т т е у қ а ж е т .

Көптеген кәсіпорындардың өз мамандары мен жұмысшыларын кәсіби қайта біліктіліктен өткізуді қамтамасыз етуге күші келмейді және олар фирмаішілік кәсіби оқыту мен қайта оқытуды ұйымдастырудағы өз тәжірибелерін жоғалтып алды. Бұрынғы кеңестік уақытта олардың бұл үшін тиісті базасы болып, осы міндетті ойдағыдай атқарып та келген еді. Кәсіпорындардың осындай практиканы қолға алуы немесе қайта жаңғыртуы қажет. Бұл жұмыс берушілердің өз қызметкерлерін кәсіби даярлау мен қайта даярлауды ұйымдастыруды ынталандыру механизмінде көрінісін табуға тиіс. Алайда, мұның ірі кәсіпорындар туралы сөз болғанда ғана, мән-мағынасы болады. Шағын бизнестің субъектілеріне қатысты біршама өзгеше көзқарас қажет. Мысалы, қызметкерлерді қайта даярлаудың салалық курстарын құру арқылы.

4.3. Ұлттық менеджменттің, кәсіпкерлер табының қалыптасуына жәрдем к ө р с е т у

Біздің білім беру жүйесіндегі кәсіпкерлер тәрбиелеу туралы айтуға әлі ерте. Біз кредиттік ресурстарға қол жеткізу жеткілікті қамтамасыз етілсе, кәсіпкердің өзі қажетті нәтижелерді көрсетіп, кәсіпкерлер табын қалыптастыруды қамтамасыз ете бастайды деген болжам жасап отырмыз. Алайда бұрынғы өткен кезеңде біздің елімізді жалданып жұмыс істеуге әзір, бірақ өз ісін құруға және жалдамалы қызметкерлерді жұмысқа алуға әзір емес үлкен дәрежедегі мамандар болды. Бұл жағдай әлі өзгерген жоқ.

Осының бәрі ел экономикасын сапалы адам ресурстарымен қамтамасыз ете отырып, осымен бір мезгілде нағыз кәсіпкерлер тәрбиелеуді қамтамасыз ететін кәсіби білім беру жүйесін құру қажеттігін алғашқы кезекке шығарады.

4.4. Әртүрлі салалық одақтардың құрылуына ықпал ету және олардың қызметін қаржыландырудың сенімді көздерін қ а м т а м а с ы з е т у

Өртүрлі салалық, арнаулы ассоциациялар, одақтар ұйымдастыру практикасын кеңейту қажет. Нақ солар ғана өз мүшелеріне - осы жәрдем үшін одақтардың/ ассоциациялардың қызметін қамтамасыз ету мақсаттарына - фирма ішіндегі менеджментті жақсартуға, олардың қызметкерлерін кәсіби даярлау мен қайта даярлауды ұйымдастыруға қаражаттар аударатын кәсіпорындарға жәрдем көрсете алар е д і .

Құзыретіне қазіргі заманғы менеджмент (корпоративті, жобалар, адам ресурстары және т.б.) қағидаттарын енгізу мен өнімділікті арттыру (Менеджмент мәселелері жөніндегі ассоциация) мәселелері кіріп қалуы мүмкін ұйым құру мәселесін пысықтаған ж ө н .

Ассоциация қызметі қандай да бір дәрежеде өнімділіктің ұлттық орталықтарымен ұқсас болуға тиіс, айталық, мысалы, Өнімділіктің Азиялық ұйымы немесе Өнімділіктің н е м і с о р т а л ы ғы с и я қ т ы .

Кәсіби оқыту қорын құру қажеттігі де пісіп-жетілді. Қаржыландырудың мүмкін болатын көздерінің бірі ретінде жер қойнауын пайдаланушылар қаражаттары қаралуда - жер қойнауын пайдалануға арналған келісім-шарттарда фирманың қажеті үшін мамандар даярлауға жұмысты қаржыландырудың жалпы көлемінің 1 пайызы көзделген . Көзделген барлық соманың бәрі бірдей кәсіпорынның аталған мұқтаждарына жұмсала қоймайтындықтан, қалған бөлігі құру ұсынылып отырған Қорда шоғырланған болар еді д е п о й л а й м ы з .

Бұдан басқа, бұл мекемелер қызметін қаржыландырудың негізгі көзі ретінде кәсіпорындардың Қор мен Ассоциацияда бірінші кезекте өзінің дербес қызметін қолдауды көздейтін қаражаттары болуға тиіс. Қор мен Ассоциацияның табысы сол фирмалардың өзінің табыстарын білдіруге тиіс.

4.5. Жұмыс берушілердің бұрынғы жұмыс орындарын сақтауын және жаңаларын құруын ынталандыру мәселелерін пысықтау, шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу

Бизнестің даму мүмкіндігін кеңейту - жұмыс берушілердің бұрынғы жұмыс орындарын сақтауын және жаңаларын құруын ынталандыру жолдарының бірі.

Америка Құрама Штаттарында өндірісті қысқарту жағдайларының 70 пайызға жуығы уақытша ғана босатылатын, өзінің бұрынғы жұмыс берушілеріне жұмысқа қайта оралатын қызметкерлерді қамтиды. Және осы айда жұмысы жоқ осы жұмыссыздардың шамамен жартысы келесі айда жұмысқа ие болады. Яғни көптеген жағдайларда адамдар ұзақ уақыт жұмыссыз қалмайды. Өндірістің қысқаруына байланысты босатылған жұмысшылар, бәсекелес рыноктардағы жұмыс күшін басқа бос орындарға пайдалана алады немесе қосымша мамандық алады.

Сөйтіп, өндірісті кеңейтуге, шағын және орта бизнесті, жеке кәсіпкерлікті дамытуға

жәрдемдесу бағдарламаларын өрістету қажет. Ауыл үшін өзара байланысты мынадай құрамдастармен: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыспен қамтуға және табыстарды арттыруға шаруа (фермер) қожалығын, халықтың жеке қосалқы шаруашылығын, ауылдағы ауыл шаруашылықты емес бизнесті, ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуға, шағын несие беруді кеңейтуге жәрдемдесумен бірге жұмыспен қамту және ауыл халқының табыстарын арттыру жөніндегі бағдарламалар мейлінше маңызды болады.

Шағын несие берілетін адамдар санатын және шағын қарыз алу мақсаттарын кеңейту жолымен шағын кредит беру бағдарламасын жетілдіруді жалғастыру қажет. Кредиттік одақтардың дамуы үшін жағдайлар жасау қажет.

Жастарға кредит берудің өзінің жеке ісін құруға арналған, кәсіби оқу мақсатына арналған гранттық немесе өзге де қаржылық көмек көрсету мақсатындағы бағдарламасы әзірленуге тиіс.

4.6. Халықтың әлеуметтік жағынан осал жіктерінің жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу

Келесі бағдарламалар тобы халықтың әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған санатының жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу бағдарламасы болуға тиіс: әйелдердің жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету; жастардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету; кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссияда есепте тұрған жасөспірімдерге олардың мамандық таңдауына және оларды кәсіби оқытуға жіберуге көмек көрсету; жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға кәсіби бағдар беруге көмек көрсету; жасөспірімдерді кәсіпорындарда және ұйымдарда және т.б. уақытша жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу.

4.7. Қоғамдық жұмысты ұйымдастыруды экономикалық орынды ету

Өнімді жұмыспен қамтуға бағдар ұстай отырып, қоғамдық жұмыстардың философиясы өзгертілуге тиіс - олар экономикалық мақсатты көздеуге тиіс. Осыған байланысты қоғамдық инфрақұрылымды дамыту үшін қоғамдық жұмыстар бағдарламалары әзірленіп, жүзеге асырылуы керек.

Қоғамдық жұмыстар, егер олардың философиясын өзгертпесе және оларды ұйымдастыруды өндірістік объектілерде бастамаса, таяу уақытта халықтың, әсіресе жастардың түңілуін және өмірге қатыгездік қатынас жасауын көбейтеді. Құрылыста және өзге өндірістік объектілерде мемлекеттің қаржыландыруынсыз қоғамдық жұмысты ұйымдастыру дамуға ие болмайды. Ондаған мың адамдарды қоғамдық жұмыстарға нәтижесіз пайдаланғанның орнына, оларды көліктің осы заманғы түрлерін дамытуға, ландшафттарды және қалаларды күтуге, педагогтар мен тәрбиешілердің

санын арттыруға, қызметтер көрсетуді, мәселен, бассейндердің, кітапханалардың және спорт кешендерінің жұмыс уақытын көбейту арқылы жетілдіруге пайдалануға әбден б о л а р е д і .

4.8. Еңбек көші-қонын ұйымдастыру жөніндегі шараларды қамтамасыз ету

Өндірістік күштерді орналастырудың схемасына сәйкес аймақтық еңбек рыноктарында ашылған мүмкіндіктерді ескере отырып, халықтың көші-қон жұмылдырылуын арттыру қажет. Бұл ретте еңбек бойынша көшіп-қонушылар мен олардың отбасыларын тұрғын үймен және базалық әлеуметтік қызметтермен қамтамасыз ету мәселелерін пысықтаған жөн. Осы мақсатта, азаматтардың ішкі көші-қонын қоса алғанда, еңбек ресурстарын ұтымды орналастыру жөніндегі шараларды пысықтау қажет. Еңбек көші-қонының мәселелері аймақаралық деңгейде ш е ш і л у г е т и і с .

Мұнан бөлек, ішкі еңбек рыногындағы шиеленісті төмендету жөніндегі уақытша шаралар ретінде Қазақстан Республикасынан шетелге жұмыс күшін шығарудың механизмін жетілдіру керек. Бұл механизм шетелдерден көшіп келген еңбекшілердің құқықтарын қорғау жөніндегі шараларды қарастыруға тиіс.

4.9. Еңбекке ақы төлеу жүйесін жетілдіру

Кез келген еңбек өзіне лайық сыйақы төленуін талап етеді.

Еңбекке ақы төлеудің оң өрісі іс жүзінде жұмыс күшінің сапалы әлеуетін арттыру және жалақының төмен болуы себепті кедейлік шегінде тұрған қазақстандық отбасылардың жартысына жуығының әлеуметтік қорғалу проблемаларын шешу үшін негіз болып табылады. Еңбекке ақы төлеуді өсірмей тұрып, жұмыс күші рыногын түрлендіруге ғана емес, сондай-ақ ең бастысы - нарық жағдайында тиімді жұмыс істеп тұратын әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін құруға да болмайды.

Жалақы мен табыстардың алшақтығын азайту жөнінде шаралар қабылдаған жөн.

4.10. Халықтың нақты табысының артуын қамтамасыз ету

Әлеуметтік қамсыздандырудың мемлекеттік саясатында есептік көрсеткішті емес, ең төменгі күнкөріс деңгейін қолдану қажет. Оның үстіне атаулы әлеуметтік көмек шын мәнінде мұқтаждарға көрсетілуге тиіс. Халықты сол немесе өзге қызмет саласына тартуды ынталандыру мақсатында әлеуметтік қамсыздандыру - өте-мөте сәтті тәжірибе емес. Мұндай мақсаттар үшін бір ғана ынталандыру болуға тиіс, ол - еңбекке ақы төлеу

4.11. Әлеуметтік сақтандыру жүйесін енгізу

Сенімді және тұрақты сақтандыру рыногын құруды бастау әлеуметтік сақтандырудың тәртіпті жүйесін дамытуға жағдай жасау болып табылады, ол азаматтардың өзін-өзі қамтамасыз ету, өзіне жеткіліктілік және әділеттілік пен теңдей бөлу принциптеріне арналған әлеуметтік қамсыздандыру проблемаларын тиімді шешу мәселелеріндегі жауапкершілігін арттырады.

Формальды еңбек рыногындағы еңбекке қабілетті халықты әлеуметтік сақтандырумен қамту көзделеді. Оның үстіне әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысу азаматтарды өздерінің еңбек қатынастарын заңдастыруға ынталандыратын болады. Бұл жүйеге қатысушылардың биресми еңбек нарығымен шұғылданатын азаматтармен салыстырғанда баға жеткісіз артықшылықтарға ие болуымен орайластырылады.

Әлеуметтік сақтандыру өзіне жұмыс істейтін халыққа негізгі әлеуметтік қатерлерден (асыраушысының өлімі - жоғалту, мүгедектік, қарттық, ауру және жұмыссыздық) сақтандырылуға мүмкіндік беретін шаралар кешенін қамтиды. Әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысу сақтандыру төлемдері мөлшерінің аударудың мерзімдері мен мөлшеріне тәуелді екенін ескеруді көздейді.

Қызметкердің өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін жұмыс берушінің міндетті сақтандыру жауапкершілігі енгізілетін болады.

4.12. Мемлекет пен жұртшылықтың әлеуметтік проблемаларды шешудегі әріптестігін дамыту үшін жағдай жасау

Жұмыссыздарды әлеуметтік қамсыздандырудың көптеген мәселелері халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі мемлекеттік саясатты дамытуда әлеуметтік әріптестікті жетілдіру үшін негіз болуға тиіс.

Жалдау жөніндегі әлеуметтік агенттіктерді, мемлекеттік емес еңбек биржаларын дамытудың ынталандыру механизмі әзірленіп, енгізілуі қажет.

Халықты әлеуметтік қорғаудың тиімділігін арттыруға әлеуметтік проблемаларды шешуде мемлекет пен жұртшылықтың әріптестігін дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатты жетілдіру және нақты атаулы әлеуметтік көмекке қол жеткізу сияқты шаралар
ы қ п а л е т у г е т и і с .

4.13. Мүгедектерді оңалту, мүгедектіктің алдын алу мәселелері бойынша бағдарламалардың нәтижелілігін арттыру

Бұл бағыт денсаулық сақтауды реформалаудың стратегиясымен тығыз байланысты және бұл орайдағы негізгі талап алдын алу шараларын күшейту және халыққа медициналық көмек көрсетуді ұйымдастыруды жетілдіру болып табылады.

Күш-жігерді ана мен баланың денсаулығын қорғауға бағыттау керек - ана мен баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар бала кезінен бастап мүгедек болудың үлесін төмендетуге мүмкіндік береді. Мұнан бөлек, халықтың тұрмыста және өндірісте мүгедек болуын болдырмау жөніндегі алдын алу шараларының жүйесін әзірлеу керек.

Мүгедек болып қалғандар үшін оларды оңалтуға арналған жағдай жасау керек.

5. ҚОСЫМША

Еңбек рыногының әлеуеті мен тиімділігі, %

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

III БӨЛІМ.

ӨНЕРКӘСІПТІК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ САЯСАТ

1. МАҚСАТ

Әлемдік экономиканың ауқымдануы жағдайында елдің ішкі және сыртқы рыноктарда бәсекеге қабілетті, тұрақты және орныққан өткізу рыногы бар, әлемдік еңбек бөлінісінде айқындалған және кеңейтілген тұрғыда маманданған индустриялық к е ш е н і н қ а л ы п т а с т ы р у .

Өнеркәсіптік-технологиялық саясатты іске асыру экономиканың өнеркәсіптік, аграрлық және ғылыми-технологиялық секторларын осы салалардағы сыртқы экономикалық қызметті икемді реттеумен тығыз үйлестіріп, ықпалдастыра дамытуды к ө з д е й д і .

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Өнеркәсіптік сектор елдің ІЖӨ-нің 30%-дан астамын өндіреді және өнеркәсіптік өндірістің қарқынды өсімі алдағы жылдарда ІЖӨ-нің оң серпіні мен мақсатты көрсеткіштерге жетуде айқындаушы фактор болады (1-қосымшаны қараңыз).

Сектор бюджеттің негізгі салық төлеушісі (доноры) болып табылады, еңбекке қабілетті халықтың 25%-на жуығын жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете отырып, маңызды әлеуметтік функцияларды іске асыруда.

Мұнай мен металдар, ел экспортының басты баптары мен валюталық түсімдердің негізгі көзі - әлемдік еңбек бөлінісіндегі Қазақстанның мамандануын айқындайды.

Өнеркәсіп, экономика, ғылым секторларының және инновациялық саланың сабақтас дамуын ынталандыра отырып, индустриялық ядро рөлінде бой көрсетеді.

2.1. Әлемдік үрдістер

Жалпыәлемдік экономикалық түрлену жаңа технологиялар, өндіріс пен капиталдың шоғырлануы, ауқымды және аймақтық интеграциялық процестердің күшеюі негізінде жүріп жатыр.

Бұл елдердің экономикалық дамуы процесінде алдыңғы қатарға жоғары технологиялардың шығарылуы инвестициялау мен ауқымды бәсеке мәселелеріндегі басымдықтардың өзгеруін айқындады.

Дамыған елдерде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалатын шығындар ІЖӨ-нің 3%-ға жуығын құрайды.

Ақпараттық техника мен технологияларды кеңінен пайдалану экономикалардың бәсекеге қабілеттілігі өсуінің аса маңызды факторына айналды. Индустрияландыру мен ақпараттандыру саласына өнеркәсіптік салалар ғана емес, сонымен бірге ауыл шаруашылығы, қызмет көрсету салалары да қосылып отыр.

Технологиялық прогресс дамыған индустриялы елдер өндірісінің ауқымы мен құрылымын өзгертті.

Дамыған елдерде экономиканы дамытудың индустриялық сатысынан индустриядан кейінгі, ақпараттық сатысына көшу жүзеге асырылуда.

Бұл процестерді мемлекеттер белсенді түрде реттеп, ынталандырып отыр. Олардың рөлі іргелі ғылымдар мен мақсатты зерттеулерді дәстүрлі шеңберде қолдаумен шектеліп қалмайды, сонымен бірге басымдықты салалардың мақсатқа сай дамуы жөніндегі шараларды да қамтиды.

Алдыңғы қатарлы индустриялы елдердің экономикасында жүріп жатқан процестер дамып келе жатқан және өтпелі экономикадағы елдердегі оқиғалардың дамуымен сәйкес келмейді.

Технологиялардың жаңа буынының жасалуына қатыса алмауы және оларды енгізуге үлгере алмауынан, олар экономикалық дамудың авангардынан барған сайын артта қалуда.

Нәтижесінде, қазір әлемде алдыңғы қатарлы елдер қалғандарынан жаңа технологиялардың тасқынды дамуы есебінен қашықтап бара жатқан жүйе құрылуда, ал үстеме құны төмен және экологиялық қолайсыз сипаттамалары бар өндірістер артта қалушы елдерге ауысуда.

Бұл үрдісті оның әлемдік еңбек бөлінісіндегі шикізаттық бағыты нығайып келе жатқан Қазақстанға да қолдануға болады.

Қазақстанның Одақтың құрамындағы техникалық-экономикалық дамуы ел экономикасының, бесінші және алтыншы сатыдағы технологияларды біртіндеп енгізе отырып, үшінші және төртінші технологиялық сатыдағы өндірістермен және технологиялармен байытылуын айқындады. Қазақстан экономикасындағы технологиялық жылжулар 1992 - 2000 жылдарда кері кету сипатына ие болды және өткен жылдарда оның технологиялық құрылымдары біртіндеп құлдырай берді. Мұндай артта қалушылық Қазақстанның осы заманғы әлемдік шаруашылықта артта қалуының сақталып отырғанын білдіреді.

Сонымен бірге, мемлекет тарапынан бағыттап әсер етіліп отырған кездегі қолда бар өндірістік-шикізаттық әлеует, жоғары ғылым және білім деңгейі, реформалаудың қол жеткен деңгейі мен экономиканың ашықтығы әлемдік шаруашылықтың экономикалық және технологиялық процестеріне тиімді түрде ықпалдасуға мүмкіндік туғызады.

2.2. Өнеркәсіптік сектордың жай-күйі

2.2.1. Күшті жақтар

Секторда өткен жылдарда шаруашылық қатынастарын ырықтандыру жүргізілді. Ұйымдық құрылымдар мен директивалық жоспарлаудың, ресурстарды орталықтандырып бөлудің тетіктері бөлшектелді.

Меншік қатынастары реформаланды, рыноктың дербес субъектілері қалыптасты және оның инфрақұрылымы құрылды.

Сыртқы экономикалық қызмет ырықтандырылды және экономиканың ашықтығының жоғары дәрежесіне қол жеткізілді.

Тұтастай алғанда, осы жылдар ішінде нарықтық-бәсекелестік ортаны қалыптастыру аяқталды. Өндіріс құрылымы шаруашылық жүргізу мен еңбек бөлінісінің әлемдік жағдайларына бейімделді. Құлдырау еңсерілді және өндіріс тұрақтандырылды (2,3-қосымшаларды қараңыз).

Өнеркәсіптік сектор ішкі сұранымды да, сонымен бірге экспорттық мүмкіндіктерді де қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сан алуан және бай минералдық-шикізаттық база ие.

Өткен жылдарда өнеркәсіптің көп салалы құрылымы, жоғары ғылыми-техникалық әлеует қалыптастырылды. Дамыған отын-энергетикалық және металлургиялық кешен жұмыс істейді. Өңдеуші салаларда өндірістік қуаттардың пайдаланылмаған резервтері бар.

Жекелеген салаларда өндірісті және басқаруды шоғырландырудың жоғары дәрежесіне қол жеткізілді, мұның өзі болашақта әлемдік экономикада бәсекеге қабілетті ұлттық корпорациялардың құрылуына негіз болып табылады.

Білікті және арзан жұмыс күші елдің ішкі де, сондай-ақ сыртқы да рыноктарында

бәсекеге қабілетті өнеркәсіп секторы өсуінің аса маңызды факторы болып табылады.

2 . 2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

Бұл жылдардағы өнеркәсіптік сектордың түрлендірілуі, алайда ең күрделі және ұзақ мерзімді проблемалардың шиеленісумен сабақтасып жатты, елдің әрі қарай индустриялық дамуында, оның сыртқы әсерлерге тұрақтылығында бұларды шешудің стратегиялық маңызы болды.

Кеңестік кезеңнен мұраға қалған және реформалар кезеңінде үдей түскен құрылымдық бұрмаланудың өршуі:

- өңдеуші салалар әлсіз, өнеркәсіп (отын-энергетика және металлургия кешендері пайдасына) құрылымы ауырлаған кездегі шикізаттық саланың нығаюы (4, 5, 6, 7-қосымшаларды қараңыз).

- салалардың техникалық-технологиялық деңгейінің әркелкілігі.

Негізгі қорлардың едәуір бөліктерінің тозуы, өңдеуші өнеркәсіптегі инвестицияның төмен деңгейі және соның салдарынан өнімнің тұтыну сапасының төмен болуы, оларды өндіруге шығынның жоғарылығы отандық өндірістің бәсекеге қабілетсіз болуына әкеп соғады. Нәтижесінде, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарындағы өндірістік қуаттар 1999 жылы орта есеппен 39%-ға ғана жүктемемен жұмыс істеді.

Халық шаруашылығы кешені ыдырауының ұдайы өндірістік процестің тұтастығынан ажырай отырып, күшеюі:

- валюталық түсімнің және ұдайы өндірістік деңгейде нақты сектордың әлсіз байланысқан басқа буындары есебінен дамиды экспорттық сектордың оқшаулануы;

- технологиялық тізбектер мен қалыптасқан кооперативтік байланыстардың ыдырауы және қолданылып келген жоғары технологиялық укладтардың өндірістік кешендерінің божырап күйреуі;

- нақты сектордың қаржы секторынан қол үзуінің сақталуы, соңғысы томаға-тұйық, өзінікі өзіне жететін және өзіне ғана жұмыс істейтін болды;

1998 жылдың басында сауда секторына экономикаға салынатын кредиттердің жалпы сомасының 24,4%-ы, өнеркәсіпке 33,4%-ы кетті, 2000 жылдың соңындағы жағдай бойынша тиісінше 33,3% және 30,5% болды.

- өнеркәсіптік сектордың ғылыми-технологиялық саладан қол үзуі, ғылымды мемлекеттік қаржыландырудың кемуі (1999 жылы ғылымды қаржыландырудың көлемі ІЖӨ-нің 0,09%-ды құрады, 8-қосымшаны қараңыз). Соңғының ғылыми-техникалық дамудың әлемдік үрдістерінен кейін қалуы.

Ішкі рынок көлемінің шектеулілігі және шашыраңқылығы, көлік инфрақұрылымының дамымағандығы және өткізу рыногына арналған өнімді жеткізу жөніндегі көлік шығынының жоғары болуы, тауарлардың экспорттық топтары номенклатурасының аздығы өнеркәсіптік сектордың дамуын шектейтін факторлар

болды. Өнеркәсіптік менеджмент пен маркетингтің төмен деңгейі сақталуда.

2 . 2 . 3 . М ү м к і н д і к т е р

Мыналар өнеркәсіптік сектордың дамуы үшін қолайлы факторларға айналуға:

- Әлемдік экономиканың жоғары қарқынмен өсуі және тиісінше отандық шикізат ресурстары мен оларды бастапқы қайта өңдеу өніміне сұранымның ұлғаюы.
- Экспорт мүмкіндіктерін кеңейте отырып, саудадағы дәстүрлі әріптес елдерде (ТМД) өндірістің тұрақтануы мен өсуі, кейіннен үшінші елдердің рыногына бірлесіп шыға отырып, мемлекетаралық кооперацияны жолға қою.
- Жергілікті шикізатты және солардың құрамдас бөліктерін пайдалануды біртіндеп ұлғайтып және кейіннен оларды шектес елдерге экспорттай отырып (аймақтық филиалдар), әлемдегі жетекші өндірушілердің ТМД-ның және Орталық Азия аймағының тұтыну рыногына бағдарланған дайын өнімді өндіруден ұдайы өндіріс процесінің бір бөлігін Қазақстанда орналастыру.
- Ішкі тұтыну рыногының көлемін кеңейту. Мұнай жобаларының тауарлар рыногы мен қызмет көрсетулерінің өсуі. Өнеркәсіптің шектес салаларының дамуын ынталандыратын аграрлық өндірістің (ауыл шаруашылығы машиналарын жасау, химия , ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу) тұрақтануы және ықтимал өсуі.

2 . 2 . 4 . Қ а т е р л е р

Мыналар өнеркәсіптік сектордың тұрақты дамуына кедергі келтіретін факторлар б о л у ы м ү м к і н :

- Өнеркәсіптегі және экономикадағы шикізаттық бағыттың бекітілуі, өңдеуші салалардың құлдырауы және елді индустриясыздандыру қаупінің пайда болуы.
- Ел экспортының негізі болып табылатын аздаған тауарлар тобына әлемдік баға конъюнктурасының ауытқуына байланысты экспортқа бағдарланған салалардың осалдануы. Шектес елдердегі осындай тауар өндірушілер тарапынан бәсекенің ө с е т ү с у і .
- Меншікті өндірістің әлеуетті іске асыру мүмкіндіктері бола тұра сырттан ж е т к і з і л е т і н :
 - жабдықтар мен жинақтаушы құралдарға (технологиялық тәуелділік);
 - энергия көздеріне (газ, электр энергиясы, мұнай өнімдері) тәуелділіктің күшеюі.
 - Импорттық өнімдердің ішкі тұтыну рыногынан отандық өндіріс тауарларын ы ғ ы с т ы р у ы .
- Сыртқы сауда қатынастарының реттелмеуі, отандық тауар өндірушілерді экономикалық кемсітуге алып келетін әлемдік рыноктағы әділетсіз бәсеке мен п р о т е к ц и о н и з м .

Сөйтіп, өнеркәсіптік секторды одан әрі дамытудың императиві өндірістің тұрақтануы мен өсуі ғана емес, сонымен бірге оның құрылымдарын тереңдетіп қайта құру мен бүкіл экономиканың ұдайы өндірістік процесінің тұтастығын қалпына келтіру
б о л а д ы .

Өткен жылдардағы пәрменді құрылымдық саясатты өрістетуді талабының сәтсіздікке ұшырауына көп жағдайда нарықтық экономикадағы мемлекеттің реттеуші рөлін барынша азайту үлгісінің Қазақстан жағдайына бара-бар келмеуі себепші болды.

Мемлекет белсенді инвестициялық саясаттан қол үзген өткен жылдардың тәжірибесі, жеке сектордың экономикаға, ең алдымен, өңдеуші өнеркәсіпке ұзақ мерзімді ауқымды салым жасауды қамтамасыз ете алмағанын көрсетті.

Қайта өңдеу салаларын жаңғыртуға шетел инвестициясын белсенді тарту үміті
а қ т а л м а д ы .

Жоғарыда аталған үрдістің сақталуы жалғасуда. Іс жүзінде қазіргі кезеңде өнеркәсіптік сектордағы құрылымдық өзгерістердің бастамашысы мемлекет қана бола
а л а д ы .

Өнеркәсіптік салада саясаттың бірнеше тұжырымдамалары ауысқанымен, мемлекеттің реформалау практикасында осы уақытқа дейін нақты және жүйелі өнеркәсіптік саясат болмай келді.

Олардың негізгі бағыты - ғылыми-техникалық прогресті жеделдету қажеттігі, өндірістің жоғары технологиялық салалары мен түрлерін қалыптастыруға басым назар аудару, өңдеуші салалардың бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік деңгейіне шығуы мен оларды экспорттық әлеуетті арттырудың басты көзіне айналдыру.

Прогресті және стратегиялық жағынан баламасыз желі соңғы жылдардағы ел экономикасының жай-күйін сипаттайтын дағдарыс пен дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру кезеңінде іске асырылмады.

Өнеркәсіптік секторға қатысты белсенді саясаттың мүмкіндігін шектеген жалпы экономикалық жағдай әсер етпей қалмады.

Н е г і з г і с е б е п т е р :

- Нақты секторды тұрақтандырудың жалпы макроэкономикалық алғышарты ретінде қажетті өнеркәсіптік саясат шаралары мен қаржылық тұрақтандыру шараларының объективті қарама-қайшылығы (үйлеспеушілігі).

- Мемлекеттік бюджет инвестициялық саясаттың белсенді құралы болудан қалды.

- Өнеркәсіптік саясат құралдарының құрастырылуы нақты секторды нарықтық түрлендірудің нақты кезеңіне сәйкес келмеді, шынайы мүмкіндіктермен сәйкес келтірілмеді.

- Мемлекет айқындаған іріктеп қолдау "басымдықтары" санының шектен тыс көп болуы, оларды айқындаудағы субъективизм.

- Мемлекеттік органдардың рынок субъектілерімен сыртқы сауда және ғылыми-технологиялық саясаты мәселелерінде тиімді өзара іс-қимылы жолға

қ о й ы л м а д ы .

Қазақстан үшін 2000 жыл тұрақтану мен тұрақты экономикалық өсу жолында алғышарт жасау басталған жыл болып табылады.

Кеңейтілген қоғамдық ұдайы өндірістің қалыпты процесі қалпына келтірілуде және инвестициялық капиталды нақты жинақтаудың алғашқы мүмкіндіктері пайда болуда.

Бұл белсенді өнеркәсіптік саясатты қалыптастыруға және кеңінен жүргізуге мүмкіндік береді. Ол, ең алдымен, нарықтық әдістерді ғана емес, сонымен бірге тікелей мемлекеттік қолдау, ресурстарды қайта бөлу және оларды өнеркәсіп пен ғылыми-технологиялық салалардың басым бағыттарында шоғырландыру әдістерін пайдалана отырып мемлекеттік реттеуді күшейтуді көздейді.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Өнеркәсіптік-технологиялық саясатты жүзеге асыру олардың әрбірінің негізгі міндеттеріне назар аудара отырып, мынадай үш кезенді көздейді:

- Бірінші кезең - тұрақтану кезеңі, дағдарыстық құлдыраудың салдарларын еңсеруге, дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру мен тұрақты және тиімді өсу режиміне шығуға бағытталған, 2001 - 2004 жылдар.

- Екінші кезең - индустриялық кезең, өнеркәсіптік өндіріс құрылымдарын ұтымды өзгертуге, оның материалдық-техникалық базасы мен қолданылатын технологияларын қайта құруға, ұлттық экономиканы әлемдік шаруашылық қатынастарына табиғи түрде және тең құқықты қосуға бағдарланған, 2005 - 2008 жылдар.

- Үшінші кезең - инновациялық кезең, тұрақты дамуды және дамудың индустриялық сатысынан индустриялықтан кейінгі ақпараттық сатыға көшу үшін алғышарттар әзірлеуді көздейді, 2008 - 2010 жылдар.

Тұтастай алғанда, өнеркәсіптік-технологиялық саясатты іске асыру алдағы жылдарда мынадай басымдықтарды ескере отырып жүзеге асырылатын болады:

- Озық технологиялар негізінде өнеркәсіптік секторды технологиялық жағынан қайта құру, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

- Ішкі және салааралық, аймақаралық, сондай-ақ мемлекетаралық шаруашылық байланыстары мен кооперацияны дамыту. Шикізатты өндіруден бастап жоғары тауарлық әзірліктегі өнім өндіруге дейінгі толассыз технологиялық циклды қ а л ы п т а с т ы р у .

- Өндірісті дамыту, инновация және менеджмент тұрғысындағы тиімді корпоративті құрылымдар, ішкі және сыртқы рыноктардағы экспансияны қалыптастыру.

- Ақпараттық техника мен технологияларды ауқымды енгізу, осы негізде тауарлар мен қызмет көрсетулердің өзара байланысқан рыногын құру.

- Ғылыми-техникалық саланы коммерцияландыру. (Әзірлемелерді көтермелеу және ең жаңа технологияларды коммерцияландыру).

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Пәрменді өнеркәсіптік-технологиялық саясаттың басты шарттары мыналар болып табылады :

- индустриялық дамуды ынталандыруға деген ырықты және мемлекеттік-реттеуші көзқарастардың оңтайлы ұштастырылуы.

Мемлекеттік реттеуді күшейту ырықтандыру бастамаларын түншықтырмауға тиіс, қайта кәсіпкерлік бастамалар мен бәсекелес ортаның дамуына жәрдемдесуге тиіс.

- мемлекеттік реттеудің ұтымды жолдары мен шараларын негізді түрде айқындау және жүзеге асыру.

4.1. Өнеркәсіптік-технологиялық саясаттың негізгі құралдары

Белгіленген мақсаттарға жету үшін мемлекет әлемдік практикада өзін-өзі ақтаған бүкіл арсеналды, өнеркәсіптік саясатты жүзеге асырудың шараларын оларды жалпыжүйелік және талғамалы деп бөле отырып пайдаланады.

Өнеркәсіптік саясат құралдарының құрастырылуы түрлендірудің нақты кезеңіне сәйкес келуге және дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру, тұрақтану, экономикалық өсу мен белсенді құрылымдық қайта құру кезеңдерінің ауысу шамасына қарай өзгеріп отыруға тиіс.

4.1.1. Жалпыжүйелік шаралар

Экономикалық өмірге мемлекеттік әсер етудің шараларын: салық, ақша, бағам, баға және кеден саясатын, техникалық және экономикалық стандарттарды қамтиды.

Негізгі міндеттері - индустрияның дамуына қолайлы ықпал ететін жалпы жағдай туғызу, рыноктың барлық субъектілерінің экономикалық және институционалдық, ұйымдық және құқықтық ортасын қалыптастыру.

М е м л е к е т :

- ұлттық валютаның айырбас бағамын реттеу;
- пайыздық ставкалардың деңгейін реттеу;
- сыртқы экономикалық қызметті реттеудің тарифтік және тарифтік емес әдістері;
- отандық тауарлардың сыртқы рынокқа шығуына жәрдемдесу (бизнестің сыртқы экономикалық қызметіне жәрдемдесу);
- табиғи монополия субъектілерінің шығын құрамын реттеу және олардың қызметіне әділ тарифтер белгілеу;
- көлік инфрақұрылымын мемлекеттің инвестициялауы;
- өндірісті сертификаттауды және сапаны бақылауды дамыту;

- индустриалды рынок инфрақұрылымының қалыптасуына құқықтық және ұйымдық қолдау көрсету арқылы өндірісті ынталандыратын қолайлы макроэкономикалық орта жасайды.

Таяу уақытта мынадай бірінші кезектегі шараларды іске асыру қажет.

Қаржы және инвестициялық салада

- Белсенді құрылымдық саясат жүргізудің базалық алғышарты ретінде қаржылық тұрақтану процесін аяқтау. Ақша-кредит саясатын кезең-кезеңімен бәсеңсіту, экономиканың монеттену деңгейін арттыру. Кәсіпорынға түсетін салықтық жүктемені оңтайландыру және банк пайыздарын төмендету. Икемді бағам саясатын жүргізу.

- Оларды кейіннен экономикаға инвестициялау үшін қаржы секторына халықтың және кәсіпорындардың ұзақ мерзімді жинақтарын тартудың құралдары мен механизмдерінің тізбесін кеңейту.

- Шетелдік капиталды тарту жөніндегі құқықтық және шаруашылық ережелерін жетілдіру.

- Ықтимал инвесторлар үшін кәсіпорындардың қаржы қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында бухгалтерлік есептің қазақстандық стандарттарын (халықаралық стандарттарға сәйкес) жетілдіру.

- Шетелдік және отандық инвесторлардың қызметі үшін тең құқықтық және экономикалық жағдай жасау.

Табиғи монополиялар және монополияға қарсы реттеу саласында

- Табиғи монополиялар субъектілерінің құрылымдық шығынын оңтайландыру, ресурстар мен энергияны үнемдейтін технологияны енгізуге бағытталған инвестициялық бағдарламаларды іске асыру ұсынылатын қызмет көрсетулердің сапасын арттыру.

- Өндірушілердің, тұтынушылардың және мемлекеттің экономикалық мүдделеріндегі тепе-теңдікті сақтай отырып, табиғи монополиялар субъектілері мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызмет көрсетулеріне, жұмыстарына тарифтерді (бағаларды) қалыптастыруға арналған құқықтық және нормативтік-методологиялық базаны жетілдіру.

- Рынокқа бірдей қол жеткізуге жағдай жасау және отандық өндірушілер

шығындарын кеміту мақсатымен ТМД мен Кеден одағы шеңберінде табиғи монополиялар субъектілері көрсететін қызметтер мен олардың тауарларына арналған тарифтерді келісу.

Стандарттау саласында

- Өнім сапасын басқарудың халықаралық стандарттарына көшу.
- Шығарылатын өнімнің белгіленген стандартқа сәйкестігінің сақталуын мемлекеттік қадағалау.

Сыртқы сауда саласында

Ішкі рыноктағы өңдеуші сектордың позициясын нығайту

- Орынды протекционизмді жүзеге асыруға бағытталған сыртқы экономикалық қызметті реттеудің тарифтік және тарифтік емес әдістерін бірінші кезекте:
 - демпингке қарсы, арнаулы қорғау шаралары мен өтемақы шараларын қолдану с а л л а р ы н к е ң е й т у ;
 - жеткізілетін тауарлардың сапасы және олардың санитариялық жай-күйі мен экологиялық қауіпсіздігі бойынша нақты және қатаң талаптарды іске қосу есебінен а р т т ы р у .
- Шетелдік әріптестердің теріс пиғылды сауда практикасына жедел ден қою үшін бизнеспен кері байланыс жүйесін дамыту.
- Жоғары тиімді инвестициялық технологиялар мен жабдықтардың әкелінуін ы н т а л а н д ы р у .

Сыртқы экономикалық қызметте

- Мемлекеттік органдар жүйесінде экспорттың дамуына жәрдемдесу үшін жауапты болатын қызметтер құру. Экспорт, шетелдік рыноктарға талдау жасау мәселелері бойынша ақпараттық-консультациялық қызметтер көрсету үшін сауда ақпараттары о р т а л ы ғ ы н к ұ р у .
- Жетекші сауда әріптестерімен сауда жасағанда бірдей сауда режимдерін белгілеу және техникалық кедергілерді қысқарту.
- Экспортты дамыту үшін перспективалы елдерде Қазақстанның сауда өкілдіктерін к ұ р у .
- Кәсіпорындардың келісім-шарттар жасасуына жәрдемдесу және мемлекеттік сатып алу рыногына шет елдердің қол жеткізуін қамтамасыз ету.
- Сыртқы рынокта тиімді жылжу үшін экспорттық өнімнің сапасын халықаралық стандарттар бойынша сертификаттау.
- Экспортшылар ассоциациясын құруға жәрдемдесу және мемлекеттік органдардың олармен тиімді өзара іс-қимыл жасауын ұйымдастыру.

- Экспорттық операцияларды кредиттеу мен сақтандыруды қамтамасыз ететін қаржы институттарын дамыту.

- Дүниежүзілік Сауда Ұйымына енуге әзірлену.

- Қазақстанның әлемдік энергетика рыногына қатысуын кеңейту үшін Энергетикалық Хартия құрамындағы тиімді өзара іс-қимыл.

- Елдерді - сауда әріптестерін таңдаудағы икемді саясат: өткізу рыногын әртараптандыру, үшінші елдер арқылы транзитті барынша азайта отырып, Азияның таяудағы рыноктарына қатысуды ұлғайту аймақтық одақтармен өзара іс-қимылды күшейту.

Ғылыми-техникалық салада

- Іргелі зерттеулерді мемлекеттік қаржыландыруды ұлғайту.

- Практикалық пайдалануда жоғары әлеуетке ие жобаларды мақсатты қаржыландырудың басым бағыттарын таңдау. Ғылыми зерттеулердің басым бағыттарын бекіту функциясын Қазақстан Республикасының Жоғары ғылыми-техникалық комиссиясына жүктеу.

- Өнеркәсіп кәсіпорындарының бағдарлы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізуін ынталандыру.

- Қолданбалы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландырудың гранттық жүйесіне көшу.

- Ғылыми әзірлемелердің отандық қорын құру. Инновациялық технологиялардың дерек банкінің қалыптастыру.

- Санаткерлік меншікті және патенттік құқықты қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру.

Институционалдық салада

- Өндірісті, инновацияны және менеджментті, ішкі салалық және салааралық кооперацияны, ішкі және сыртқы рыноктағы экспансияны, сондай-ақ өндірушілер бірлестіктерінің (салалық одақтардың, ассоциациялардың) басқа да нысандарын дамыту тұрғысынан тиімді корпоративтік құрылымдардың (холдингтердің, консорциумдердің, қаржы-өнеркәсіп топтарының) қалыптасуына және құрылуына құқықтық және ұйымдық жәрдем көрсету.

4.1.2. Талғамалы шаралар

Негізгі міндеттері - мемлекеттің дамуы үшін стратегиялық маңызы бар рынок субъектілерінің белгілі бір топтарына мақсатты ықпал ету, оларға өнеркәсіптік даму міндеттерін шешу үшін ұдайы өндірістік ресурстарды беру. Бұл мынадай қаржылық

демеушілік пен протекциялық шараларын қамтиды:

- мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру;
- ғылыми-зерттеу орталықтарына, мекемелерге мемлекеттік тапсырыстар беру;
- жекелеген салалар мен ғылымды субсидиялау;
- мемлекеттік емес заемдар бойынша мемлекеттік кепілдіктер беру;
- мемлекеттік даму кредит ұйымдарының орташа және ұзақ мерзімді кредиттер, басқа кредит институттары берген заемдар мен кредиттерге кепілдіктер беруі, қосымша қаржыландыру және тәуекелді бөлісудің басқа да құралдарын пайдалану;
- салықтық жеңілдіктер мен преференциялар беру;
- табиғи монополиялар субъектілерінің қызметтеріне, жұмыстарына (тауарларына) арналған тарифтер бойынша төмендететін және жоғарылататын коэффициенттер;

Өнеркәсіптік-технологиялық секторды мемлекеттік қолдау мемлекеттік инвестициялық ресурстардың шоғырлану шамасына қарай кеңейеді:

1-кезеңінде, қолдаудың негізгі нысаны басым бағыттағы салаларға салықтық жеңілдіктер мен преференциялар беру, рыноктағы конъюнктураның жақсаруына қарай оларды біртіндеп алып тастай отырып, табиғи монополиялардың тарифтері бойынша коэффициенттерді төмендететін жекелеген инвестициялық жобаларды орташа және ұзақ мерзімді кредиттеу болып қалады.

Мемлекеттің кепілдігімен шетелдік заемдар бірінші кезектегі капиталды қажет ететін жобаларды жүзеге асыру үшін тартылады.

Тікелей мемлекеттік инвестициялау ғылымды қажет ететін технологияларды жасауды және оларды енгізуді қаржыландыруға шоғырландырылады.

2-кезеңінде, елдің Даму бюджетін жасаумен өнеркәсіптік секторды қолдаудың талғамалы шараларының барлық арсеналын бұдан да ауқымды қолдану басталады.

Талғамалы мемлекеттік қолдау үшін индустрияның таңдамалы блоктарының объектілерін бөліп шығарудың негізгі өлшемдері мыналар болып табылады:

- өнімдер мен қызмет көрсетулердің белгілі бір түрлеріне арналған төлемге қабілетті сұраныстың (ішкі және сыртқы) болуы және өсуінің сенімді перспективалары.

- өндірістің сол немесе өзге түрінің бәсекелестік (әлемдікшаруашылықтық) артықшылықтарының бар болуы.

- мемлекеттік қолдаудағы объектілердің олардың кеңейтілген ұдайы өндірісті өзін-өзі қаржыландыруын қамтамасыз ететін рентабельділігі және өндірістік базаның сапалық өлшемдерін, қолданылатын технологиялар мен түпкі өнімнің өзін жақсарту.

- өндірістің таңдап алынған түріне сабақтас салаларға - шикізат жеткізушілерге, шала өнімдер мен жинақтауыштар салаларына дамудың мультипликаторлық әсер етуі.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Сыртқы қарыздардың бір бөлігінің шоғырлануы, жекешелендіруден түскен табыстар, салық түсімінің бір бөлігі, зейнетақы қорларының қаражатын және басқа институционалдық инвесторларды тарту негізінде елдің Даму бюджетін жасау.

- Өнеркәсіптік сектордың басым салаларына инвестиция салуды қамтамасыз етуге арналған дамудың мемлекеттік кредиттік ұйымдарын құру немесе олардың жұмыс істеп тұрғандарының қызметін жандандыру.

- Қолда бар ғылыми-техникалық дайындамаларды түгендеу.

- Ғылыми-техникалық әзірлемелердің деңгейін айқындайтын технологиялық болжамдар әзірлеу және оларды коммерцияландырудың мүмкіндігі.

- Технологиялық даму болжамдарына да, сонымен бірге макроэкономикалық болжамдарға да сүйенетін өнеркәсіпті дамытудың нұсқалық болжамдарын құрау. Даму басымдықтарының объектілік бағытын және экономикалық өсудің ықтимал нүктелерін а й қ ы н д а у .

4.2. Өнеркәсіптік-технологиялық саясаттың салалық бағыттары

Өзінің индустриялық саясатын мемлекет олардың дамуына мемлекеттік қолдау көрсетуге әртүрлі көзқараспен келуді талап ететін үш ірі сала кешені болуын ескере отырып, айқындайды:

4.2.1. Экспорттық бағдарлану салалары

Негізінен, елдің сауда теңгерімінде жетекші рөл атқаратын шикізаттық (шала өнім) салалар. Мемлекеттік қолдаудың қажетті деңгейі ескеріліп, 2 топтамаға бөлінген.

1) Дамыған экспорттық топтама.

Мұнай-газ өндіру, металлургия, уран және көмір өнеркәсібі.

Алдағы онжылдықта бұл салалардың ең алдымен мұнай өндіруде ілгерілей өсуі бүкіл экономикада айқындаушы болады, мемлекеттің инвестициялық ресурстарын қалыптастыруға алғы шарттар жасай отырып, бюджеттің жай-күйіне оң әсер етеді, едәуір дәрежеде мультипликативтік тиімділік әкеледі және экспорттық өндірістің қажетіне қызмет ететін машина жасау және өзге салалардың жандануына серпін береді.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Көмірсутек шикізатының тасымалдануы мен экспорты бағыттарының ә р т а р а п т а н д ы р ы л у ы .

- Шикізат базасының артта қалуын жою, табиғи шикізаттың кешенділігі мен терең қ а й т а ө н д е л у і н а р т т ы р у .

- Металлургиялық өнеркәсіпте неғұрлым терең өңдеу өндірісін дамыту.

- Мұнай мен металды халықаралық биржаларда тіркеу.

- Қазақстанның әлемдік уран рыногындағы дербес позициясын қамтамасыз ету. Әлемдегі ірі өндірушілермен бірге уран өндіру жөніндегі бірлескен кәсіпорын құру.

- Энергетикалық көмір сатудың рыногын сақтау және кеңейту.

Мұнда өнеркәсіптік-технологиялық саясат негізінен саясаттың жалпыжүйелік құрамдас бөліктеріне шоғырланады.

Таңдамалы қолдаудың жекелеген нысандары:

- Әлемдік рыноктағы конъюнктура едәуір нашарлаған жағдайда сыртқы рынокта бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін табиғи монополия субъектілерінің көрсеткен қызметтері, жұмыстары (тауарлары) (көмір, кен, металл) тарифтері бойынша төмендететін коэффициенттер беру.

- Металлургиялық өнеркәсіп пен металл өңдеудегі жекелеген жоғары технологиялық жобалар бойынша мемлекеттік кредит ұйымдарының орташа және ұзақ мерзімді даму кредиттерін беруі.

2) Қалыптасатын экспорттық топтама.

Мұнай-химия және химия өнеркәсібі

Мұнай-газ секторымен және металлургиямен бірге бұл салалар онжылдықтың соңына қарай тұтастай алғанда, экономиканың жаңа технологиялық укладына көшу үшін өнеркәсіптің индустриялық діңгегін құрайды.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Тиімді инвесторлар тарту арқылы жұмыс істеп тұрған өндірісті қалпына келтіру және дамыту.

- Айырылған позицияны қайтару және химия өнімдері рыногындағы экспансияны одан әрі жүргізу.

- Отандық және әлемдік ғылымның озық эзирлемелері базасында мұнай-газ шикізатын терең қайта өңдеу жөнінде жаңа жоғары технологиялық өндіріс құру.

Мемлекеттік инвестициялық ресурстардың осы салаларда басым қалыптасуына қарай қолдаудың таңдамалы шаралары іске асырылады.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Мұнай-химия саласында ірі жобаларды іске асыру үшін мемлекет кепілдігімен халықаралық заемдар тарту.

- Салада аз тоннажды өндіріс құру үшін дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының орташа және ұзақ мерзімді кредиттер беруі.

- Аграрлық секторға арналған минералдық тыңайтқыштар өндірісін, өсімдіктерді қорғау құралдарын субсидиялау.

- Салық жеңілдіктері мен преференцияларын беру.

- Табиғи монополия субъектілерінің қызметтеріне, жұмыстарына (тауарларына) арналған тарифтер бойынша төмендететін коэффициенттер беру.

4.2.2. Ішкі бағдар салалары

Әлеуетті қабілетіне орай импорт тауарларымен бәсекеге түсу, оларды ішкі рыноктан ығыстыру және біртіндеп әлемде өз орнын табу, олар үш топтамаға бөлінеді.

а) Бәсекелестігі жоғары топтама.

1) Тамақ өнеркәсібі.

Тұтыну рыногын теңдестіру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саланы тиімді дамытудың міндетті шарты және көптеген әлеуметтік проблемаларды шешудің алғышарты. Сала өнімдерінің сұранымына кепілдік бар және ол халықтың табысының артуына қарай өсетін болады. Капитал айналымының қысқа мерзімділігі, біржолғы мардымсыз күрделі қаржы саланы жеке инвестиция үшін тартымды етеді.

Бірінші кезектегі міндеттер:

Азық-түлік рыногының жекелеген сегменттерінде импорт алмастыру өндірісін,
экспортты дамыту.

Орынды сауда протекционизмін жүзеге асыру, ішкі рынокты теріс пиғылды бәсекеден, демпингтен және субсидияландырылған экспорттан қорғау.

Жалпы жүйелік шаралар:

Сыртқы сауданы реттеудің тарифтік және тарифтік емес әдістерінің тиімділігін арттыру.

- Экспортқа арналған өнімнің жылжуын қамтамасыз ету үшін оларды коммерциялық ұйымдарға кезең-кезеңімен түрлендіріп өзгерте отырып, өнімді өндіру және өткізу жөніндегі ірі, орта және шағын кәсіпорындардың өзара іс-қимылы негізіндегі салалық одақтарын, ассоциацияларын қалыптастыру.

- Аграрлық сектормен тігінен тұтасқан толассыз өндіріс тізбегін қалыптастыру.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының шағын кәсіпкерлікті қолдау және импортты алмастыру бағдарламасы шеңберінде орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

2) мұнай-газ өңдеу өнеркәсібі, электрэнергетика.

Бұл салалар ішкі рынокта сұранысқа және болашақта экспорттық әлеуетке ие.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- жұмыс істеп тұрған электр өндіретін және мұнай айдайтын қуаттардың жүктемелі болуын қамтамасыз ету.

- Елдің энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету (электр энергиясымен, газбен, мұнай өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етуге қол жеткізу).

- Батыс Қазақстанда газ-турбиналық қондырғылар және республиканың оңтүстік шығысында шағын гидроэлектр станцияларын салу. Сатудың ішкі рыногына арналған газ өңдеу қуатын және газ құбырларын іске қосу.

- Мұнайдың терең өңделуін арттыру мақсатында жұмыс істеп тұрған мұнай өндіру зауыттарын қайта жаңарту.

Жалпы жүйелік шаралар:

- Электр энергиясының ашық бәсеке рыногын дамыту.

- Электр энергиясын беру жөніндегі қызмет көрсетудің икемді тарифтік саясатын жүргізу, елдің солтүстігінен оңтүстік және батыс аймағына электр энергиясын жеткізуді ынталандыру үшін алмастырудың тиімді схемасын дамыту.

- Мұнай өнімдерін өндірушілер мен сату жүйесінің арасындағы салық жүктемесін оңтандыру.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Республиканың мұнай өндіру зауыттарына мұнай тасымалдауға арналған тарифтер бойынша төмендетілген коэффициенттер беру.

- Қуаттарды арттыратын жаңа құрылғылардың жобасы бойынша салық жеңілдіктері мен преференцияларын беру.

- Дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының газ өнеркәсібінің жекелеген жобаларына орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

б) Бәсекелестігі орташа топтама.

1) Машина жасау

Жұмыс істеп тұрған машина жасау кәсіпорындары негізінен экспортқа бағдарланған өнеркәсіптік кешеннің, аграрлық сектор мен көліктің көмекші және қызмет көрсетуші топтамаларын құрайды.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Қолда бар өндірістік базада трактор және ауыл шаруашылығы, көліктік машина жасауды дамыту, мұнай-газ секторы, кен-металлургия кешендері үшін жабдықтар өндірісі.

- мұнай-газ секторы мен кен-металлургия кешендері үшін республиканың машина жасау кәсіпорындарында жабдықтауға және жинақтауға арналған тапсырыстардың орналастырылуын қамтамасыз ету.

- Дайындамаларды қалыптастыру және жоғары технологиялық өндірісті игеру, соның ішінде франчайзинг шартымен игеру, патенттер мен лицензиялар сатып алу.

- Машиналар мен жабдықтарды, электрондық және электротехникалық өнімдерді жетекші өндірушілермен бірлескен кәсіпорындар мен филиалдар құру.

Жалпы жүйелік шаралар:

- Ресеймен және Беларусьпен машина жасау саласында мемлекетаралық өндірістік кооперацияны кеңейту.

- Ішкі рынокты теріс пиғылды бәсекеден, демпинг пен субсидияланатын бағадан қорғау.

- Ішкі рыноктың жұмыс істеп тұрғандарына түзету енгізген және сыртқы басқару мен жер қойнауын пайдалануға жаңа келісім-шарт жасаған кезде жабдықтардың, аспаптардың, жекелеген түрлерін дайындауға арналған тапсырыстарды орналастыру жөнінде шарт енгізу.

- Машиналық-технологиялық станциялар жүйесінің дамуын ынталандыру.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Мемлекеттің қатысуымен ұйымның лизингтік қоры үшін ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу.

- Дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының басым жобаларға орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

- Салықтық жеңілдіктер мен преференциялар.

- Мемлекеттің қорғаныстық және жұмылдырушылық қажеттері үшін мемлекеттік сатып алулар.

2) Құрылыс материалдары өнеркәсібі.

Сектордың дамуы ірі мұнай жобаларын жүзеге асырумен, кен-металлургия өнеркәсібінде, энергетикада жаңа қуаттар салумен, сондай-ақ тұрғын үй құрылысының қарқынын ұлғайтумен тікелей байланысты болады.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Жаңа технология мен техниканың негізінде өндірістік базаны жаңғырту және техникалық қайта жарқтау.

- Құрылыс материалдарын жетекші өндірушілермен бірлескен кәсіпорындар немесе филиалдар құру.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Импорт алмастыратын өндірісті дамыту үшін мемлекеттік кредит ұйымдарының орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

- Цемент өнеркәсібін қайта жаңартуға немесе жаңа қуаттар құруға шетелдік заемдар тарту.

- Сыртқы экономикалық қызметті тарифтік және тарифтік емес реттеудің механизмдерін енгізу арқылы ішкі және сыртқы рынокта отандық өндірушілерді қолдау.

в) Бәсекелестігі төмен топтама.

Ішкі рынокта бәсекеге қабілетсіз салалар - жеңіл (тоқыма-тігін, былғары-аяқ киім), ағаш өңдеу өнеркәсіптері.

Мемлекет, ең алдымен, отандық ауыл шаруашылығы шикізатын (тоқыма және тері өндірісін) өңдеуге бағытталған қолда бар өндіріс әлеуетін сақтау жөнінде шаралар қабылдайды.

Тігін және аяқ киім өндірісін дамыту оның рыноктағы орындылығына және кәсіпкерлердің жеке бастамасына қарай анықталады.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Тиімділігі аз өндірістерді қайта бейімдеу немесе саралау, солардың негізінде бәсекеге қабілетті шағын және ұтқыр өндірістер құру.

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Әскери және соларға теңестірілген арнайы тұтынушылар, әлеуметтік мекемелер

үшін жеңіл және жиһаз өнеркәсіптерінің дайын өнімдерін конкурстық негізде мемлекеттік сатып алу.

- Дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының импортпен алмастыру бағдарламаларының шеңберінде тоқыма өндірісіне орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

4.2.3. Салыстырмалы түрде алғанда коммерцияға бейімделуге қабілетті жоғары технологиялық салалар мен өндірістер топтары

- биология, химия, фармацевция және медицина түйісер тұстағы (микробиология, биохимия, биотехнология, тектік инженерия);

Олардың негізінде құрылған технологиялар, үлкен күрделі қаржыны талап етпей-ақ, сапалы жаңа өнімдерді жасау жолымен өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы салаларының өнімділігін арттырады.

- ақпараттық технология саласындағы;
- ғарыштық технология саласындағы барлық бағыттар.

Бірінші кезектегі міндеттер:

- Отандық түпнұсқа дәрі-дәрмек заттарын жаңадан жасау және әзірленгендерін өндіріске енгізу өмірлік маңызы бар дәрі-дәрмек заттарын өндіруді ұлғайту.

- Металлургия үшін айрықша таза және ғылымды қажетсінетін материалдар өндіру.

- Биотехнологиялық әдістер негізінде диагностикалық және дәрі-дәрмек заттарының, мал дәрігерлік препараттардың жаңа буынын, ауыл шаруашылығы дақылдарының жаңа сорттарын, тамақ, жеңіл, фармацевтикалық, парфюмерлік-косметикалық, металлургия өнеркәсіптері үшін биотехникалық өнімдерді, топырақ пен суды тазартудың технологиясын әзірлеу және енгізу.

- Ғарыштық технология әзірлемелерін ауыл шаруашылық, өнеркәсіп,

медицина, әскери өндірістерге енгізу.

- Ақпараттық технологиялар әзірлеу (қолданбалы компьютерлік бағдарламалар, компьютерлерге арналған компоненттер өндіру және т.б.)

Таңдамалы қолдаудың негізгі нысандары:

- Дамудың мемлекеттік кредит ұйымдарының орташа және ұзақ мерзімді кредит беруі.

- Инновациялық қызмет бағдарламасының шеңберінде субсидиялау.

5. ҚОСЫМШАЛАР

ІЖӨ-дегі өнеркәсіптің үлесі, %

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

2-қосымша

Өнеркәсіптің физикалық көлемінің индексі
1990 ж. %

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

3-қосымша

Негізгі қызметтен алынған табыс (залал), млн. теңге

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

4-қосымша

2000 жылғы өнеркәсіп өндірісінің құрылымы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

5-қосымша

Өнеркәсіп өндірісінің құрылымы
1998 ж. және 2000 ж.

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

6-қосымша

2000 жылғы қазақстандық экспорттың құрылымы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

7-қосымша

2000 жылғы қазақстандық импорттың құрылымы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

8-қосымша

Қазақстан Республикасында ғылымға арналған шығындар

! 1995 ж. ! 1996 ж. ! 1997 ж. ! 1998 ж. ! 1999 ж.

Қаржыландыру көлемі 2256 3050 3016 3807 2036
(жоспар), млн. теңге

ІЖӨ-нің %-ы 0,18 0,18 0,17 0,16 0,09

IV БӨЛІМ.

АГРАРЛЫҚ-ИНДУСТРИЯЛЫҚ САЯСАТ

1. МАҚСАТ

Аграрлық және онымен сабақтас салаларды дамыту саласындағы мемлекеттік саясат қысқа-орта және ұзақ мерзімді сипаттағы мақсаттарды көздейді және ж и ы н т ы ғ ы н д а :

тікелей аграрлық өндірістің өнімділігі мен табыстылығын арттыру негізінде ауыл халқының әл-ауқатын жақсартуға, ауылдағы жұмыспен қамтудың барлық нысандарын, соның ішінде ауылдық жерлерді индустрияландыру арқылы ілгерілете дамытуға және оларға қолдау көрсетуге бағытталады.

Қысқа мерзімді сипаттың мақсаттары

Рынокты тиімді мемлекеттік реттеу, протекционистік сыртқы сауда саясатын жүргізу, рыноктың және баламалы қаржы жүйесінің инфрақұрылымын қалыптастыру, шағын кредиттер беру бағдарламасын жүзеге асыру, шаруашылықтардың көлбеу кооперациясын және тігінен ықпалдасуын дамыту арқылы өндірісті шоғырландыру жолымен аграрлық сектордың рентабельділігіне және ауыл халқының табысына қолдау к ө р с е т у .

Орта мерзімді сипаттың мақсаттары

Аграрлық өндірісті интенсификациялау және ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі

түрлерін әлемдегі орташа өнімділікке жақындату, ауылдағы қайта өңдеу және қызмет көрсету өндірісін жан-жақты дамыту, ауыл халқына әлеуметтік қызмет көрсетудің стандарттарын қамтамасыз ету.

Ұзақ мерзімді сипаттың мақсаттары

Аграрлық өндірісті тұрақты дамыту және оңтайландыру. Ауылдық жерлерді индустрияландыру, ауыл мен қала халқының тұрмыс деңгейіндегі айырмашылықты еңсеру.

2. Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Ел халқының 40%-дан астамының қызметі мен өмірінің саласы ауылдық жер болып табылады, олардың көпшілігі үшін жер - негізгі өндіріс құралы.

Аграрлық өндірістің тұрақтылығы - елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізі.

Астық және ауыл шаруашылығының басқа да өнімдері - әлемдік рынокқа экспорттық экспансияның әлеуетті өнімдерінің және валюталық түсім көздерінің бірі.

Аграрлық сектордағы өрлеу - сабақтас салаларда экономиканың өсуінің механизмі.

Тұтастай алғанда, аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін стратегиялық тұрғыдан алғанда, экономикалық және ең бастысы әлеуметтік аспектіде маңызды.

2.1. Ә л е м д і к ү р д і с т е р

Осы заманғы нарықтық экономикада неғұрлым реттелетін және мемлекет тарапынан қолдау табатын секторлардың бірі аграрлық сектор болып табылады.

90-жылдардың орта шенінде әлемде аграрлық секторға қолдау көрсетуге жыл сайын 350 млрд. АҚШ доллары жұмсалды.

Бұл осы сектордың елдердің дамуындағы тарихи және әлеуметтік маңызымен, ең алдымен ауылдың табысына және жұмысқа қамтылуына қолдау көрсету, ұлттың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл аумағын дамыту және дәстүрлі ауылдық орта мен халықтың санын сақтауға ұмтылу мәселелерімен айқындалады.

Әлеуметтік сектор мен оның жекелеген сегменттерін мемлекеттік реттеудің классикалық үлгісі - АҚШ, Канада, ЕО елдері.

Аграрлық сектордың өнімділігі, әсіресе жоғары дамыған елдердегі техникалық прогресстің жылдам жүруіне байланысты өнімділігі өсе түсіп отыр. Тектік инженерияны одан әрі енгізуге және биотехнологияны дамытуға байланысты оның неғұрлым тез серпін алуы мүмкін.

Өндірістік қуаттың жетіп артылуы және сұранымның баяу өсуі жағдайында аграрлық өнім ұсынудың тез қарқын алуы ішкі рынокта бағаның құлдырауына және осы елдерде аграрлық сектор табысының төмендеуіне алып келеді. Бұл ресурстардың экономиканың аграрлық емес секторларына ауысуына алғышарт жасайды.

Аграрлық секторда жұмыс істейтіндердің үлесі 1910 жылы АҚШ-та жұмыс істейтіндердің 35%-ынан қазіргі кезде 3-4%-ға дейін қысқарды.

Аграрлық секторда жұмыспен қамтудың қысқаруының болмай қоймайтын үрдісі өсу, даму үстіндегі кез келген экономикаға тән құбылыс және ол Қазақстан үшін де аса өзекті болып отыр. Экономикалық, экологиялық және әлеуметтік салдарлардан басқа, аумақтың кеңдігі мен аз қоныстанғандығына орай, ауылдық жерлердің құлдырауы елдің ұлттық қауіпсіздік факторына айналуға айналуда.

Көптеген елдерде ресурстарды көшірудің нақты қарқыны салыстырмалы түрде алғанда, баяу жүріп жатыр және аграрлық өндірісшілердің кірісін қолдау осы елдердегі аграрлық саясаттың басты міндеті болып отыр.

Аграрлық сектордың кірісін арттыру үшін іс жүзінде барлық жерде және әсіресе, дамыған елдерде арнайы протекционистік бағдарламалар:

- мемлекеттік сатып алу интервенциясын жасау арқылы бағаның мақсатты деңгейіне қолдау көрсету.

- өндірушілерге баға субсидияларын тікелей бөлу (ең төменгі кепілдікті бағалары).

- экспортты субсидиялау.

- ресурстарды арзандату жолымен шығындарды азайту (материалдық-техникалық ресурстарға арналған субсидиялау, жеңілдетілген кредиттер беру) іске асырылады.

Қолдау көрсетілетін бағалар ұлттық шекара шеңберінен шығып кететін экономикалық бұрмалаушылықты туындатады.

Ішкі рынокты қорғау үшін АҚШ және осындай аграрлық бағдарламалары бар басқа да елдер тарифтер, квоталар нысанындағы импорттық кедергілер белгілейді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің қалдығы, артық қорлар сыртқы рынокқа шығарылады, мұның өзі осы өнімдерге деген әлемдік бағаның төмендеуіне алып келеді.

Басым көпшілігі әлемдік рынок конъюнктурасына тәуелді болып отырған, нашар дамыған елдер, ішкі өндірістің шектелуі, экспорттың төмендеуі және осындай тауарлар импортының өсуі түрінде залал шегеді.

Технологиялық жағынан артта қалушылық және рынокта олардың өнімімен бәсекелесе алмау жағдайды ұшықтырады.

Қазіргі кезде қолданылып отырған, бұрмаланған аграрлық протекционизмге, әлемдік сауда жағдайларына бейімделу, әлемдегі дамыған елдерде қолданылып келе жатқан аграрлық саясаттың негіздерін есепке алу - өтпелі тұрпаттағы елдердің аса маңызды міндеті.

Қазақстанның аграрлық секторы орташа әлемдік еңбек өнімділігіне қол жеткізгенге дейін аграрлық протекционизм шараларын қолдану орта мерзімдегі кезеңде ел үшін қолайлы.

2.2. Қазақстанның аграрлық секторының жай-күйі

2 . 2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

Қазақстан бай жер ресурстарына ие. Алдын ала суландырмай-ақ егін шаруашылығына жаратуға болатын алқап 39 млн. гектарды құрайды. Табиғи жайылым алқабы мұнан да көп, 179 млн. гектардан астам.

Елдің астық өсіретін белдеуі бидайдың қатты және күшті сортты дәндерін өндіруге мүмкіндік береді.

Аграрлық өндірістің көп салалы құрылымы, жоғары ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-экспериментальдық әлеует құрылды. Салада ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау, өңдеу және сақтау жөнінде жеткілікті қуаттар бар. Білікті және арзан жұмыс күшінің болуы бәсекедегі аса маңызды артықшылық болып табылады.

Осының алдындағы жылдарда аграрлық секторда бағаны ырықтандыру және жер реформасы жүргізілді, мемлекеттік және ұжымдық меншік жекешелендірілді және ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қайта ұйымдастырылды.

Нәтижесінде, жерде шаруашылық жүргізудің көпсатылы нысаны құрылды және ауылда нарықтық қатынастар дамыды. Жаңа нарықтық инфрақұрылым өндірісі пайда болып, нығая түсті. Осының бәрі аграрлық өндірісті тиімді жүргізуге жағдай жасайды.

Мемлекеттік органдар нарықтық процеске араласуды және тауар өндірушілердің шаруашылық қызметін басқаруды доғарды және экономикалық субъектілерге ықпал етудің жанама әдістеріне көше бастады.

2 . 2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

Саланың дамуын шектейтін негізгі проблемалардың бірі өсімдік шаруашылығы өнімінің шығымдылығы мен мал шаруашылығы өнімділігінің төмендігі болды.

Себептері: топырақ құнарлылығының нашарлауы, зиянкестердің, аурулардың және арамшөптердің таралуы, мал дәрігерлік қызмет көрсету мен алдын алудың нашарлауы, табын сапасының, тұқым қорының, саланың материалдық-техникалық жай-күйінің нашарлауы, ауыл шаруашылығы өндірісінің индустриялық технологиясының бұзылуы.

Климаттың тым құрғақ болуы, шектен тыс құрғақшылық, сумен қамтамасыз етудің, әсіресе оңтүстік аймақтардағы нашарлығы аграрлық өндірістің қауіп-қатерін күшейте түседі.

Өткен жылдарда аграрлық секторды реформалау тереңдей түскен жүйелі дағдарыс кезеңінде өтті.

Осындай жағдайда еркін рынок тұжырымдамасы елдің аграрлық секторын дамытудағы бірқатар проблемаларды шеше алмады (1, 2-қосымшаларды қараңыз).

Басты мақсат - тиімділікті және тиісінше, сол үшін де реформа жүргізіліп отырған ауыл шаруашылығы өндірісінің табысын арттыруға объективті түрде қол жетпеді.

Шаруашылықтарды бөлшектеу нәтижесінде, қалыптасқан жер үлесінің мөлшерлері

мен мүліктік құқықтар, көп жағдайда, жоғары тауарлы өндіріс жүргізуге, техниканы тиімді пайдалануға мүмкіндік бермеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдеріне және материалдық-техникалық ресурстарға (салааралық теңсіздік), азық-түліктің сатып алу және түпкілікті бағаларына (ішкі салалық теңсіздік) бағаның қалыптасқан теңсіздігі рентабельдікті төмендетті және аграрлық өндірістің залалды болуына алып келді.

Өтімді капиталдың болмауы және өндірістің тиімсіздігі банктік кредиттерге мүмкіндік бермеді және сектордың ауыр қаржы жағдайын одан сайын ұшықтырып жіберді.

Аграрлық секторда жасалған қосымша өнімді ойсыратып алатын делдалдық құрылымдар, жергілікті монополистер (өңдеуші және көтерме сауда кәсіпорындары) өткізу мен жабдықтау жүйесінде барған сайын көбірек орын ала бастады.

Осы жылдары жұмыс істеп тұрғанымен, объективті түрде шектеулі болған аграрлық секторға мемлекеттік қолдау көрсететін жүйе, өндіріске ынталандыратындай ықпал ете алмады, бөлінген қаражат тиімсіз пайдаланылды.

Шаруашылық байланыстардың үзілуі, нарықтық инфрақұрылымның дамымауы өнімді өткізу, соның ішінде экспортқа өткізу мүмкіндігін шектеді (3,4-қосымшаларды қараңыз).

Соңғы кезге дейін ішкі рынокты қорғаудың айқын жүйесінің болмауы отандық өнімді неғұрлым арзандау импорттық өнімнің ығыстыруына алып келді, мұның өзі өндірісті тұншықтырудың қосымша факторына айналды (5-қосымшаны қараңыз).

Аграрлық өндірістің бәсекеге қабілетті еңбекке ақы төлеудің төмен деңгейімен ғана ұсталуда. Бұл едәуір дәрежеде отандық және шетелдік осындай өнімдердің арасындағы еңбекті көп қажет ететін және материалды көп қажет ететін айырмашылықты өтейді.

Сұраныстың қысқаруына байланысты, аграрлық сектордың өндірістік қуаттары артық болып қалды.

Аграрлық сектордағы жұмыспен қамтуды эволюциялық емес, түбегейлі қысқарту жұмыссыздықтың жоғары болуына және халықтың ауылдан кетуіне алып келді.

Нәтижесінде, аграрлық сектордың экономикалық жағынан қолайсыз болуы тұрақтылыққа айналды.

Ауыл қоғамдағы әлеуметтік шиеленістің ошағы болып отыр.

2.2.3. Мүмкіндіктер

- Алдағы жылдарда аграрлық өндірісті дамыту үшін мыналар қолайлы факторлар болады:

- Жер шары халқының өсуі және әлемдік азық-түлік рыногы көлемінің

артуы.

- Қазақстандық аграрлық өнімдерді өткізудің дәстүрлі рыногы - ТМД елдерінің экономикалық жағынан өсуі.

- Иран, Түркия, Қытай, Пәкістан тәрізді және басқа таяудағы елдерде азық-түлік тауарларын тұтынудың артуы.

- Әлемде бидайға, ең алдымен, оның күшті және қатты сорттарына,

сондай-ақ одан өңделген өнімдерге сұраныстың көбеюі.

Жаңа көлік жолдарының ашылуы, сондай-ақ әлемдегі жетекші астық өндірушілердің Оңтүстік Шығыс Азия мен Латын Америкасының тез өсіп келе жатқан рыногына бағдар алуы қазақстандық бидайды Таяу Шығыстағы Азияға (Иран, Ирак, Түркия және басқалар) экспорттауды кеңейтуге мүмкіндік береді).

- Тамақ түрлерін әртараптандыру және табиғи шикізаттан алынған тұтыну тауарларына сұраныстың өсуі.

- Елдің тамақ және жеңіл өнеркәсібінде импорт алмастыру процесінің дамуы.

2.2.4. Қатерлер

Аграрлық өндірістің тұрақты дамуына кедергі келтіретін факторлар мыналар болып табылады:

- Әлемдік азық-түлік рыногындағы жоғары бәсеке және протекционизм, сауда қатынастарының реттелмеуі.

- Шетел импорттаушыларының тарапынан жүргізілетін теріс пиғылды бәсеке (демпинг, субсидияланған экспорт) және отандық өнімдерді ішкі рыноктан ығыстыру.

- Әлемдегі ықтимал азық-түлік рыноктарына тиімді көлік жолдарының болмауы.

- Республиканың оңтүстік аймақтарының шектес мемлекеттердің су ресурстарына тәуелділігі.

- Ішкі рынок көлемінің шектеулілігі және шашыраңқы орналасуы, ТМД елдері дәстүрлі өткізу рыноктарының сатып алу қабілетінің төмендігі.

Аграрлық сектордағы жағдайдың нашарлап кетуінің негізгі себептерінің бірі - аграрлық секторды және тұтастай алғанда ауылдық жерлерді, жаңа нарықтық жағдайларда басқару мен ретке келтірудегі мемлекеттің рөлі ақырына дейін іске асырылған жоқ.

- Басқару мен реттеу объектісі технологиялық жағынан байланысты тізбектерді - өндірісті, дайындауды, өңдеуді және сатуды қамтитын өнім рыногын қалыптастыратындар емес, тікелей ауыл шаруашылығы қызметі болды.

- Азық-түліктің әлемдік рыногы аграрлық протекционизммен қатты бұрмаланған жағдайда, ырықтандырылған сыртқы сауда жағдайында мемлекеттік қолдау шараларының азаюы және тұтастай алғанда, саланы мемлекеттік реттеу деңгейінің төмендеуі жалпы әлемдік практикаға қайшы келеді.

- Аграрлық саясатты ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік және еңбек саясаты шараларын қамтитын, неғұрлым кең тұрғыдағы ауыл саясатын қалыптастыру проблемасы туындап отыр.

- Аграрлық жұмыспен қамтудың қысқаруының болмай қоймайтын үрдісі жұмысқа қамтуды қамтамасыз ету міндетін қояды, мұның өзі ауыл тұрғындарының басым көпшілігіне өз шаруашылықтарын жүргізуге мүмкіндік береді. Ауылдық жерлерде жұмыспен қамтудың неғұрлым кең тараған балама нысаны тамақ өнеркәсібі және қызметтің басқа да индустриалды салалары болып отыр.

Қазіргі жағдайдағы аграрлық және экономиканың тамақ секторының сонымен өзара байланысты сегменттері, осы тізбекте қалыптасатын нарықтық институттар жиынтығы мемлекеттің аграрлық-индустриялық саясатының біртұтас объектісі ретінде қарастырылуға тиіс.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Алдағы жылдарда мемлекеттің күш-жігері мынадай міндеттерді шешуге шоғырландырылады:

- Аграрлық-индустриялық өнімдердің бәсекеге қабілетті және ықпалдасқан рыногын қалыптастыру, олардың жұмыс істеуінің құқықтық және институционалдық инфрақұрылымын құру, теріс пиғылды бәсекеден және әлемдік рыноктың қолайсыз конъюнктурасынан қорғау.

- Ауылда жоғары өнімді техниканы және осы заманғы технологияны тиімді қолдануға мүмкіндік беретін шаруашылық жүргізудің ұтымды нысандарын қалыптастыру, нарықтық жүйеге табысты ықпалдасу, атап айтқанда, шаруашылықтардың көлбеу кооперациялануы және тігінен ықпалдасуы (шаруашылықтарды шоғырландыру) арқылы ықпалдасу.

- Мемлекеттің аграрлық секторға көмегін оңтайландыру және оның ынталандыру бағытын күшейту. Саланың қаржы секторын дамыту.

- Ұтымды мамандандыруды қалыптастыру және аграрлық сектордың өндірістік күштерін табиғаттың неғұрлым қолайлы аймақтарына шоғырландыру негізінде аграрлық өндірісті кезең-кезеңімен оңтайландыру және терең қайта құрылымдау.

- Аграрлық сектормен өзара байланыстағы қайта өңдеу өнеркәсібін, жұмыспен

қамтудың және басқа баламалы түрлерін ілгерілетіп дамыту арқылы ауыл халқының жұмыспен қамтудың барлық нысандарын дамыту.

- Аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін көтеру және ресурстарды үнемдейтін және экологиялық таза технологияларды енгізу, ғылыми зерттеулерге қолдау көрсету мен ауыл шаруашылығына консультация беру жүйесін енгізу.

- Ауылда өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Белгіленген міндеттерді іске асыру осы салада аграрлық-индустриялық нарықты, тиімді менеджмент пен маркетингті, қаржы-кредит жүйесін құруда мемлекеттің ұйымдастырушылық, реттеушілік және ынталандырушылық рөлін күшейту арқылы қамтамасыз етілетін болады.

Нарыққа қатысушылардың қызметін мемлекеттік басқарудың, реттеудің, регламенттеудің, қаржыландырудың институттары мемлекет атынан, қалыптаса бастаған аграрлық-индустриялық нарыққа балама ретінде жеке сектор үшін толыққанды әріптес ретінде көрінеді, мұның өзі қалыптасқан тігінен басқаруды реформалауды талап етеді.

4.1. Аграрлық-индустриялық рынокты реттеу

Негізгі міндеттер:

- Халықтың және кәсіпкерлердің едәуір топтары табысының едәуір төмендеуіне жол бермеу.

- Аграрлық бизнесті дамыту және трансакциялық шығынды төмендету.

- Рынокқа қатысушылардың барлығы үшін тең бәсекелестік жағдайды қамтамасыз ету, рыноктың жекелеген сегменттерінің монополиялануын шектеу.

Рынокты мемлекеттік реттеудің негізгі шаралары:

- Кеңейтілген ұдайы өндіріс, рентабельділік деңгейі (сатып алу интервенциясы), ең төменгі кепілді сатып алу бағаларын, кепілді бағаларды белгілеуге арналған қажеттерді қамтамасыз ету үшін мақсатты баға деңгейіне қолдау көрсетудің тетігін енгізу арқылы рыноктағы бағаны реттеу.

- Тиісті өнім рыногында кәсіби операторды қалыптастыруға бағытталған рынокты регламенттеу, рыноктың жұмыс істеуінің және тұтастай алғанда, аграрлық өндірісті коммерцияландырудың жалпы тәртібін белгілеу.

- Аграрлық-индустриялық тауарлар саласында протекционистік сыртқы сауда саясатын жүргізу.

- Мыналарға:

- Жеке ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өткізумен, қайта өңдеумен,

жабдықтаумен, қызмет көрсетумен және кредит берумен шұғылданатын жергілікті кооперативтерді қалыптастыруға.

- Саланың неғұрлым инвестициялық тартымды субъектілері ретінде тігінен ықпалдасқан құрылымдарды (ықпалдастырушылар - қайта өңдеуші және сауда кәсіпорындары) құруға бағытталған аграрлық бизнес субъектілерінің қалыптасуына ұйымдық және құқықтық қолдау көрсету.

Қазіргі заман жағдайында аграрлық сектордың негізгі жеке инвесторы - өздерінің шикізат аймақтарының дамуына мүдделі қайта өңдеу кәсіпорындары болуға тиіс.

- Рынокты қалыптастыру мен реттеуде мемлекеттің негізгі әріптесі ретінде аймақтық және республикалық салалық одақтар мен ассоциациялар құру.

- Аграрлық өнімді экспортқа жылжыту жөніндегі күш-жігерді шоғырландыру үшін салалық одақтар мен ассоциацияларды коммерциялық ұйымдарға кезең-кезеңімен түрлендіру.

Бірінші кезектегі шаралар:

- Аграрлық секторды мемлекеттік басқару мен реттеудің жүйесі мен құрылымын жетілдіру, оны нарықтық реттеу тетігімен тұтастыру.

- Аграрлық секторды мемлекеттік реттеудің негізгі бағыттарын әзірлеу.

- Аграрлық индустриялық өнімдердің (астық, сүт және басқалары) негізгі рыноктарын дамытудың ұлттық бағдарламаларын әзірлеу.

- Аграрлық-индустриялық өнімдердің негізгі рыноктарын мемлекеттік реттеу мен басқарудың бағдарламаларын әзірлеу.

- Аграрлық-индустриялық рынокты реттеуге жекелеген қатысушылардың қызметіне, атап айтқанда, астық қабылдау кәсіпорындарының қызметін лицензиялауды енгізу.

- Әрбір рынок үшін белгіленген көлемнен бастап, мәмілелерді тіркеу жүйесін енгізу.

- Өнімді жеткізуге арналған келісім-шарттардың кепілді орындалу жүйесін құру.

- Мемлекеттің және салалық одақтардың, рынокқа қатысушыларды біріктіретін және болашақта жедел режимдегі электронды сауданы енгізуге мүмкіндік беретін (электронды тауар биржасы) компьютерлік желідегі ақпараттық-қаржы жүйелерінің үлестік қатысуымен әрбір рынокта елеулі өнімдер жасау.

- Ұсақ тауар өндірушілердің рынокқа шығуының оңтайлы нысандары ретінде көтерме сауда нарығын және өткізу кооперациясын дамыту. Ірі көтерме сауда рыноктарын бірыңғай ақпараттық жүйеге біріктіру. Аукциондық сатуды енгізу.

4.2. Аграрлық-индустриялық тауарлар саласында протекционистік сыртқы сауда жүргізу

Сыртқы сауданы реттеу ішкі рынокқа арналған демпинг пен субсидияланатын экспортқа белсенді түрде қарсы тұруға бағдарланатын болады.

Аграрлық-индустриялық өнімдермен сауда жасау мәселелерінде, Қазақстан, экономиканы құрылымдық түрлендіруді жүзеге асырушы ел ретінде Дүниежүзілік Сауда Ұйымының құқықтық құрылымына кіретін ережелерді іске асыруда неғұрлым ұзақ мерзімде жүзеге асырады.

Сыртқы рынокта бәсекелестікке қабілеттілікті арттыру және трансакциялық шығындарды төмендету үшін өнімдерді экспорттау жөніндегі қызмет мемлекеттің қатысуымен құрылған, сондай-ақ салалық одақтар, ассоциациялар жанынан қалыптастырылған ірі сыртқы сауда фирмаларында шоғырландырылады.

Бірінші кезекті шаралар:

- Аграрлық-индустриялық өнімнің әлемдік рыногының мониторингін ұйымдастыру және ішкі рынокқа арналған демпинг пен субсидияланатын экспортқа белсенді түрде қарсы тұру.

- Рыноктың неғұрлым осал сегменттерін қорғау үшін тарифтік емес сауда

шектеулерін (техникалық стандарттар, мал дәрігерлік және санитарлық нормалар) қайта қарау және тиімді пайдалану.

- Импортталатын өнімдердің экологиялық қауіпсіздігіне талапты күшейту.

- Әкелінетін шикізат пен дайын өнімдердің арасына едәуір тарифтік айырмашылық (тарифтік экскалация) енгізу.

- Тауарлардың әлемдік рыноктарға жылжуы үшін, мемлекеттің, сондай-ақ әрбір салалық одақтың жанынан ұйымдастырылушылардың қатысуымен сыртқы сауда фирмаларының жүйелерін құру.

- Шетелде отандық өнімдерді насихаттау.

4.3. Аграрлық секторға мемлекеттік көмекті оңтайландыру және оның ынталандыру бағытын күшейту. Саланың қаржы секторын дамыту.

Субсидиялау саясаты

Мемлекеттік субсидиялау, бірінші кезекте, өндірісті интенсификацияға арналған прогрессивтік технологияны жасау мен енгізуді ынталандыруға бағытталған (ғылыми зерттеулер, селекция, таңдаулы тұқым шаруашылығы, асыл тұқымды мал шаруашылығы, биотехнология және басқалар).

Басқа бір бағыт - өндірістің ірі инженерлік факторларына қолдау көрсету және оны дамыту жөніндегі инвестициялық жобаларды іске асыру болып табылады (суару және мелиоративтік жүйелер және басқалар).

Айрықша тоқыраған және тиімсіз ауыл шаруашылығы аймақтарында ауыл халқына

шағын кредит беру, соның ішінде жұмыспен қамтудың барлық нысандарын дамытуға бағытталған шағын кредит беру (нақты жобаларға) жүзеге асырылады.

Маусымдық кредиттер беру

Мемлекет аграрлық секторға жеңілдетілген орталықтандырылған кредиттер беруді мұнан былай да жүзеге асырмайды.

Маусымдық операцияларды мемлекеттік субсидиялаудың негізгі нысандары ресурстарды арзандату, атап айтқанда, меншікті кредиттік ресурстар есебінен тікелей банктік кредит беру кезінде банк пайыздарын субсидиялау бағдарламалары болады.

Аграрлық секторға маусымдық кредит беру аталған аймақтардың жағдайына орай арнайы әзірленген ғылыми негізделген технологияларды енгізу жөніндегі міндеттемелерді шаруашылықтардың қабылдауымен байланыстырылатын болады.

Өндірушілер үшін маусымдық кредитке қол жеткізуді қамтамасыз етудің басқа бір нысаны банктік кредиттерді дамудың мемлекеттік кредиттік ұйымдарының кепілдіктерімен қамтамасыз ету болады.

Маусымдық кредит берудегі негізгі күш саланың ішкі ресурстары мен агробизнесті жұмылдыруға бағыттالاتын болады:

- Биржалық сауданы дамыту және фьючерстік операцияларды кеңейту.

- Өндірістік келісім-шарттарды дамыту.

- Аграрлық-индустриалдық салада өндірісті тігінен ықпалдастыру шеңберінде кредит беру.

- Ауылдық кредиттік серіктестіктер арқылы, сондай-ақ ауылдық кредиттік кооперациялар (өзара кредит беру және өзара сақтандыру қоғамдары) құру арқылы кредит беру.

- Маусымдық ресурстарды жеткізуші фирмаларға тауарлық кредиттер.

- Операциялық лизингті дамыту.

Инвестициялық кредит беру

Қазіргі жағдайда жер өтімді ресурс болып табылмайды және толыққанды кепіл болу рөлін атқара алмайды және тиісінше ипотекалық кредит беру жүйесін кеңінен қалыптастыру үшін жеткілікті алғышарт жоқ.

Ипотекалық кредит беру жер айналымы белсенді түрде қолданылатын жекелеген аймақтарда дамиды.

Қаржы лизингі басым дамитын болады.

Ұйымдардың лизингтік қор қаражатын мемлекеттің қатысуымен бөлу конкурстық рәсімдер арқылы жүзеге асырылады.

Лизинг қорына ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу ауыл шаруашылығы техникасын отандық өндірушілердің сату бағасына бақылау жасау жөніндегі шаралармен өзара байланыстырылатын болады.

Аграрлық секторға мемлекеттік жеңілдікті ұзақ мерзімді кредит беру және тамақ секторының (шағын бизнестің) сонымен өзара байланыстағы сегменттері мамандандырылған қаржы институтына шоғырландырылады.

Ауыл шаруашылығы шикізатына бағдарланған қайта өңдеу өнеркәсібі мен шағын бизнеске қолдау көрсетудің бағдарламалары аграрлық сектордың дамуымен өзара байланысты болуға тиіс.

Бірінші кезектегі шаралар:

- Аграрлық-индустриялық секторға қаржылық қолдау көрсетудің көп арналы жүйесін құру:

- мемлекеттің қатысуымен кредит беру жүйесін құру.

- ауылдық кредиттік серіктестіктер жүйесі, ауылдық кредит кооперациясын қалыптастыру (бастапқы кезеңде өзара кредит берудің өзара көмек кассасы ретінде).

- Аграрлық секторға қолдау көрсетуге бағытталған мемлекеттік ресурстарды (кредиттік, лизингтік, кепілдік және басқа) толыққанды бір салалық институтта - банктік емес қаржы мекемесінде - Аграрлық-кредиттік кепілдік корпорацияда топтастыру.

- Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының негіздерін қалыптастыру және қаржылық тәртіпті қатайту.

- Аграрлық өндірісте қатерден сақтандыру жүйесін қалыптастыру:

- табиғат қатерлеріне, табиғи зілзалаға байланысты ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтандыру.

- рыноктағы бағалардың, мерзімдік келісім-шарттардың (фьючерстік, опциондық және басқа) ауытқу қатерінен сақтандыру.

4.4. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету

- Азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін мемлекеттік мониторинг пен бақылауды ұйымдастыру.

- Базалық азық-түлік өнімдерінің сақтандыру қорларына қолдау көрсету.

- Мемлекеттік ресурстарға: азық-түлік бидайының резервін, тұқымдық

бидайдың ресурстарын, экспорттық ресурстарды қалыптастыруға арналған астық сатып алу жүйесін сақтау.

4.5. Жер қатынастарын реттеу

- Жер айналымын реттеу жүйесін қалыптастыру.

- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы барлық жер бойынша геоақпараттық компьютерлік деректер базасын құру.

- Жер ресурстарының бірыңғай кадастрын және жер учаскелері меншік иелерінің аймақтық тізілімдерін енгізу.

- Ауыл шаруашылығы жерлерін жалдау және кепілге салу құқығының рыногын дамыту.

Жер айналымын реттеу ауыл шаруашылығы өндірісі үшін неғұрлым құнды ауыл шаруашылығы жерлерін сақтауды, экологиялық талаптардың сақталуын, жерді артық бөлшектеуге жол бермеуді көздеуге тиіс.

4.6. Салада бірыңғай технологиялық саясат жүргізу, аграрлық секторды ғылыми, консультациялық және кадрлық қамтамасыз ету

- Жергілікті биоклиматтық жағдайларға бейімделген өсімдіктер мен мал тұқымдарының жоғары өнімді сорттарын енгізуге бағдарланған селекциялық жұмыстарға, таңдаулы тұқым шаруашылығы мен асыл тұқыммен шұғылдану ісіне қ о л д а у к ө р с е т у .

- Аграрлық-индустриялық өнімдерге арналған стандарттар жүйесін жетілдіру.

- Аграрлық ғылымда іргелі зерттеулер бағдарламаларын қалыптастыру және қаржыландыру, биотехнологиялық бағыттардың технологиясын әзірлеу. Ресурстарды оларды жүзеге асыруға арналған конкурстарға бөлу.

- Аграрлық секторда технологиялық процестерге қызмет көрсетудің ғылыми және консультациялық жүйесін дамыту. Мемлекеттік басқару органдарының құрылымында осы жұмыстарды үйлестіру жөніндегі мамандандырылған қызмет құру.

- Ғылыми-зерттеу мекемелерінің қатысуымен республикалық және аймақтық салалық одақтар мен қауымдастықтардың жанынан ғылыми-технологиялық және енгізу о д а қ т а р ы н қ а л ы п т а с т ы р у .

- Аграрлық-индустриялық салада кадрлар саясатын, кадрларды даярлау мен қайта д а я р л а у д ы қ а л ы п т а с т ы р у .

- Аграрлық венчурлық кәсіпкерліктің дамуын ынталандыру.

4.7. Жалпымемлекеттік бақылау қызметін жүзеге асыру

- Мал дәрігерлік, техникалық бақылауды, тұқым шаруашылығы мен асыл тұқым ісін және басқаларды бақылауды нығайту.

- Даладан бастап түпкілікті тұтынушыға дейінгі барлық кезеңнен өту барысында аграрлық-индустриялық өнімнің сапасын бақылау мен сертификаттау жүйесін құру. Экологиялық жағынан таза өнімдермен қамтамасыз ету жөніндегі талаптарды қатайту.

Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі жөнінде мамандандырылған қызмет құру.

- Ұлттық санитарлық және фитосанитарлық стандарттарды халықаралық стандарттармен біріздендіру.

- Ауылдық жерлердегі қоршаған ортаға антропогендік ауыртпалықты азайту үшін аграрлық өндірісте технологияны бақылау жүйесін әзірлеу.

4.8. Құрылымдық саясат

- Дамудың технологиялық прогресін және оларды іске асырудың инвестициялық, сыртқы сауда, технологиялық саясат механизмдерімен қамтамасыз етілуін айқындайтын басым кіші салалардың дамуын қамтамасыз ететін мемлекеттік мақсатты бағдарламалар әзірлеу.

- Жоғары тауарлы өндіріспен қамтамасыз ету мақсатында ұсақ ауыл

шаруашылығы кәсіпорындарын шоғырландыру үшін заңи және экономикалық жағдай жасау.

4.9. Ауылдық аумақты дамыту

- Ауыл халқын әлеуметтік қамтамасыз етудің стандарттарын әзірлеу және іске асыру.

- Ауылдық жерлерде жұмыспен қамтудың аймақтық бағдарламасын әзірлеу және іске асыру.

- Ауыл шаруашылығы қызметкерлерін қайта даярлаудың бағдарламасын әзірлеу.

- Ауылда шағын кредит беру бағдарламасын кеңейту.

- Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының базалық салалары - білім беру мен денсаулық сақтауды қаржыландырудың көлемін ұлғайту.

- Ауылдың көлікке қол жеткізуін қамтамасыз ету.

- Ауылдық жерлердегі бюджеттік ұйымдардың жұмыспен қамтылуының қазіргі деңгейін сақтау.

- Еңбек ету орындарын іздестірудің неғұрлым оңтайлы болуын қамтамасыз ету үшін жастардың білім деңгейіне (кәсіптік орта білім беру жүйесі) қолдау көрсету.

4.10. Аграрлық-индустриялық саясатты құқықтық қамтамасыз ету

- Мыналарды:

- аграрлық-индустриялық секторды мемлекеттік басқару мен реттеуді;

- жердің рыноктық айналымын реттеуді;
- ауыл шаруашылығы кооперациясы дамытуды;
- мемлекет пен салалық одақтардың, қауымдастықтардың өзара іс-қимылын;
- экологиялық талаптардың негізіндегі аграрлық және азық-түліктік өндірісті;
- регламенттейтін заңдар мен нормативтік кесімдер сериясын әзірлеу.

5. ҚОСЫМШАЛАР

1-қосымша

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің нақты көлемінің индексі,
1990 жылғы %-бен

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

Ауыл шаруашылығының ІЖӨ-дегі үлесі, %-бен

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

2-қосымша

1990 - 2000 жылдарда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімдерінің
негізгі түрлері

!1990 !1991 !1992 !1993 !1994 !1995 !1996 !1997 !1998!1999 !2000

Астық

(өңделген. 28488 11992 29772 21631 16454 9506 11237 12378 6396 14249 11578

нен кейінгі

салмағы)

соның

ішінде:

Бидай 16197 6889 18285 11585 9052 6490 7678 8955 4746 11227 9091

Картоп 2324 2143 2570 2296 2040 1720 1657 1472 1263 1693 1694

Көкөніс 1136 955 985 808 781 780 778 880 1079 1283 1535

Күнбағыс 126 109 99 86 97 99 64 55 83 104 105

Қант 1044 726 1160 843 433 371 341 128 225 283 269

ҚЫЗЫЛШАСЫ

(фабрикалық)

Мақта 324 291 252 200 208 223 183 198 162 249 287

Ет 1559 1524 1258 1312 1207 985 855 718 642 626

(сойғаннан

кейінгі

салмағы)

Сүт 5642 5555 5265 5576 5296 4619 3627 3335 3394 3550 3701

Жұмыртқа, 4185 4075 3565 3288 2629 1841 1262 1266 1388 1517 1692

млн. дана

Жүн (таза 108 104 96 95 75 58 42 35 25 22 22

салмағы)

3-қосымша

Азық-түлік тауарлары аса маңызды түрлерінің
1995 - 2000 жылдардағы экспорты, млн. АҚШ доллары

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

4-қосымша

1995 - 2000 жылдардағы бидай экспорты, мың тонна

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

5-қосымша

Азық-түлік тауарлары негізгі түрлерінің
1995 - 2000 жылдардағы импорты, млн. АҚШ доллары

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

V БӨЛІМ.

КӨЛІКТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМ

1. МАҚСАТ

Қазақстанның жедел экономикалық өсуіне ықпалын тигізетін және Экономика мен қоғамның қажеттеріне сапалы қызмет көрсетулерді қамтамасыз ететін тиімді және технологиялық жағынан жаңарған көлік кешенін құру.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Экономиканы ырықтандыру және көлік кешенінде құрылымдық қайта құру көліктік қызмет көрсету рыногын қалыптастыруға алып келді, нормативтік құқықтық орта, саланы басқару жүйесі өзгеруде.

Тұтынушыларды болжауға ғана негізделген көліктік қызмет көрсетулерді дамытуға дәстүрлі көзқарас нарықтық жағдайларда оны салааралық бағдарлауды талап етеді.

Әлемдік үрдістерге сәйкес болу қажеттігі, көлік түрлері бойынша жүк тасымалының құрылымы көліктік-коммуникациялық кешен элементтерінің дамуы үшін жауапкершіліктің неғұрлым айқын бекітілуі шартын қояды.

Көлік кешеніндегі тасымал көлемінің едәуір қысқаруы нәтижесінде (1-қосымшаны қараңыз) артық қуаттар пайда болды, оларды тиімсіз пайдалану қосымша шығындарды т у ы н д а т а д ы .

Негізгі магистральдық жолдар мен тасымал құралдарын жөндеу-қалпына келтіру жұмыстары төмен қарқынмен жүргізіледі. Жүйенің техникалық жай-күйінің, пайдалану құралдарының нашарлау үрдісі тұрақты түрде орын алып отыр, мұның өзі саланың транзиттік әлеуетін төмендетеді (2-қосымшаны қараңыз).

Сабақтас салалардағы өзіндік құнның жеткілікті жоғарылығы және өнім шығарудың төмендеуі, ауылдағы қатынас жүйесінің құлдырауы, жұмыспен қамтудың төмендеуі көліктен тысқары әсерлердің сөзсіз салдары болып табылады.

Нәтижесінде, саланың басты міндеттерін орындау: көліктік қызмет көрсетулерді неғұрлым аз шығын жұмсай отырып, толық көлемде және жоғары сапалық деңгейде ұ с ы н у қ а м т а м а с ы з е т і л г е н ж о қ .

Дегенмен де, соңғы уақытта ұлттық экономикадағы көлік кешені рөлінің тұрақты түрде өсуі байқалады. Егер 90-жылдардың бас кезінде көлік пен байланыстың Қазақстан Республикасының ішкі жалпы өніміндегі үлесі 8,9% деңгейінде бағаланса, онжылдықтың аяғына қарай ол 13,3%-ға дейін өсті.

Көліктік қызмет көрсету рыногын игеру жолындағы ішкі (басым жағдайда автомобиль және авиация көлігінде) және салааралық (басым жағдайда автомобиль және темір жол, темір жол және су көлік түрлерінің арасында), сондай-ақ шетел тасымалдаушыларымен бәсеке көлік жүйесінің белгілі бір дәрежеде өзін-өзі сақтауын қ а м т а м а с ы з е т е д і .

Көлемі едәуір көліктік жобалар құнының жоғары болуы бүгінде елдің стратегиялық инвестор рөлінде көрінуіне мүмкіндік бермейді. Сондықтан, негізгі міндет - транзиттік

әлеуетті іске асырудан келетін экономикалық пайданы көбейту, сондай-ақ жобаларды іске асыру үшін қолайлы экономикалық жағдай жасау, жеке инвесторлар мен мердігерлерді тарту, стратегиялық маңызы жоқ объектілерді бөлу және жекешелендіру жолымен инфрақұрылымды дамытуға арналған инвестициялық шығыстарды азайту б о л а д ы .

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Географиялық жағынан тиімді орналасу, транзиттік бағыттардың едәуір бөлігі елдің аумағы бойынша өтеді. Трансконтинентальдық еуразиялық қатынаста жүктерді жеткізудің неғұрлым қысқа (TRASECA дәлізі) және ыңғайлы (Орталық дәліз) жолдары .

- Орта Азия республикаларының Ресей Федерациясымен экономикалық байланыстарына іс жүзінде баламасыз қызмет көрсету.

- Бай энергетикалық ресурстар саланың ұзақ мерзімді кезеңде үздіксіз жұмыс істеуіне әлеуетті кепілдік береді.

- Қажетті санаткерлік және еңбек ресурстары бар.

- Көліктік-коммуникациялық жүйедегі кіші салалардың қызметін реттейтін нарықтық институттар - ұлттық компаниялар құрылды және жұмыс істейді. Көлік кешені қызметінің тиімділігін арттырудың тұжырымдамалық жобалары әзірленді.

- Байланыс құралдарын және көлік кешенін ақпараттандыруды дамыту, тұтастай алғанда, әлемдік үрдістерге сәйкес келеді және ішкі қажеттер үшін жеткілікті.

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Көліктік-коммуникациялық кешендегі кіші салаларды құрылымдық өзгерту баламалы құқықтық қамтамасыз етумен бекітілмеген. Көліктің барлық түрлерінің жұмысында өзара байланыс пен үйлестіру, мемлекеттің қолданылып жүрген инфрақұрылымды басқаруының бірыңғай схемасы жоқ.

- Тасымалдаудың, жол сервисі инфрақұрылымының, қозғалыс қауіпсіздігінің халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі. Көліктік-коммуникациялық кешенге қатысты халықаралық шарттар мен келісімдер жеткіліксіз.

- Елдің көлік жүйесінде отаршылдық белгілері сақталып отыр, өйткені, ол бірінші кезекте елдің ішкі қатынасын қамтамасыз етуге емес, шикізатты әкетуге бағдарланған. Аудан орталықтары туралы айтпағанда, көптеген облыс орталықтарында тікелей автомобиль және темір жол қатынастары жоқ.

- Көліктік-коммуникациялық қызмет көрсетулерді дамыту салааралық ерекшеліктер ескерілмей, қ а р а с т ы р ы л д ы .

Н ә т и ж е с і н д е :

- Көлік құралдары техникалық жай-күйінің нашарлай түсуінің тұрақты үрдіске айналуы ;
- Автомобиль жолдарының төмен техникалық деңгейі, автомобиль жолдарының тиімді жұмыс істеуіне қажетті тұрақты және сенімді қаржы жүйесінің болмауы;
 - Мемлекеттің оңтайлы көлік жүйесінің жоқтығы;
 - Тасымалдаудың және ақпаратты өңдеудің ескірген технологиялары;
 - Ертіс өзенінде толассыз жұмыс істейтін кеме шаруашылығының болмауы.
- Көлік магистральдарының жекелеген учаскелерінің өткізу қабілетінің

төмендігі сала дамуындағы ұзақ кезеңге созылған құлдыраудың болмай қоймайтын салдары еді.

- Күш-жігерді негізінен ағымдағы проблемаларды орындауға бағыттау, саланы дамытуды жүйелі жоспарлаудың қажеттігіне атқарушы органдардың жеткілікті назар аудармауы.

- Басқа салалардың пайдасына экономикалық міндеттерді көлік кешенінің есебінен іске асырудың белсенді практикасы, мұның өзі оның дамуына тежеуші әсер етеді.

2.3. Мүмкіндіктер

- Өсе түскен минералдық-шикізаттық экспортқа көліктік-коммуникациялық қызмет көрсету.

- Белгілі бір жағдайларда орталық азия мемлекеттерінің көліктік әлеуетіне қатысты стратегиялық басымдықтарды сақтау.

- Шығыс пен Батыстың арасындағы сауданың өсуін ескере отырып, көліктің барлық түрлері бойынша қызмет көрсетулердің, сондай-ақ байланыс пен аэронавигациялық сүйемелдеу қызмет көрсетулерінің экспорты.

- Бас қаланы Астанаға көшіруге байланысты ішкі аймақтық қатынасты нығайту, аймақаралық ынтымақтастықты дамыту, туризмді дамыту мүмкіндіктері.

- Жақсы менеджмент пен маркетинг жағдайындағы өзін-өзі қамтамасыз ету және рентабельді жұмыс.

- Жаңа технологияларға жол ашатын қолда бар салалық ҒЗИ мен ғылыми әлеуетті пайдалану, олар сыртқы рынокты игеруге жәрдемдесетін болады.

- Кеме жөндеу-кеме құрылысы кәсіпорындарының қолда бар өндірістік-өнеркәсіптік әлеуетін пайдалану.

- Шектес мемлекеттердің өздерінің транзиттік әлеуетін немесе балама көліктік жолдарын пайдалану жөніндегі белсенді позициясы.

- Негізгі көлік магистральдары бойынша кедендік-тарифтік келісімдердің болмауы.

- Көліктік ішкі рынокқа шетел тасымалдаушыларының енуі және каботаждық тасымалдаудың көбеюі.

- Халықаралық экологиялық стандарттарға сай келетін жылжымалы құрамның болмауы.

- Көліктік қызмет көрсетудің халықаралық рыногында отандық тасымалдаушылардың қызметін шектеу.

- Көліктік-коммуникациялық қызмет көрсетуді ұсынудың ескірген стандарттарын, нормалары мен ережелерін пайдалану.

2.5. Әлемдік үрдістер

- Тұтынушылардың мүддесіне бағдар ұстау, ұсынылып отырған қызмет көрсетулердің көп нұсқалылығы көліктік-коммуникациялық саланың мүмкіндіктерін кеңейтеді.

- Әлемдік экономиканың көлік процесін жетілдіруге, жүктерді кепілді сақтау мен қатаң түрде жүйелі жеткізуді сақтай отырып тасымалдаудың жоғары технологиялық, жоғары ықпалдасқан схемасын одан әрі дамытуға қажеттілігі әлемдегі озық елдерде көлікті дамытуға ықпалын тигізіп отыр.

- Әлемдік экономиканың дамуын болжау жаңа жүзжылдықтың бас кезінде АҚШ - Еуропа - Қиыр Шығыс үштігінің әлемнің негізгі қаржы тауар тасқынының шоғырланатын орнына айналатынын көрсетеді. Соңғы жылдары әлемдік сауда көлемі әлемдік жалпы ішкі өнім өсімінен 1,5-2 есе асып түсетін қарқынмен өсуде. 1993 - 1998 жылдары ЕО елдері арасындағы жүк тасымалы 7,5%-ды құрады, ал ЕО мен үшінші елдер арасындағы жүк тасымалы 13%-ға өсті.

- Еуропа - Оңтүстік, Шығыс - Шығыс Азия бағыттары бойынша тасымалданған тауар массасының жалпы көлемін халықаралық талдау орталықтары 330-400 млрд. АҚШ долларына бағалайды. Осы көлемнен ресейлік және қазақстандық коммуникацияға 20%-ға дейін тиеді.

- Ғаламдандыру жағдайында экономиканың даму тұрақтылығына баламалы ұлттық көліктік-коммуникациялық жүйенің болуымен қол жеткізіледі. Қажетті ақпаратты жедел алу мен өңдеу қажеттігі өсе түседі. Компьютерлік технологияның дамуы және әлемдік ақпараттық жүйеде жұмыс істеу мүмкіндігі негізгі факторға айналып отыр. 90-жылдардың ортасында ғаламдық ақпараттық инфрақұрылым ұғымы пайда болды. Бірыңғай желілік жүйелер құрылады, ол цифрлық болады, шектелмейтін ресурстарға ие және барынша дербестендірілген. Жаңа ақпараттық технологияларды енгізу көліктік

салалардың қызмет көрсетулерін оңай құрастыруға мүмкіндік береді.

- Көліктің бәсекелес түрлерін өзара іс-қимыл жасаушылар мен сан алуан және бірінші сыныпты қызмет көрсетулер ұсынатындарға айналдыратын мультимодальдық тасымалдау көптеген елдерде мемлекеттік саясат дәрежесіне жеткізілді. Бұдан басқа, ұлтаралық, әлемдік экономиканы ғаламдандыру нәтижелерінің бірі: ұлттық көлік компанияларының трансұлттық негізде қосылуы, әртүрлі елдердің қауымдастықтар мен бірлескен көліктік-экспедициялық кәсіпорындар құруы болып табылады.

- Халықаралық көліктік жобаларды іске асыру перспективада баламалы дәліздерді қалыптастыру және транзит үшін бәсекені күшейту жағдайында жүретін болады. Контейнерлік жүк үлесінің көбейгені байқалады. Құрлықтағы көліктің теңіздегі көлікпен бәсекесін арттыру.

- Транссібір темір жол желісі еуразиялық ендік бағытындағы базалық бағыт болып табылады. Оны транзиттік жүкті тасымалдау үшін пайдалану оларды Азия-Тынық мұхиты елдері - Еуропа елдері қатынасындағы жеткізулердің мерзімін едәуір қысқартуды қамтамасыз етеді. Бұған Еуразия құрлығының төңірегіндегі оңтүстік теңіз жолымен салыстырғанда бағыт ұзындығының едәуір аздығы есебінен қол жеткізіледі. Қазіргі кезде Транссібір темір жол желісімен жылына 260-300 бірлікке дейінгі көлемде транзиттік контейнерлер тасқыны өтеді.

- Автомобиль көлігі өзінің халықаралық қатынастарға қатынасуын дербес түрде де, сондай-ақ интермодальдық тасымалдау шеңберінде көліктің басқа түрлерімен тығыз кооперация түрінде де барған сайын кеңейтіп келеді. Көліктің бұл түрі сұраныстың өзгеруіне тез бейімделеді, өз кезегінде ол экономиканың жай-күйіне, халықтың әлеуметтік жағдайына тәуелді. Батыс елдерінде автокөліктің көлік теңгеріміндегі үлесі ішкі жалпы өнімнің ұлғаюына сай өседі. Соңғы 25 жылда АҚШ-та ішкі тасымалдаудағы жүк айналымы екі есе өсіп, 5000 млрд. ткм-дан асып түсті. Автомобиль көлігін ырғақты дамытудың арқасында жүк айналымы осы кезеңде шамамен екі есе өскен Батыс Еуропада да осыған ұқсас үрдіс байқалады.

- Контейнерлендірілген жүктердің басым көпшілігі темір жолдан автомобиль көлігіне ауысқан жағдайдағы автомобиль көлігі мен темір жолдың арасындағы қарапайым бәсеке ынтымақтастыққа жол береді. Тұтастай алғанда, Батыс Еуропа бойынша автомобиль көлігіндегі жүк айналымы темір жолдан 4 есе асып түседі.

- Батыс Еуропадағы автомобильмен тасымалдаудың өзіндік құнының АҚШ-пен салыстырғанда неғұрлым жоғары болуына байланысты, қазіргі кезде жолдарда болашақ шығындарды алдын ала калькуляция жасау мүмкіндігін қарастыра отырып, төлемдер мен алымдар өндіріп алудың жаңа жүйесі әзірленуде. Нәтижесінде, жол инфрақұрылымын жетілдіру, тасымалдаудың жаңа озық технологиялары мен тәсілдерін дамытуға жағдай жасалатын болады.

- Тасымалдаудың интермодальдық схемасын енгізуге байланысты 1995 - 1999 жылдарда темір жол көлігі рөлінің тұрақтанғандығы (құлдырау үрдісінен) байқалады.

Бұдан басқа, сала Еуразияның жеткілікті дәрежеде игерілмеген кеңістігінде қанат жаю мүмкіндігін алады. Еуропаны Тынық мұхиты аймағымен қосатын құрлықаралық трассалар неғұрлым маңызды жобалар болып табылады. Тиімді геосаяси жағдай транзиттік әлеуетті өсіру есебінен елдің экономикалық мүмкіндіктерін арттыруға

ы қ п а л е т е д і .

- Теңіз, өзен және әуе көлігінде өсудің төмендеу үрдісі қалыптасып отыр. Айталық, соңғы жылдары теңіз сауда флоты көрсеткіштерінің жылдық өсімі 1994 - 1995 жылдардағы 10%-дан, 3%-ға дейін төмендеді.

- Көлікке әсіресе, жеткізу мерзімдеріне барған сайын қатаң талаптар қойылып отырған жағдайда көліктің басқа түрлеріндегі - автомобиль мен темір жолдағы бәсеке ішкі су қатынастары рөлінің шектелуіне ықпал етеді. Дунайда, мысалы, халықаралық тасымалдаулар 1980 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін 1/3-ге - 30,6 млн. тоннадан 20,3 миллион тоннаға дейін қысқарды. Ресейдегі тасымалдау көлемі құлдырап барады.

- Елеулі көліктік жобалар құнының жоғары болуына орай мемлекет бүгінде стратегиялық инвестор рөлінде көріне алмай отыр. Оның міндеті жобаларды іске асыру, жеке инвесторлар мен мердігерлерді тарту, кепілдік беру үшін қолайлы экономикалық жағдай жасау болып отыр. Инвестициялау саласында: "құрылыс - операция жасау - беру" схемасын (ДТҰ) пайдалануға көшу жүріп жатыр.

- Халық тұрмысының әлеуметтік жақтарын сипаттайтын көрсеткіштердің жол желісінің даму деңгейіне тәуелділігі сақталып отыр. Нәресте өлімі, жұқпалы аурулар проблемаларын халықаралық зерттеулер көлікке аймақ ішінде қол жеткізудің артуы аталған көрсеткішті, іс жүзінде 40-50%-ға жақсартатынын көрсетеді.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Коммуникациялар халық тұрмысының сапасын арттырудың және шаруашылық жүргізудің нарықтық мүмкіндіктерінің құралы ретінде, сондай-ақ тұтыну рыногын тұрақтандырудың факторы ретінде қарастырылуға тиіс.

Қазақстан өнеркәсіптің кен өндіру, тамақ және басқа салаларына, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге, транзиттік тасымалдауға маманданады, олардың тиімділігі едәуір дәрежеде жол желісінің сенімділігіне тәуелді. Сондықтан, экономиканың аталған секторлары жол шаруашылығын дамытуға тікелей мүдделі болуға тиіс, ал аса маңызды басымдықтардың бірі автомобиль жолдарының желісін сақтау және ұлғайту болып табылады.

Егер темір жол, теңіз және авиациялық тасымалдауларының едәуір бөлігі транзиттік тасымалдауларға жатқызылса, автомобиль мен өзен көліктері көп жағдайда ішкі қажеттерді, соның ішінде жекелеген аймақтардың қажеттерін қанағаттандыруға

б а ғ д а р л а н ғ а н .

Бұл көліктің неғұрлым маңызды екі түрін дамытуға қаржы басымдығын бекітуге

тиіс. Өйткені, темір жол көлігі едәуір дәрежеде республикалық функция атқаратын болғандықтан, ол басым жағдайда республикалық көздерден қаржыландырылуға тиіс. Автомобиль көлігі үшін республикалық және аймақтық ресурстардан үлестік қаржыландыру жағдайын жасау талап етіледі.

XXI ғасырдың басында экономиканы ғаламдандыру барысында халықаралық көлік дәлізін қалыптастыру іс жүзінде аяқталатын болады. Қазақстанның Еуропа - Оңтүстік-Шығыс Азия бағытындағы бәсекеде объективтік басымдықтары қолда бар көлік тораптары мен дәліздерін пайдалана отырып, қатарға жаңа коммуникациялар енгізумен қысқа мерзімде іске асырылуға тиіс.

Әлемдік сауда технологияларының өзгеруі, тауар алмасу процесін кешенді ақпараттандыру логистика қағидаттарының негізінде көліктік-бөлу технологиясын өзгерту міндетін қояды.

Күш-жігерді екі бағытқа: транзиттік саясат пен ішкі қажеттерді қанағаттандыру бағыттарына шоғырландыру талап етіледі.

3.1. Транзиттік саясат

Транзит ұлттық көлік жүйесінің резервтерін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, олардың кеңейтілген ұдайы өндірісін ынталандырады. Өз кезегінде көліктік машина жасау дамиды, жол, жүктерді ауыстырып тиеу, ілеспе қызмет көрсету пункттерін салу жандандырылады, жаңа жұмыс орындары құрылады.

Көліктің жекелеген түрлеріне тән ерекшелікті проблемалармен қатар, республика көлік кешені дамуының ортақ басты проблемасы әлемдік көлік жүйесіне тұтастырудың негізі ретінде халықаралық байланысты және құрлықаралық қатынастардағы тасымалдауларды қамтамасыз ететін бағыттар бойынша тасымалдауларды жетілдіру болып табылады.

Республика қажеттеріне көлік қызметін көрсетудегі жетекші рөлді ішкі республикалық қатынастарда да, сондай-ақ мемлекетаралық қатынастарда да жүктер мен жолаушыларды тасымалдаудың негізгі көлемін қамтамасыз ететін темір жол мен автомобиль көлігіне тұрақты түрде тиесілі.

Соңғы жылдары Қазақстанға әлем рыногына шығудың баламалы мүмкіндіктерін қамтамасыз етіп отырған теңіз көлігі республика көлік кешенінің дамуында нақты перспективаға ие болып отыр.

Транзиттік әлеует

Темір жол жүйесінің құрамында қолайлы географиялық жағдаймен үйлескен магистральдық желінің болуы Қазақстанға еуроазиялық қатынаста транзиттік буынның рөлін белгілеп береді. Республиканың аумағын Азия-Тынық мұхит аймағының, Таяу

және Орта Шығыс, Еуропа мемлекеттерінің арасын бір бірімен байланыстыратын қазіргі кезде қалыптасып отырған негізгі құрлықаралық бағыттар қиып өтеді (3,4-қосымшаларды қараңыз).

Достық станциясында қайта тиеу жайғастырудың қуатты кешенін құра отырып Достық-Алашанькоу темір жол өткелі құрылысының есебінен республиканың транзиттік әлеуетін кеңейту Еуропа-Азия қатынасындағы транзиттік тасымалдаудың күтілген өсіміне жеткізе алмады (5-қосымшаны қараңыз).

Көліктік қызмет көрсету рыногында елеулі бәсеке болған жағдайда, тасымалдаудың қалыптасқан дәстүрлі (теңіз) бағыттарын өзгерту техникалық ғана емес, сонымен бірге ұйымдық және коммерциялық сипаттағы шаралар кешенін жүзеге асыруды талап етеді.

Қазақстан арқылы Еуропаны Азиямен байланыстыратын бірқатар негізгі темір жол бағыттары өтеді:

Дәліз атауы ! Солар арқылы дәліз өтетін ! Солар арқылы дәліз өтетін
! елдер ! Қазақстандағы станциялар

Солтүстік Оңтүстік Шығыс Азия - Қытай Достық - Саяқ - Мойынты
- Қазақстан - Ресей - Астана - Пресногорьковск
Беларусь - Польша - Германия

Орталық Таяу Шығыс - Түркия - Иран Шеңгелді - Қызылорда -
- Түркіменстан - Тәжікстан Қандыағаш - Илецк - Орал
- Қырғызстан - Қазақстан -
Ресей - Еуропа

Батыс Оңтүстік - Шығыс Азия - Достық - Ақтоғай - Алматы
Қытай - Қазақстан - Ресей - Арыс - Қандыағаш -
- Еуропа Мақат - Атырау

Ең көп транзиттік жүк қауырттылығы Солтүстік дәлізге тән.

Солтүстік дәліздің техникалық мүмкіндіктерін жеткілікті пайдаланбау Еуропа-Азия баламалы бағыттарының ерекше жоғары бәсекелілігімен, шешілмеген мәселелер кешенінің болуымен және осы бағытқа жүк тасқынын тарту жөніндегі азияаралық бағытты (Қытай-Қазақстан арқылы) пайдалануға қатысушы мемлекеттердің бара-бар

күш-жігер жұмсамауымен түсіндіріледі.

Орталық дәліз шекарасында ең көп жүк қауырттылығы екі бағыттағы тасқын бірігетін дәліздің екі жолды бөлігіне - Шу-Шеңгелді учаскесіне тән.

Қазіргі кезде дәліз бойынша тасымалдың көлемі едәуір азайды. Бұл Ресей-Орта Азия қатынасындағы экономикалық байланыстардың күрт қысқаруына және Қазақстанның Орта Азия мемлекеттерімен экспорттық-импорттық байланысының а з а ю ы н а б а й л а н ы с т ы .

Оңтүстік-Шығыс және Орта Азия арасындағы қатынаста шағын көлемді тасымалдау жүзеге асырылады. Өзбекстаннан Қашқар қаласына (ҚХР) тікелей темір жол салудың көзделуіне байланысты осы тасымалдау бойынша Қазақстанның өз позициясынан айрылғаны нақты шындық.

Орта азиялық дәлізге оның бүкіл өн бойында неғұрлым бір қалыпты жүктеме тән б о л ы п о т ы р .

Батыс дәлізі бойынша тасымалдау интенсивтілігінің өсу болашағы, негізінен, Ақтау теңіз порты арқылы көліктік байланыстың дамуына байланысты. Портты қайта жаңарту жобасы бойынша таяу жылдары темір жол-теңіз қатынастары, ең алдымен - мұнай, астық, сусымалы жүктер және металдар тасымалдау есебінен күрт артады деп к ү т і л у д е .

Батыс дәлізі бойынша тасымалды одан әрі дамытуға, сондай-ақ Ресей, Қазақстан, Түркіменстан және Иран темір жол желілері арқылы Еуропаның солтүстік батыс аудандарынан Парсы шығанағы ауданына төтелей шығуды қамтамасыз ететін " Солтүстік-Оңтүстік" халықаралық көлік магистралын қалыптастырудың жобасын жүзеге асырған кезде мүмкіндік туады.

Автомобиль жолдары саласында жалпы пайдаланудағы жолдардың ұзындығы мен жолдардың тығыздығы жағдайының салыстырмалы түрде алғанда қолайлылығына қарамастан, (6-қосымшаны қараңыз), оларды пайдалану жай-күйінің мейлінше қанағаттанғысыздығымен сипатталады.

Қазақстаннан таяу шетелдерге шығатын автомобиль жолдарының шекаралық өткелдері, олардың көптігіне және бұрынғы Кеңес Одағы республикаларының айрықша байланыстарына орай, қазіргі кезде халықаралық талаптарға сәйкес жабдықталмаған. Тек республикалық жолдар бойынша таяу шетелдерге шығатын 11 жол бар.

Қытайға баратын шекаралық автожолдар өткелінің маңызы ерекше. Республикалық автожолдарда орналасқан негізгі өткелдер - Қорғас, Достық, Бақты, Майқапшағай.

Қазақстан Республикасының аумағы бойынша транзиттік тасымалдаудың негізгі көлемін шетелдік автомобильдер жүзеге асырады, соның ішінде транзиттік жүк тасқындарының 20%-ы үшінші елдердегі шетелдік автомобильдермен жүзеге асырылады (мысалы, Қырғызстанда тіркелген автомобильдер, қытай жүктерін Ресейге тасымалдайды) Қазақстандық автокөлік құралдарының транзиттік тасымалдауларға қатысу үлесі салыстырмалы түрде алғанда көп емес (7-қосымшаны қараңыз).

Қазақстанның транзиттік әуе бағыттары Еуропа мен Оңтүстік-Шығыс Азия арасындағы ұшуларды орындайтын шетелдік авиакомпаниялар үшін тиімді болып табылады, өйткені ол бағыттың ұзақтығын едәуір қысқартуға мүмкіндік береді (8-қосымшаны қараңыз). Қазақстанның әуе кеңістігін пайдалануға қазіргі сұраным әуе қозғалысын басқарудың техникалық құралдарын, навигация мен байланысты жетілдіру жөнінде талаптар қойып отыр.

Қосымша әуе қатынастары (Қытай, Әзірбайжан, Өзбекстан) ашылды. Халықаралық әуе дәліздерінің саны 1998 жылғы 56-дан, 1999 жылы 72-ге дейін артты. Халықаралық әуе трассасының ұзындығы 45000 шақырымды құрайды.

Су көлігіндегі негізгі транзиттік жүк тасқыны Ақтау порты арқылы өтеді. Қайта жаңартудан кейін жүктерді қайта өңдеу технологиясын жақсарту және жұмысты ұйымдастыру есебінен порттың өткізу қабілеті, айлақтың жалпы алғанда жұмыспен қамтылуы 65-70% болған жағдайда, құрғақ жүктер үшін жылына 1,5 млн. тоннаны, соның ішінде 0,6 млн. тонна жалпы құрғақ жүктерді, 0,9 млн. тонна ақтарылма жүктерді құрайды.

Каспий бассейнінде пайдаланылатын, темір жол және автомобиль көлігіне қызмет көрсету үшін паромдық айлақты қалпына келтіру жөніндегі ТРАСЕКА жобасын әзірлеу және Солтүстік-Оңтүстік жобасын іске асыру Қазақстан Республикасында экспорттық-импорттық тасымалдауларды жүзеге асыру үшін порттың мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады.

Теңіз тасымалдауларын жүзеге асыру жөнінде әлеуетті мүмкіндіктер бола тұра, өзімізде теңіз флотының болмауы олардың дамуын тежеп отыр. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен "Ұлттық теңіз кеме компаниясы - "Қазтеңізкөлікфлот" ЖАҚ ұйымдастырылды, оның міндеті "өзен-теңіз" сыныбындағы кемелердің меншікті теңіз танкерлері мен құрғақ жүк флотын құру болып табылады, мұның өзі Қазақстанның су көлігін әлемдік көлік жүйесіне тұтастыруға ықпал ететін болады.

Тұтастай алғанда, транзиттік саясатты толыққанды іске асыруға қол жеткізу мынадай жағдайларда мүмкін болады:

- Сыртқы көліктік саясатты жандандыру;
- Экономикалық, ұйымдық-құқықтық және техникалық жағдайлар жасау, транзиттік дәліздердің бәсекеге қабілетін арттыру.
- Шектес елдердің баламалы транзиттік дәліздерінен тәуелділікті төмендету жөніндегі жаңа бағыттарды әзірлеу.
- Көліктік процестерде неғұрлым тиімді шешімдер іздестіру үшін осы заманғы ғылыми жетістіктерді және ақпараттық технологияларды пайдалану.
- Отандық өнеркәсіпті, сыртқы сауданы дамыту және ілеспе сервис

саласында жұмыспен қамтуды арттыру үшін транзиттің әлеуметтік-экономикалық

тиімділігін қамтамасыз ету.

3.1.1. Транзиттік саясатты іске асыру жөніндегі стратегиялық міндеттер

- Транзиттік тасымалдаулардан түсетін табыстың өсуі, халықаралық көлік жүйесіне тең құқықты ықпалдасу және Қазақстанның позициясын нығайту.
- Толыққанды инфрақұрылым құру және ілеспе сервис саласында жұмыспен қамтуды ұлғайту.
- Ақпараттық технологияны дамыту арқылы халықаралық озық тәжірибемен қамтамасыз ету.

3.2. Ішкі қажеттерді қанағаттандыру саясаты

1997 - 1998 жылдардағы жалпы экономикалық дағдарыс көлік қызметінің негізгі көрсеткіштерінен көрініс берді. Экономиканың барлық салаларында өндірістің төмендеуі салдарынан көліктің барлық түрлерінде жүк тасымалдаудың көлемі қысқарғаны байқалады.

Аумақтың кеңдігіне және ірі кәсіпорындардың көпшілігінің экспорттық-шикізаттық бағытта болуына орай, Қазақстан Республикасы темір жолының бүкіл отандық экономика үшін стратегиялық маңызы бар. Жүктердің көптеген түрлері үшін темір жол көлігі баламасы жоқ көлік болып табылады.

Таяу болашақта темір жол көлігі қызмет көрсету құнының отандық өнімнің ішкі және сыртқы рыноктарда бәсекеге қабілеттілігіне ықпалы сақталады. Бұл ретте көліктің басқа түрлері тарапынан және бірінші кезекте автомобиль көлігінің тарапынан бәсеке белгіленетін болады.

Темір жол желісі бұрынғы жалпыодақтық Шығыс-Батыс жүйесі өтетін Қазақстанның солтүстік бөлігінде неғұрлым жақсы дамыған. Республиканың қалған аумағында желі жеткілікті қалыптаспаған және аумақтың шығыс және орталық бөліктеріндегі екі меридиандық бағыттарда және Орск мен Оренбургке тармақталған Ташкент-Шымкент-Ақтөбе-Орал-Самара магистральдарында көрінеді.

Бірқатар облыстардың арасындағы темір жол қатынастары Ресей аумағы арқылы өтеді, ал ол тасымалдаулар жүргізген кезде белгілі бір қиындықтар туындатады.

Өнеркәсіп өндірісі өнімдерінің, әсіресе жанар-жағар май материалдары бағасының инфляция жағдайында өсуі және тасымалдау тарифтерінің 1998 - 1999 жылдар ішінде өзгеріссіз қалуы темір жол көлігінің негізгі қаражаты мен жылжымалы құрамын жұмысқа қабілетті етіп ұстау жөніндегі барлық бағдарламаларды 70%-дан астам қысқартуға мәжбүрледі. Темір жол көлігін жаңғыртуға және дамытуға арналған

меншікті инвестиция мен тартылған қаражаттың 5 млрд. теңгеден астамы төмендетілді.

Темір жолдағы институционалдық қайта құру неғұрлым тежелген қарқынмен жүрді (көлік кешенінің басқа секторларымен салыстырғанда). Осы сектордағы нарықтық қатынастардың одан әрі дамуы Қазақстан Республикасының Үкіметі мақұлдаған Қазақстан Республикасының Темір жол көлігін дамытудың 2005 жылға дейінгі орташа мерзімді салалық бағдарламамен белгіленген. Бағдарлама темір жолдың бүкіл қызметін кезең-кезеңімен коммерцияландыруды, инфрақұрылымға бірдей қол жеткізетін бірнеше темір жол операторын құруды және олардың көліктік қызмет көрсету рыногында бәсекеге түсу жағдай жасауды көздейді. Бұдан басқа, жеке акционерлік компания құра отырып, жолаушылар тасымалдауды сегменттеу мәселелері шешілуде.

Ішкі тасымалдауларды жүзеге асыруда автомобиль жолдары маңызды рөл атқарады. Жалпы пайдаланудағы автомобиль жолдарының ұзындығы 85,2 мың шақырымды құрайды. Автомобиль жолдарының жүйесінде 3 мыңнан астам көпірлер мен жол н ұ с қ а ғ ы ш т а р ы б а р .

Жалпы пайдаланудағы жолдардың құрамындағы республикалық маңызы бар жолдардың ұзындығы - 18,9 мың км., жергілікті маңызы бар жолдардың ұзындығы - 66,3 мың км. Республикалық маңызы бар жолдар 23%-ды құрайтынына қарамастан, автокөлік жұмыстарының 50%-дан астамы солардың үлесіне тиеді.

Жол саласының басты проблемасы - жол төсеніштерінің жылдам тозуы, техникалық жағынан төмен жай-күйі, жол қозғалысының қауіпсіздігі мен кіндікке жүктеме бойынша 10 тоннадан аспайтын нормативтік талаптарға сай келмеуі.

Жолдарды жөндеу мен күтіп ұстауды қаржыландырудың күрт төмендеуі жолдардың техникалық-пайдалану деңгейіне теріс әсер етудің және бір факторына а й н а л д ы .

Қазақстанның 1000 тұрғынына 85,9 автомобильден келеді, бұл Румыния, Украина тәрізді елдердегі автомобильдендірудің деңгейіне сәйкес келеді. Салыстырмалы түрде, АҚШ-та әрбір 1000 тұрғынға 670 автомобильден астам.

Сала алдында тұрған негізгі проблемалардың бірі - заңдық және нормативтік құқықтық базаның жеткіліксіздігі болып табылады, мұның өзі автомобиль автокөлігін толыққанды мемлекеттік реттеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Халықаралық қатынастағы автомобиль көлігімен тасымалдауды бақылау мен ақпараттық қамтамасыз е т у д і ң ж ү й е с і ж о қ .

Авиация саласындағы қазіргі жағдай саясаттың теңдестірілмеуімен сипатталады - авиакомпаниялар, аэронавигация және әуежайлар өзара қажетті байланыссыз және қызмет пен дамудың келісілген саясатынсыз дербес өмір сүруде. Тасымалдау көлемінің болмауы әуежайлардың көпшілігіне тән нәрсе, ал әуежайлар олардың орнын тарифті көтерумен өтуге тырысады. Бұл тасымалдау көлемінің одан әрі төмендеуіне алып к е л е д і .

Қазіргі кезде ішкі су жолдарындағы кеме қатынасы жолдарының ұзындығы 4 мың шақырымнан астамды құрайды. Салалардың көпшілігінде, әсіресе, құрылыста қалыптасқан шаруашылық байланыстарының бұзылуы және өндіріс көлемінің құлдырауы, сондай-ақ Шульбадағы шлюз құрылысының аяқталмауы себебінен Ертіс өзенінде кемелердің тоқтаусыз жүзе алмауы тасымалдау көлемінің күрт қысқаруына алып келді.

Су жолдарын күтіп ұстауға арналған мемлекеттік қаражаттың жыл сайынғы қысқаруы (2000 жылға дейін) кеме жүзу қауіпсіздігі проблемаларының шиеленісуіне және кеме жүзетін жекелеген учаскелердің жабылуына алып келді.

Осыдан ширек ғасырдан астам уақыт бұрын кеме жөндеу қажеттерін толық қанағаттандыратын өнеркәсіп кәсіпорындарын технологиялық жабдықтау паркі, қазіргі кезде осы заманғы кеме жабдықтарымен жарақтанған кемелерге техникалық қызмет көрсетудің талаптарына мүлдем жауап бермейді.

Су көлігінің инвентарлық паркін 1008 өзен кемелері мен 19314 шағын мөлшерлі кемелер құрайды. Парктің 80%-ға жуығы өз ресурстарын бітірген.

3.2.1. Ішкі қажеттерді қанағаттандыру саясатын іске асыру жөніндегі стратегиялық міндеттер

- Ұлттық көлік инфрақұрылымын қалыптастыру
- Ілгерілей дамыту стратегиясы, мемлекеттің реттеушілік рөлін күшейту арқылы тұтастай алғанда, экономика бойынша мультипликативтік тиімділікке қол жеткізу.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

2001-2002 жылдарда:

Саладағы жағдайды тұрақтандыру, көліктік-коммуникациялық жүйелердің негізін құрайтын жүйелерді - автожол салалары мен темір жол көлігін шоғырландыру арқылы республикалық және аймақтық ресурстарды тұрақты өсуге жұмылдыру. Қазіргі коммуникация жүйесіне қолдау көрсету, оның техникалық жай-күйін тиісті нормативтік талаптар деңгейіне дейін жеткізу. Транзиттік саясатты, ілеспе сервис инфрақұрылымын, экономиканың басқа секторларымен кооперацияны қалыптастыру. Төлемдер мерзімі едәуір ұзартылған "жұмсақ" сыртқы заемдар тарту.

2 0 0 3 - 2 0 0 5 ж ы л д а р д а :

Мемлекетаралық қауымдастықтарға қатысу арқылы көліктік коммуникация желілерін кеңейту, транзиттік әлеуетті дамыту, халықаралық көлік жүйесіне ықпалдасу жөніндегі инвестициялық бағдарламаларды іске асыру. Жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарындағы қажеттерді толық қанағаттандыруды қамтамасыз ететін кәсіпорындар желісін құру. Әлемдік ақпарат алмасу стандарттарын, соның ішінде мемлекеттік органдар арасындағы алмасуды қамтамасыз ету.

2 0 0 6 - 2 0 1 0 ж ы л д а р д а :

Бірыңғай көліктік-коммуникациялық кеңістікті қалыптастыру мультимодальдық тасымалдау мен көліктік логистиканың қағидаттарын іске асыру. Республиканың барлық елді мекендеріне көліктік қол жеткізуін қамтамасыз ету, азаматтарды сапасы жөнінен әлемдік деңгейге сай келетін және тұтынушылардың мұқтажына бағдарланған көліктік қызмет көрсетулермен қамтамасыз ету. Саланың рентабельділігін арттыру, транзиттен түсетін табысты өсіру, заем қаражатын қайтара бастау.

4.1. Транзиттік саясатты іске асыру жөніндегі стратегиялық іс-қимыл

4.1.1. Транзиттік тасымалдаудан түсетін табыстың өсуі, халықаралық көлік жүйесіне тең құқылық ықпалдасу және Қазақстанның позициясын нығайту

- Сыртқы факторларды ескере отырып, көліктік дәліздердің пайдаланылуына жүйелі түрде талдау жүргізу және оларды жүктемелік қамтамасыз ету жөніндегі шараларды іске асыру.

- Өзара тиімді келісімдер негізінде құрлықаралық дәліздердің баламалы учаскелері бойынша халықаралық сауда тасқындарының еларалық бөлінісіне қол жеткізу. Көліктік қызмет көрсетудің халықаралық рыногында конъюнктураны бірлесіп зерттеу мен еуразиялық және азияаралық негізгі жүк тасқындарын болжау.

- Көлік коммуникацияларын өзара тиімді пайдалануды ұйымдастыру жөніндегі мемлекетаралық қауымдастықтар құру:

- азияаралық темір жолдың солтүстік дәлізін дамыту мәселелерінде Ресей Федерациясымен, Қытаймен, сондай-ақ басқа да қатысушы елдермен ынтымақтастық жасау ;

- "Жібек жолы" темір жол және автожол көлігі дәліздерінің учаскелерін дамыту;

- Солтүстік-Оңтүстік транзиттік дәлізін іске қосу жөніндегі іс-қимылды жандандыру ;

- транзиттік жүк тасқынын тарту үшін Ақтау, Түркіменбашы теңіз порттарының мүмкіндіктерін пайдалану мәселелерінде Түркіменстанмен ынтымақтастық жасау;
- көрші елдермен байланысты және әлемдік теңіз порттарына шығуды қамтамасыз ететін автомобиль жолдарын салу;
- Ертіс өзенінде кеменің толассыз жүзуін қалпына келтіру;
- Орал-Каспий арнасын қалпына келтіру.
- Елдер, сондай-ақ тасымалдаушылар мен жүк жөнелтушілер мүдделері теңгерімін қамтамасыз ететін темір жол тарифінің деңгейін келісу.
- Жүктерді және экспедиторлық қызмет көрсетулерді сақтандыру рыногын дамыту, көліктік экспедиторлық қызметті нормативтік және құқықтық қамтамасыз ету.
- Көлік коммуникацияларын заңсыз алымдар алу мен бақылау белгілеу әрекеттерін бейтараптандыру.
- БҰҰ-ның Еуропа Экономикалық Комиссиясы және БҰҰ-ның Азия және Тынық мұхиты аймағы бойынша Экономикалық Комиссиясы белгілеген халықаралық келісімдер мен конвенцияларға кіру, нормативтік құқықтық кесімдерді сәйкес келтіру.
- Ұлттық қауіпсіздік мүдделерін ескере отырып, қозғалыс пен жеткізуді бақылаудың жалпыәлемдік технологиялық стандарттарын енгізу негізінде кедендік және шекаралық бақылау рәсімдерін жетілдіру.

4.1.2. Толыққанды инфрақұрылым құру және ілеспе сервис саласында жұмыспен қамтуды ұлғайту

- Автоматтандырылған технологиялар енгізу жолымен қолда бар транзиттік коммуникацияларды жаңғырту.
- Басқа елдерден "жұмсақ" заем тарту арқылы шапшаң жүруге арналған автомобиль және темір жол магистральдарын салу және пайдалануға беру.
- Ілеспе қызмет көрсетудің: қонақ үйлерінің, кемпингтердің, тамақты тез даярлайтын кәсіпорындардың жүйесін құру. Франчайзинг туралы, қонақ үй бизнесі туралы және басқа нормативтік құқықтық кесімдер дайындау мен қабылдау арқылы салаға шағын бизнес субъектілерін тарту.
- Индустриялық транзитті дамыту - коммуникациялар жанынан жүктерді

өндеу, байыту өнеркәсібі объектілерін құру.

- "Жібек жолы", Астана-Петропавл-Челябинск, Алматы-Өскемен-Рубцовск, Ташкент-Шымкент-Ақтөбе-Орал-Самара, Майқапшағай-Омбы, Бейнеу-Ақжігіт, Қызылорда-Петропавл және Фетисово-Бейнеу халықаралық автомобиль бағытында учаскелерді қалпына келтіру.

4.1.3. Ақпараттық технологияны дамыту арқылы озық халықаралық

тәжірибемен қамтамасыз ету

- Тұрақты түрде жаңартылып отыратын мемлекеттік ақпараттық деректер базасын жасау.

- Көліктік қызмет көрсетудің ұлттық рыногы туралы ақпаратқа кедергісіз қол жеткізу режимін жасау, транзиттік дәліздер бойынша тасымалдаудың көлемі, номенклатурасы және бағыттары туралы ақпарат.

- Жаңа техникалар мен озық технологиялар енгізу, транзиттік жүктердің жылдамдығын арттыруға бағытталған ішкі мемлекеттік іс-шаралар жүргізу.

- Байланыстың ғаламдық жүйесінің негізінде транзиттік тасымалдауға ілеспе а қ п а р а т т ы қ ж ү й е қ ұ р у .

- Бизнесті реттеуде мемлекеттің негізгі әріптесі ретіндегі салалық ғылыми-зерттеу институттарының қолда бар базаларын белсенді түрде тарта отырып, көліктік-коммуникациялық кешен инфрақұрылымының салалық одақтары мен қ а у ы м д а с т ы қ т а р ы н қ ұ р у .

4.2. Ішкі қажеттерді қанағаттандыру саясатын іске асыру жөніндегі стратегиялық іс-қимыл

4.2.1. Ұлттық көлік инфрақұрылымын қалыптастыру

- Көліктік кешен дамуының қызметін жоспарлау республикалық және аймақтық деңгейде үйлестірілетін бірыңғай тұжырымдамалық стратегиялық модельге көшу.

- Көліктік сала позициясының республиканың экспортқа бағдарланған кәсіпорындары мен импорт алмастырушы кешендерінің стратегиялық мүдделерімен к е л і с і л у і н е қ о л ж е т к і з у .

- Құрастырылған тасымалдауды, көліктік логистиканы дамыту, әртүрлі көлік түрлерінің тікелей өзара іс-қимылының түйінді тұстарында көліктік инфрақұрылымды жетілдіру. Ауыл шаруашылық әлеуметтік маңызды қалалық жолаушылар тасымалын қамтамасыз ету үшін лизингтік көлік компанияларын құру.

- Әсіресе, автомобиль көлігімен жолаушылар және жүк тасымалдаудың статистикалық есебін жүргізудің сенімді әдістемесін әзірлеу.

- Саланың бірыңғай ақпараттық кеңістігін және ақпараттандырудың техникалық б а з а с ы н қ ұ р у .

- Ауыл шаруашылығы және әлеуметтік маңызды қалалық жолаушылар тасымалын қамтамасыз ету үшін лизингтік көлік компанияларын құру.

- Көліктік қызмет көрсету рыногында бәсекелік ортаны дамыту.

- Қазіргі көліктік жүйелердің техникалық және технологиялық деңгейін арттыру.
 - Көліктік жүйелердің мынадай ұтымды құрылымдарын әзірлеу:
 - Қазақстанның белсенді дамып келе жатқан батыс аймақтарында көліктік инфрақұрылымды дамыту;
 - Қазақстанның солтүстік және батыс аймақтары арасындағы жүктерді тасымалдауды орта есеппен 1600 шақырымға қысқартуға мүмкіндік беретін Краснооктябрьский-Дөң темір жолын салу.
 - Ақсу-Конечная желісін салуды аяқтау, ол Солтүстік және Шығыс Қазақстан арасындағы жолды 1200 шақырымнан астамға қысқартады;
 - Өскемен - Шар (Орталық және Шығыс Қазақстан) темір жолын салу;
 - Қызылорда - Жезқазған темір жолын салу және басқалар (9-қосымшаны қараңыз).

4.2.2. Ілгерілей дамыту стратегиясы, мемлекеттің реттеушілік рөлін күшейту арқылы тұтастай алғанда, экономика бойынша мультипликативтік тиімділікке қол жеткізу

- Ауыл шаруашылық, өнеркәсіп, құрылыс, сауда өнімдерінің қозғалысы мен жеткізілуі процестерін мемлекеттік реттеудің бағдарламаларын әзірлеу;
- Салааралық технологиялық және ұйымдық кооперация есебінен көліктік

инфрақұрылым жұмыс істеуінің ресурсқа деген сұранымын төмендету.

- Қазіргі салалық ғылыми-зерттеу институттарының ғылыми әлеуетін пайдалану және көліктік кешенде осы заманғы инновациялық сектор қалыптастыру.

- Көлік кешені үшін жинақтаушы материалдар мен жабдықтар шығару жөніндегі шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жүйесін құру.

- "Көлік туралы" Заңды көліктік қызмет көрсету рыногының даму серпініне қарай дамытып, бейімдей түсетін негіз қалаушы:

- автомобиль көлігі туралы;
- автомобиль жолдары туралы;
- темір жол көлігі туралы;
- теңізде жүзу саудасы туралы;
- өзен көлігі туралы;
- көліктік-экспедициялық қызмет туралы;
- аралас (мультимодалдық) тасымалдау туралы заңдарды қабылдау.

- Жолаушылар мен жүктерді республиканың ішінде жеке тасымалдау, автокөлік құралдарын жөндеу және қызмет көрсету жөніндегі қызметтерді мемлекеттік реттеудің

м е х а н и з м і н

ә з і р л е у .

- Көлік қызметін басқару саласында өкіметтің орталық органдарының жергілікті атқарушы органдармен және жеке сектормен өзара іс-қимылының өкілеттігін, жауапкершілігі мен тәртібін белгілеу:

- Жүктердің көлеміне, бағытына, баратын жерінің қашықтығына, маусымға, құндылығына және басқа өлшемдеріне орай саралауды толық ескере отырып, жаңа тарифті басшылық жасау.

- Халыққа көліктік қызмет көрсетудің, соның ішінде жекелеген әлеуметтік топтарға атаулы қолдау көрсетуді пайдалана отырып қызмет көрсетудің әлеуметтік стандарттарын және оларды іске асырудың механизмдерін әзірлеу және енгізу.

5. БІРІНШІ КЕЗЕКТЕГІ ШАРАЛАР

Белгіленген мақсаттарды іске асыруға бірінші кезекте саланың толыққанды қаржы-кредит жүйесін құру арқылы қол жеткізіледі.

Көліктік-коммуникациялық кешенді ұтымды мемлекеттік қолдау қаржылық қамтамасыз етуді қайта қарауды талап етеді. Нарықтық қатынас жағдайында жол жүйесін дамытуды жоспарлау көзқарасы жетілдірілуге тиіс. Әлемдік практика түсім көздері неғұрлым нақты айқындалса, олардың мақсатты пайдаланылуы мен жиналуы да соғұрлым жоғары болатынын көрсетеді.

Қазіргі кезде республиканың ішкі қажеттерін қамтамасыз ету тұрғысынан көліктік-коммуникациялық кешеннің басты проблемалары автомобиль жолдары шаруашылықтарын инвестициялаудың толыққанды механизмінің жоқтығы болып табылады. Мұның салдары, мысалы, Қазақстан аумағымен салыстырғанда, жер көлемі 2,8 есе көп, ал халқының саны 2 млн. адамға ғана артық Австралияда автожолдарының тығыздығы 1 мың адамға шаққанда республиканың көрсеткішінен 10 есе асып түседі.

Ресурстардың жеткіліксіздігінен Қазақстанда автомобиль жолдарының желісін дамыту күрделі және орташа жөндеуден өткізу арқылы ғана жүргізіледі. Халықаралық қаржы ұйымдарының қаражаты Алматы-Гүлшат-Ақшатау-Қарағанды-Астана-Бурабай, Алматы-Бішкек трассасын, Жібек жолы автожолдары учаскелерін салуға тартылды.

Қазіргі кезде Қазақстанда жалпы пайдаланудағы жолдардың ұзындығы 89,3 мың шақырымды құрайды, олардың 85%-ының төсеніштері жетілдірілмеген.

Жалпы пайдаланудағы жолдарды ұстау, жөндеу және салу жөніндегі шығыстарды қаржыландыру 1996 жылдан бастап 1999 жылғы 1 қаңтарға дейін Қазақстан Республикасының Жол қоры қаражатынан жүзеге асырылды. Бұл қаражаттар нысаналы мақсат бойынша жол шаруашылығының республикалық және жергілікті мұқтаждарына пайдаланылды. Жол қоры таратылғаннан кейін жол саласын қаржыландыру қалдық қағидаты бойынша жүзеге асырылады.

Қаржыландырудың қазіргі жүйесі облыстардың да, тұтастай алғанда

республиканың да мүддесін қанағаттандырмайды.

Экономикалық аспектілер

Жол желісінің даму деңгейі мен техникалық жай-күйі макроэкономикалық, сондай-ақ микроэкономикалық деңгейде әсер ете отырып, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына едәуір ықпал етеді. Жол желісінің экономиканың салаларына ықпал етуін кешенді бағалауға ІЖӨ құрылымын талдау жолымен мүмкіндік туады. 90-жылдардағы бағалау бойынша өнеркәсіп өнімдерінің өзіндік құнындағы автожолдардың үлесі 1%, ауыл шаруашылығында - кемінде 5%, құрылыста - 9%-ға жуық, көлікте - 5%-ға жуық болды. Осы салалардың ІЖӨ құрылымындағы үлес салмағын ескерер болсақ, автожолдардың үлес салмағы шыққан шығыннан асып түседі.

Жол желісін дамыту, сондай-ақ отынды үнемдеуге, жүктерді тасымалдауға арналған трансакциялық шығындарды азайтуға ықпал етеді.

Әлеуметтік аспектілер

Республикада барлық елді мекендердің арасында қатты төсеніші бар жолдар бойынша сенімді автожолдар байланысы жоқ. Бағалау бойынша, 500 адамнан астам тұрғыны бар елді мекендердің 70%-ы ғана осындай жолдармен біріктірілген. Неғұрлым дағдарысты жағдай Батыс Қазақстан облысында қалыптасып отыр, онда елді мекендердің үштен екісіне жуығы облыс орталығымен қатты төсеніші бар автожолдармен байланыстырылмаған, Ақтөбе облысында осы көрсеткіш - 40%-ға жуық.

Республика облыстары бойынша көлікке қол жеткізудің нормативті аймағынан халықтың орташа пайыздық бағалау бойынша 50%-дан астамы тыс қалып отыр, ал ресейлік аймақтардың көпшілігінде ол 1-2%-дан аспайды. Мұның салдары мамандандырылған медициналық көмек алудың, жоғары технологиялық тұрмыстық технологияны жөндеудің, тұрмыстық қызмет көрсетудің шектелуі болып табылады. Нәтижесі жолсыздық сияқты теріс салдарға келіп тіреледі.

5.1. Іске асырудың міндеттері мен механизмдері

1. Автомобиль жолдары жүйесін қаржыландырудың мыналарды қамтамасыз етуді:

- автомобиль жолдарын күтіп ұстауды, жөндеуді және салуды мемлекеттік қаржыландырудың мақсатты көздерін белгілеуді және инвестициялау ресурстарын қайтарудың жүйесін құруды,

- транзиттік тартуды, бағыттарда "жұмсақ" заемдарды белсенді тартуды,

- көлік шығындарын төмендетуге, инвестиция тартуға мүдделі экономика секторларымен салааралық одақтар мен қауымдастықтар құруды,

- аймақтардағы автомобиль жолдарын ұстау, жөндеу және салу мақсатындағы қаражатты пайдалану үшін салық және басқа міндетті төлемдердің барынша толық түсуіне жергілікті өкімет органдарының мүдделілігін қамтамасыз етуді көздейтін тиімді жүйесін құру.

2. Аймақтардың мыналарды:

- автожолдардың мердігерлік ұйымдарының емес, автожолдарды тұтынушылардың мүддесін,

- жол желісінің даму деңгейі неғұрлым төмен аудандарға ресурстарды қайта бөлуге мүмкіндік беретін аймақта көлік коммуникацияларының басқа түрлерінің болуы,

- әртүрлі деңгейдегі аумақтардың мүддесін ұштастыру, өйткені, сол бір ғана жол тіршілігі мен оның әкімшілік-аумақтық бірлігінде әртүрлі рөл атқаратынын,

- аймақтағы экономикалық белсенділіктің қайта бөлінуіне байланысты

инвестициядан түсетін кешенді тиімділікті есепке алуды,

- қосымша және аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму ресурстарына қатысты желінің сапасын есепке алуды,

экономикалық және әлеуметтік тиімділікті бөлісе білуді (халықтың адам-сағат есебімен алғандағы бос уақыты қорының өсуі әлеуметтік тиімділіктің өлшемі бола алады),

Қазақстанның батыс аймақтарында аймақтардың бас қаламен байланысын қамтамасыз ету бағыттарында инфрақұрылым мен жол желісін басым дамытуды көздейтін автожолдар желісін ұтымды жоспарлау.

ҚОСЫМШАЛАР

1-қосымша

Көліктердің барлық түрлерімен жүк тасымалдаудың көлемі және жүк айналымының динамикасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

2-қосымша

2000 жылғы күзгі тексерудің нәтижесі бойынша жалпы пайдаланудағы автомобиль жолдарының жай күйі

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

Жүк автомобильдері паркі құрылымының пайдалану мерзімдері
бойынша өзгеріс динамикасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

3-қосымша

Қазақстанның Еуразиялық көлік дәліздері жүйесіндегі орыны

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

4-қосымша

Қазақстан Республикасында темір жолдар торабының қалыптасуы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

5-қосымша

Темір жол көлігімен транзиттік тасымалдаудың динамикасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

6-қосымша

Қазақстан Республикасындағы автомобильдер жолдарының торабы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

7-қосымша

Жүк тасымалдайтын елдердің транзиттік жүк тасқынындағы үлесі
(%-бен)

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

8-қосымша

Қазақстан Республикасының халықаралық әуе қатынасы
бағыттарының сызбасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

9-қосымша

2010 жылға дейін іске асырылуы қажет негізгі жобалардың тізбесі

Рет! N! !	Жобаның атауы	! Құны !(АҚШ-тың !млн. долл.)

Темір жол көлігі		
1.	Дружба станциясын және Ақтоғай-Достық темір жолын қайта жаңарту (1-кезең)	65,8
2.	Краснооктябрьск кеніші-Дөң КБК темір жолын салу	390
3.	Ақсу-Конечная темір жолын салу	107
4.	Ақтоғай-Дружба темір жолын қайта жаңарту (2-кезең)	68
5.	Өскемен-Шар темір жолын салу	161
6.	Саяқ-Мойынты темір жолын қайта жаңарту	29
7.	Бейнеу-Маңғыстау темір жолын қайта жаңарту	32
8.	Қызылорда-Жезқазған темір жолын салу	

Автомобиль жолдары		
1.	Астана-Алматы автомобиль жолын оңалту	180
2.	Батыс Қазақстанның автомобиль жолдарын оңалту	156

3. Орал өзені арқылы көпір салу	35,6	
4. Қызыләскер-Киров жолын салу	30	

Әуе көлігі		
1. Астана әуежайын қайта жаңарту	180	
2. Алматы қаласы әуежайының жолаушылар терминалын салу		18
3. Әуе кемелерінің паркін жаңарту	-	

Су көлігі		
1. Меншікті кеме сауда флотын құру	94	
2. Ақтау теңіз портын қайта жаңарту (2-кезең)		-

VI БӨЛІМ.

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ТАБИҒИ РЕСУРСТАР

1. МАҚСАТ

Қоршаған ортаның сапасын тұрақтандыру.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

Халық өмір сүретін негізгі жерлерде қоршаған ортаның жай-күйі қанағаттанғысыз болып отыр және сапалы ауыз судың жетіспеушілігі мен ауаның ластануы халықтың денсаулығына теріс ықпал ететін негізгі факторлар болып табылады. Өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың, ластанған сарқынды сулардың ілгерілей жинақталуы бұл факторларды едәуір күшейтеді.

Елде Кеңес Одағы кезеңінде ескі технологиялармен салынған қуатты өндірістердің болуы ластанған заттардың қоршаған ортаға тасталу эмиссиясының азаймайтынын болжауға негіз қалайды.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Табиғат қорғау заңнамаларының негізі қаланды, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша бірқатар халықаралық конвенцияларға қол қойылды, табиғат қорғау қызметін басқарудың жүйесі құрылды.

- Әскери полигондар жабылды, ядролық қаруды сынау тоқтатылды, үкіметтік емес экологиялық ұйымдардың қызметі жанданды.

- Ластайтын барлық көздердің мемлекеттік кадастры және олардың орналасу карталары жасалды .

- Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем жасау жүйесі дамуда. Қоршаған ортаны ластағаны үшін жасалған төлемдердің шоғырландырылған көлемі роялтиден алынған түсімдермен шамалас едәуір соманы құрайды.

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Қазақстандағы су ресурстарының тапшылығы табиғи байлықтарды игеруді, өндірістік күштердің дамуын және тұтастай алғанда экономикалық өсуді тежейтін елеулі фактор болып табылады. Осындай проблемалардың аймақтағы басқа мемлекеттерде де орын алуы жағдайды ұшықтыра түседі.

Қазақстан Еуроазия құрлығындағы неғұрлым суға тапшы елдердің бірі болып табылады. Жердің үстіңгі қабатындағы су ресурстарының барлық көлемінің жартысына жуығы республикадан тысқары жерлерде қалыптасады, үштен бірі Қазақстан арқылы көрші мемлекеттердің аумағына өтеді. Халықаралық өзендерге трансшекаралық әсер етудің өсе түсуіне орай Қазақстанда жердің үстіңгі қабатындағы табиғи су ресурстарының қысқару үрдісі байқалады.

Болашақта республиканың және шектес мемлекеттердің трансшекаралық өзендер бассейнінде, әсіресе су ресурстарын қалыптастыру және басым пайдалану аймағында шаруашылық қызметінің ұлғаюына орай су жетіспеу проблемасы күшейетін болады.

Осы ресурстың Орталық Азия аймағында тапшылығын ескере отырып, трансшекаралық суағарлардың сапасы туралы мәселе де өткір қойылып отыр.

Бірінші кезекте, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылық қызметінің интенсивтілігіне байланысты трансшекаралық суағарлардың су көлемі мөлшерінің қысқаруы және олардың қосындылармен ластануының көбеюі республиканың оңтүстігіндегі аграрлық секторға әсер етеді .

Аралдың және Амудария мен Сырдария бассейндеріндегі өзендердің экологиялық проблемалары, ірі халықаралық гидротораптарды бірлесіп пайдалану, суландыру жүйелерін технологиялық жарақтандыру мәселелері өткір күйінде қалып отыр.

Гидроресурстарды тұрақты ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін механизм

мемлекетаралық деңгейде әлі де нақты тұжырымдалған жоқ.

Республиканың оңтүстігі мен шығыс бөлігін нәрлендіретін өзендер, негізінен елден тыс қалыптасады, соның ішінде Сырдария мен Ертіс тәрізді ірі өзендер бірнеше мемлекеттердің аумағы арқылы өтеді және оларда өмірлік маңызы бар экономикалық күретамыр болып табылады. Өзендер бассейндерімен байланысты аймақтың өндірістік және салалық мамандануына қарай мемлекеттер үшін олар маңызды стратегиялық мәнге ие болады.

- Елдегі барлық су объектілері сапасының жай-күйі іс жүзінде қанағаттанғысыз күйде қалып отыр. Негізгі ластану су объектілеріне өнеркәсіптің және түсті металлургияның мұнай-химия, машина жасау салалары кәсіпорындарының қалдық суларынан келіп түседі.

- Халықты ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасының өткірлігі төмендемей отыр. Елді мекендердің көпшілігіндегі ауыз судың сапасы ұлттық және халықаралық стандарттардың талаптарына жауап бермейді.

- Елдің қалалары мен өнеркәсіп орталықтарында атмосфералық ауа ластануының жоғары деңгейі сақталып отыр. Автокөлік санының көбеюі, сапасыз бензин пайдалану жағдайдың нашарлай түсуіне алып келуде.

- Бос жатқан құмдауыт жерлер алаңының көп болуы, жайылымды жүйесіз пайдалану топырақтың жел мен су эрозиясына ұшырауына алып келді.

- Топырақтың және өсімдіктің азып-тозуына алып келетін шөлейттену процесінің ұлғаюу үрдісі байқалады.

- Ауыл шаруашылығын экстенсивті жүргізудің нәтижесінде дала мен орманды даланың табиғи ландшафты жойылуда. Тыңайтқыштардың қолданылып жүрген жүйесі қоректендірудің негізгі элементтерімен теңдестірілмеген. Суармалы егін шаруашылығында суарудың артта қалған, суды шығынға ұшырататын технологиясы басым.

- Өндірістік қалдықтарды және тұтынуды, соның ішінде қауіпті және радиоактивті тұтынуларды басқару жүйесі іс жүзінде жоқ. Тұрмыстық қалдықтарды жинаудың, сақтаудың, кәдеге жаратудың және қайта өңдеудің жүйесін жетілдірмеу қоршаған ортаның ластануына алып келеді.

- Мұнай өндіру аудандарында қоршаған ортаның ластануы елеулі экологиялық проблемаға айналууда. Пайдалы шикізатты жабық тәсілмен өндіру кезінде жыныс қабатын толық өңдеу жөніндегі нормативтер бұзылады.

- Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар үлесінің елдің жалпы аумағымен салыстырғанда мардымсыз болуы, мұның өзі елдің айрықша бағалы ландшафты мен табиғи қорықтық қор объектілерін сақтау мен қалпына келтіруге мүлдем жеткіліксіз.

- Су ресурстарын мемлекетаралық бөлуге ықпал ету механизмдерінің болмауы республиканың мүддесіне қысым жасайды.

- Су шаруашылығын басқарудың қазіргі жүйесі оны реформалаудың міндеттеріне

ж а у а п

б е р м е й д і .

- Табиғат қорғау заңнамаларының әзірленген стандарттары іс жүзінде сақталмайды.

- Қоршаған ортаның ластануын қадағалау пункттерінің жүйесі жеткіліксіз.

- Орман алып жатқан алқаптардың азаюы өрт, ағаш шабу нәтижесінде, сондай-ақ орманды қалпына келтіру мен қорғаныс ағаштарын егу көлемінің азаюынан болып

о т ы р .

2 . 3 . М ү м к і н д і к т е р

- Табиғи ресурстар әзірлеуден алынған қаражатты қоршаған ортаны қорғауға бөлу. Өнеркәсібі дамыған елдердің пайдалы қазбаларды өндіру бойынша Қазақстанмен ынтымақтасуға мүдделілігіне байланысты экологиялық міндеттерді шешу үшін қаржы қаражаты мен технологияны тартуға мүмкіндік бар.

- Дамыған елдердің дамушы елдерге көмек көрсету жөнінде өздеріне міндеттеме қабылдауы. Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау жөнінде іс-шаралар жүргізуге арналған қаражат алуға мүмкіндігі бар.

- Әлемдік қоғамдастықтың қоршаған ортаны қорғау жөнінде жинақтаған тәжірибесі мен күш жігері .

2 . 4 . Қ а т е р л е р

- Қазақстан экономикасының дамуына орай су тапшылығы проблемасын, әсіресе трансшекаралық өзендер бассейнінде шиеленістіретін, су тұтынудың әлеуетті ұлғаюы. Гидроресурстарды бөлу мәселелері бойынша көзқарастың сай келмеуі және осы проблеманы шешу механизмінің болмауы судың Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық өсуін жүзеге асыратын аспап болудан аймақтағы мемлекетаралық пікір қайшылығының өзекті проблемасына айналатын аспап болуына алып келеді.

- Шекаралық мәселелердің реттелмеуінің сақталуы жағдайында су бөлу проблемасының жанжалды әлеуетінің көтеріңкі болуы.

- Пайдалы қазбалар өндірумен ілесе жүретін қоршаған ортаға ықпал ету. Табиғат қорғау қызметіндегі негізгі қиындық табиғатқа келтірілетін шығын мен осы шығын үшін өтемнің мөлшері арасындағы қатынасты белгілеу болып табылады.

- Техникалық көмек беру арқылы жүзеге асырылатын дамыған елдермен ынтымақтастық кезінде, қосымша міндеттемелер таңу әрекеті байқалады, оларды орындау Қазақстан үшін ауыртпалық болып табылады және ол іс жүзінде экономикалық өсуге ықпал етпейді.

- Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдерді әдеттегі салыққа теңестіру оның бастапқы мәнін бұрмалайды және ластаушылар тарапынан теріс әрекетке алып келуі

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Қазақстанда қоғамдағы және мемлекеттің экономикасындағы өзгерістермен қатар табиғат пайдалануды реттеу процесіне қатысты түрлендіру процесі жүріп жатыр. Сондықтан табиғат пайдалануды мемлекеттік реттеу процесінің қоғамның сұраныстары мен күткендеріне сай болуы қажет.

Қазақстанда қалыптасқан экологиялық-экономикалық жағдай табиғат

қорғау саясатын басқарудың айрықша ерекшелікті технологиясын талап етеді.

Таяудағы он жылда қоршаған ортаны және табиғи ресурстарды қорғау саласында мынадай стратегиялық міндеттерді шешу қажет:

- Су ресурстарының тапшылығын қысқарту, сумен жабдықтаудың деңгейін арттыру.

- Қолданылып жүрген заңнамаларды жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

- Табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау жүйесін оңтайландыру.

- Қалдықтарды пайдалану деңгейін арттыру

- Экологиялық оқу-ағартуды қамтамасыз ету.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Су ресурстарының тапшылығын қысқарту, сумен жабдықтаудың деңгейін арттыру

- Траншекаралық суды ұтымды пайдаланудың механизмдерін оларды шешудің айқын шаралары мен санкцияларын көздейтін, іске асырудың қатаң механизмдерін белгілей отырып, көп жақты негізде әзірлеу.

- Көрші мемлекеттердің Қазақстанның ресурстарына және елдің транзиттік әлеуетіне өткір сұранысын ескере отырып, трансшекаралық суды пайдалану проблемаларын кешенді түрде ымырамен шешудің жолдарын іздеу қажет.

- Су шаруашылығы органдарының мемлекетаралық саладағы басты міндеті ағын суды бөлу кезінде елдің мүддесін қорғау және трансшекаралық өзендер суларын тиімді басқару жөнінде ынтымақтастықты күшейту.

- Су ресурстарының барлық түрлерін, және, ең алдымен, ластанудан неғұрлым қорғалған жер асты су көздерін пайдалануды интенсифтендірудің есебінен ауыз сумен

жабдықтауды жақсарту жөнінде шаралар әзірлеу.

- Таяу болашақта ауыз су сапасы мемлекеттік мониторингінің бірыңғай жүйесін құру. Халықты ауыз сумен қамтамасыз ету саласында мемлекеттің инвестициялық саясатын жоспарлауды жүзеге асыру.

- Тапшылығы өткір өзендер бассейнінде суды сақтау, суды көп қажет ететін өндірістің даму қарқыны мен көлемін шектеу жөнінде іс-шаралар жүргізу, егіс алқаптарының құрылымын қайта қарау.

- Өзендердің ағыстарын реттеу және аймақаралық бөлу жөнінде іс-шаралар жүргізу.

- Жер асты суларын пайдалануды ұлғайту жөнінде іс-шаралар жүргізу.

- Су ресурстарының өткір тапшылығы және стратегиялық мәнділігі жағдайында саланы экономикалық әдістермен басқаруға көшуді мемлекет иелігінен алу бағдарламаларына сәйкес жүзеге асыру.

4.2. Қолданылып жүрген заңнамаларды жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту

- Халықаралық және аймақтық құжаттардың тәртібін сөзсіз сақтау негізінде қоршаған, ортаны қорғаудың ғаламдық және аймақтық жүйесін қалыптастыруға қатысу.

- Халықаралық келісімдердің міндеттемелерін зерделеуде сапалық тұрғыдан жаңа көзқарас тұжырымдау, оларға қол қоюдың орындылығын белгілеу кезінде іс-қимылдың ақылға қонымдылығы мен ой елегінен өткізілгендігін бағамдау және алынған қаражатты мемлекет тарапынан бақылау.

- Халықаралық ынтымақтастық процесі мен сыртқы және аралас қаржыландыру жобаларын жалпы және тиімді басқаруды қамтамасыз ету проблемасын шешу.

- Трансшекаралық экологиялық проблемаларды шешу үшін аймақтық экологиялық саясатты тұжырымдау саласында Орталық Азия мемлекеттерімен ынтымақтастықтың тұрақты механизмін жасау.

- Қабылданған халықаралық конвенцияларға сәйкес табиғи-ресурстық және өзге заңнамаларды жетілдіру.

- Әлемдік тәжірибенің негізінде экологиялық сақтандыруды және бюджеттен тыс экологиялық қорларды енгізудің жүйесін әзірлеу.

4.3. Табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау жүйесін оңтайландыру

- Қоршаған орта мен табиғи ресурстар мониторингінің бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесін әзірлеу.

4.5. Экологиялық оқу-ағартуды қамтамасыз ету

- Қоғамда экология және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласында насихат және оқу-ағарту жұмыстарын жүргізуге зор назар аудару.
- Бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттық-насихат жұмыстарын кеңейту.
- Экологиялық білім беру жүйесін құру. Оқу әдебиетін әзірлеу және шығару. Эколог-мамандарды даярлау мен олардың біліктілігін арттырудың жүйесін құру.
- Экологиялық білім берудің және тәрбиелеудің нормативтік-құқықтық базасын жасау.
- Үкіметтік емес ұйымдар мен мемлекеттік органдардың қоршаған ортаны қорғау саласындағы өзара іс-қимылын күшейту.
- Қоғамдық экологиялық қозғалыстардың, қауымдастықтардың, топтардың дамуына жағдай жасау.

VII БӨЛІМ.

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫ

1. МАҚСАТ

Тұрақты экономикалық өсуге, отандық экономиканың бәсекеге төзімділігін нығайтуға, банктік секторды одан әрі дамытуға және оны халықаралық қаржы рыноктарына ықпалдастыруға қол жеткізу үшін қолайлы макроэкономикалық жағдай ж а с а у .

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Әлемдік қаржы және тауар рыноктарындағы қолайлы конъюнктура және 1999 жылғы сәуірдегі теңгенің айырбас бағамы режимінің өзгеруі 2000 жылы елдегі макроэкономикалық жағдайға оң ықпал етуін жалғастырды.

Теңгенің айырбас бағамы салыстырмалы түрде тұрақтылығын сақтады. 2000 жылы теңге бағамының АҚШ долларына шаққанда төмендеуі 5,2%-ды құрады. Теңгенің айырбас бағамының салыстырмалы түрдегі тұрақтылығы, сондай-ақ нақты өндірістің едәуір өсуі инфляцияның жыл ішінде екі есеге жуық: 17,8%-дан 9,8%-ға дейін төмендеуіне себеп болды.

Соңғы төрт жылда тұңғыш рет төлем теңгерімінің едәуір профицитіне қол жеткізілді, алтын-валюта резерві айтарлықтай көбейді.

Халықаралық резервтердің өсуі 2000 жылғы мамырда Ұлттық Банктің Халықаралық Валюта Қоры алдындағы өзінің міндеттемелерін мерзімінен бұрын және толық өтеуін қамтамасыз етті.

Бұдан басқа, 2000 жылы қаржы рыногында және басқа игілікті өзгерістер болды:

- қайта қаржыландыру ставкасы Қазақстан тәуелсіздік алған күннен бері ең төмен деңгейге дейін (14%-ға дейін) төмендеді және ТМД елдерінің арасында ең төменгілерінің бірі болып табылады;

- мемлекеттік міндеттемелерді орналастырудың мерзімдері едәуір артты, ол бойынша табыстылық төмендеді. Ішкі рыноктағы барлық қарыз алулар қазіргі кезде теңгелік бағалық қағаздар арқылы ғана жүргізіледі;

- халықтың мерзімдік депозиттеріне кепілдік беру (сақтандыру) жүйесінің жұмыс істеуінің арқасында халықтың банк жүйесіне деген сенімі едәуір нығайды. Жыл ішінде банк жүйесіндегі резиденттердің депозиттері 72%-ға өсті, ал халықтың депозиттері (резидент еместердің депозиттерін ескере отырып) 66,7%-ға көбейді. Қазіргі уақытта Қазақстанда халықтың жан басына шаққанда салымның орташа мөлшері 6,2 мың теңгені немесе 42,6 АҚШ долларын құрайды, мұның өзі салыстырмалы түрде ТМД елдерінің арасында Ресейден кейінгі жоғары көрсеткіш болып табылады;

- банктердің депозиттік қоржынының құрылымы мерзімді депозиттер үлесінің артуы есебінен 39,3%-дан 55,5%-ға дейін жақсарды;

- банктердің ресурстық базаларының неғұрлым интенсивті өсуіне орай олардың кредиттік белсенділігі артты. Жыл ішінде банктердің экономикадағы кредит көлемі 85,6%-ға, орташа және ұзақ мерзімді кредиттер - 81,2%-ға өсті;

- заңды тұлғаларға жыл басынан бері ұлттық валютамен берілген кредиттер бойынша берілген сыйақы ставкасы 20,8%-дан 18,8%-ға дейін, валюта бойынша 20,4%-дан 14,7%-ға дейін төмендеді, мұның өзі ТМД елдері арасында неғұрлым төмен көрсеткіштер болып табылады;

- банктердің несие қоржынының сапасы едәуір жақсарды, экономикаға салынған кредиттердің жалпы көлеміндегі мерзімі ұзарған кредиттер үлесінің 6,6%-дан 1,7%-ға дейін төмендеуі осыны дәлелдейді.

Банктерді шоғырландыру және оларды капиталдандыруды арттыру елдің қаржы рыногында көшбасшылық орынды иеленіп отырған банк жүйесінің нығаюына ықпалын тигізді. Банктік сектордың меншікті жиынтық капиталы 2000 жыл ішінде 43,0%-дан 98,7 млрд. теңгеге дейін өсті.

Банктер өздерінің еншілес ұйымдары арқылы бағалы қағаздар рыногына, сақтандыру рыногына, зейнетақы қорларының қызметіне белсене енуде.

2000 жылы Қазақстанда "Қазатомөнеркәсіп" ҰАК вексельдеріне алғашқы қайта есептеу жүзеге асырылды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі Тұрғын үй құрылысын ұзақ мерзімді қаржыландыру және Қазақстан Республикасында ипотекалық кредит жүйесін дамыту тұжырымдамасын мақұлдады. 2000 жылғы желтоқсанда "Қазақстан ипотекалық компаниясы" ЖАҚ құрылды, оның негізгі функциясы ипотекалық облигацияларды шығару және оларды қайталама рыноктарда орналастыру жолымен екінші деңгейдегі банктерді қайта қаржыландыру болады.

Қаржы лизингі және тұрғын үй құрылысы жинақтары жүйесін дамыту саласында заңнамалық база жасау, мұның өзі қаржы жүйесіне халықтың уақытша бос ақшаларын тартуға мүмкіндік береді.

Елде халықаралық стандарттарға мейлінше жақындастырылған, дамыған төлем жүйесі жұмыс істейді. Ақша аударудың банкаралық жүйесі енгізілді, ол нақты уақыт режиміндегі жалпы төлемдер жүйесін құрайды және төлем карточкаларының әртүрлі жүйелерінің сыйымдылығын қамтамасыз ететін бірыңғай процессингтік орталық құрылды.

Сақтандыру саласында ұлттық сақтандыру рыногының инфрақұрылымын дамыту және сақтандыру ұйымдарын институционалдық жағынан нығайту үшін құқықтық жағдайлар жасалды. Халықаралық стандарттарға толық сай келетін тұжырымды жаңа заң қабылданды.

2.1. Күшті жақтар

- Қазақстанның Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының жанама құралдарын пайдалана отырып ақша базасының деңгейін реттеу жолымен инфляцияның төмен қарқынын ұстап тұруға бағытталған тәуелсіз ақша-кредит саясатын жүргізеді.

- 1998 жылдан бастап Ұлттық Банк бюджет тапшылығын тікелей кредиттеу практикасын доғарды.

- Соңғы 5 жылдың (1996 - 2000 жж.) қорытындысы бойынша девальвация мен инфляцияның көрсеткіштері бойынша Қазақстан Шығыс Еуропа елдеріндегі Польша және Венгрия тәрізділермен бір қатарда тұр. Инфляцияның төмен қарқыны және ұлттық валютаны нақты қайта бағалаудың болмауы өндірістің және экспорттың өсуіне оң ықпал етеді.

- Бай табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану теңге бағамын нығайтуға және төлем балансының ағымдағы шотының оң сальдосын ұстап тұруға ықпал ететін шетел валютасының елге жеткілікті келуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

- Қазақстанда екі деңгейлі банк жүйесі тұрақты қалыптасты, ол таяу шетелдердегі банк жүйесімен салыстырғанда неғұрлым дамыған болып табылады. Екінші деңгейдегі банктердің қызметтің және есеп берудің халықаралық стандарттарына көшуі, шетел банктерін ішкі рынокқа жіберу, банктік капиталды шоғырландыру және банктік секторды капиталдандыруды одан әрі көбейту банктеріміздің бәсекеге төзімділігін

арттырады, Қазақстанның банктік капиталын әлемдік қаржы тасқынына ықпалдастыруды ынталандырады. Халықаралық рейтингтік агенттіктердің кредиттік рейтингіне ие отандық банктердің саны 8-ге дейін өсті.

- Банктік сектордың тұрақтылығы, жеке тұлғалардың депозиттерін міндетті ұжымдық сақтандыру жүйесінің жұмыс істеуі коммерциялық банктердің жұмысына халықтың сенімін біртіндеп нығайтады, мұның өзі банктердің ресурстық базаларының ұ л ғ а ю ы н а ы қ п а л е т е д і .

- Өз кезегінде олардың ресурстық базаларының өсуі, банктер арасындағы бәсекенің күшеюі және қайта қаржыландыру ставкаларының бірнеше мәрте төмендеуі экономиканы кредиттеуді кеңейту үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

- Қазіргі кезде таза халықаралық резервтер ақша базасынан 2,3 есе асып түседі, мұның өзі ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Оның үстіне Қазақстан алтын өндіретін ел болып табылады және алтын-валюта резервтерін ішкі тауар өндірушілерден алтын сатып алу есебінен толықтыру мүмкіндігіне ие.

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Қаржы жүйесі дамуының жеткіліксіз деңгейі, ол экономиканы монеттендірудің салыстырмалы түрдегі төмен деңгейінен және қолма-қол ақша айналымының жоғары ү л е с і н е н к ө р і н е д і .

- Экономиканың шикізаттық бағытта болуы салдарынан экспорттық валюта түсімінің көлемі шикізаттың әлемдік бағасының конъюнктурасына қатты тәуелді және өте-мөте тұрақсыз. Ал бұл төлемдік баланс жағдайына және ұлттық валюта бағамының тұрақтылығына т і к е л е й ы қ п а л е т е д і .

- Экономиканың долларлануының айтарлықтай деңгейде сақталуы ақша-кредит саясатының тиімділігін төмендетеді, банк жүйесінің және экономиканың нақты секторының осалдануын арттырады, мемлекеттің кірісін азайтады.

- Банктік сектордың тұрақты дамуына қарамастан, кредиттеу көлемі экономиканың нақты секторының кредитке деген сұранысын, әсіресе өндірісті техникалық қайта жабдықтау мақсаттарына арналған сұранысты әлі де қанағаттандырмайды.

2 . 3 . М ү м к і н д і к т е р

- Мұнай экспортының ұлғаюымен елге келетін валюталық түсімнің өсуі, бір жағынан, ұлттық валюта құнын ұстап тұруға, екіншіден - елдің ішкі экономикасына инвестиция ретінде бағыттالاتын қосымша айналымдық қаражаттың келуін қамтамасыз етуге ы қ п а л е т е т і н болады.

- Қазақстанның банк жүйесінің өзінің дамуында таяу шетелдердегі банк жүйесінің дамуынан алда келе жатқанын ескере отырып, банктік капиталдың ТМД аймақтарына

мүмкін болар экспансиясының жолдары мен механизмдері қарастырылуы мүмкін. Мұнан бөлек, Қазақстанда Ұлттық ауқымдағы ірі жүйені құрайтын банктердің болуы Алматы қаласын орталық-азиялық аймақтың қаржы орталығына айналдыру үшін нақты жағдай жасайды.

- Шоғырландыру негізіндегі қадағалауды енгізу банктердің қаржылық жай-күйін бағалаудың объективтілігін едәуір арттырады және банктердің қатерге тап болуын, соның ішінде өздерімен аффилиирленген тұлғалар тарапынан тап болуды шектейді, нәтижесінде ол банктік сектордың қаржы тұрақтылығын арттырады.

- Ұлттық қор құру мұнай қызметінен табыстың түсуін тұрақтандырады және экономикадағы дағдарысты ахуал жағдайында қажетті резервтік активтер жасайды.

- Банктердің ресурстық базаларының одан әрі нығаюына жеке тұлғалардың салымдарына (депозиттеріне) міндетті ұжымдық кепілдік беру (сақтандыру) жүйесін жетілдіру және банктердің міндеттемелеріне банкаралық кредиттер бойынша кепілдік беру қорын құру ықпал ететін болады.

- Экономиканың нақты секторын кредиттеудің өсуіне қаржылық жағынан алғанда тұрақты кәсіпорындарға кредит беретін банктерді вексельдік қайта қаржыландыру практикасын кеңейту; Даму банкін құру; қаржы лизингін жандандыру; кредиттік серіктестіктердің қызметі, ал тұрғын үй құрылысы саласында - 2000 жылғы желтоқсанда құрылған, екінші деңгейдегі банктерден ипотекалық кредиттерді сатып алу жөніндегі операциялар жүргізе бастайтын Қазақстан ипотекалық компаниясының қызметі ықпал ететін болады.

- Экономиканың нақты секторының мониторингін дамыту Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатының тиімділігін оны экономиканың нақты секторының қажетіне бағдарлауды күшейту есебінен едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

2 . 4 . Қ а т е р л е р

- Қазақстанның экономикалық дамуының үрдістері көбіне ресейлік экономикада болатын өзгерістермен айқындалатынына орай, еліміз үшін мүмкін болар қатерлердің бірі Ресейдегі макроэкономикалық тұрақсыздық болуы мүмкін.

- Таяудағы жылдар ішінде Қазақстанның экономикасы шикізатқа әлемдік бағаның өзгеруіне қатты тәуелді болады. Шикізат экспортының күтіліп отырған өсуіне қарай таяудағы онжылдықта біздің экономикамыз айырбас бағамының еркін жүзу режимі жағдайында нақты проблемамен - ұлттық валюта бағамының едәуір нығаюымен бетпе-бет келеді, мұның өзі ішкі рынокқа бағдарланған нақты экономика секторын тұралататын "голланд сырқатына" апарып соғады.

- Ішкі қаржы рыногы көлемінің шағындығы оған шетел валютасының едәуір ағылуын макроэкономикалық тұрақтылыққа зиян келтірмей игеруге мүмкіндік

бермейді.

- Шетелдік қатысушыларды ішкі қаржы рыногына, әсіресе қысқа мерзімді алып-сатарлық капитал рыногына жіберу мүмкін болар әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында экономиканың осалдығын арттырып жібереді.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

- Инфляцияны төмен деңгейде ұстап тұру.
- Теңге бағамын қайта бағалауға жол бермейтін валюталық саясат жүргізу.
- Банк жүйесі мен сақтандыру рыногының тұрақты дамуын қамтамасыз ету.
- Банктердің ресурстық базаларының одан әрі өсуіне және экономиканың нақты секторын кредиттеуді кеңейтуге жәрдемдесу.
- Төлем жүйесінің тұрақтылығын және одан әрі дамуын қамтамасыз ету.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Инфляцияны төмен деңгейде ұстап тұру

Монетарлық саясаттың құрамдас бөлігінің бірі экономикалық өсуге кедергі келтірмейтін, инфляцияның жол берілетін деңгейін анықтау болып табылады. Бәсекені жетілдірілмейтін, көптеген құрылымдық кедергілерге ие өтпелі экономика жағдайында инфляцияға қарсы тым қатаң саясат ұстану елде қажетсіз шиеленісті туындатады, төлемдердің өсуіне, өндірістің құлдырауына алып келеді. Осылайша, инфляцияны 10% шегінде ұстау алға қойған мақсатқа қайшы келмейді, атап айтқанда 2007 жылы ІЖӨ-нің деңгейін 1990 жылғы деңгейге жеткізу және ІЖӨ-ні одан әрі 7%-ға өсіруге барлық негіз бар деп есептеуге болады.

- Осыған байланысты, ақша-кредит саясатының негізгі мақсаты жылдық инфляцияны 5-тен 10%-ға дейінгі шекте ұстау болады, мұның өзі ел экономикасында экономикалық өсудің ең жоғары қарқынына қол жеткізуге ықпал етеді. Жылдық инфляцияның көрсетілген шектен шығып кететін өсу қарқыны, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, экономиканың нақты экономикалық өсу қарқынын төмендетеді.

Инфляцияның неғұрлым жоғары қарқыны, ұлттық валютаның бағаның ауқымдық және қаражатты жинақтау функциясын тиімді орындауының төмендеуіне орай, өндірістің нақты деңгейінің қарқынына теріс ықпал етуі мүмкін. Инфляцияның неғұрлым төмен қарқыны экономиканы қиындықсыз құрылымдық қайта құру үшін қажет мол ақша ресурстарының экономикада азаюының нәтижесінде экономиканың

ж а н д а н у ы н

т ұ н ш ы қ т ы р а д ы .

- 5-тен 10%-ға дейінгі шектегі орташа жылдық инфляция қарқынына қол жеткізу Ұлттық Банктің қолындағы барлық ақша-кредит саясатын пайдалана отырып ақша базасының деңгейін реттеумен қамтамасыз етілетін болады. Алайда, бұл ретте, Үкіметтің экономикалық саясаты да осындай инфляция деңгейіне бағдарлануға тиіс.

- Ұлттық Банк осы бағытта қолма-қол ақша айналымын дамыту жөніндегі шараларды да жүзеге асырады .

4.2. Теңге бағамын қайта бағалауға жол бермейтін валюталық саясат ж ү р г і з у

Қазақстанның валюталық саясаты мемлекеттің және тұтастай алғанда экономиканың ақша жүйесін теңгенің айырбас бағамының күрт ауытқуының теріс салдарынан қорғауды қамтамасыз етуге тиіс. Ұлттық валютаның объективті белгіленген айырбас бағамы мемлекеттің макроэкономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ететін іргелі негіз болып табылады.

- Осыған байланысты мемлекеттің валюталық реттеу саласындағы негізгі басымдығы ұлттық валютаның бағамын қайта бағалауға жол бермейтін және үнемі өзгеріп отыратын әлемдік конъюнктура жағдайында отандық өндірістің бәсекеге төзімділігіне теріс әсер етпейтін бағам саясатын таңдау болуға тиіс.

- Шикізатқа әлемдік бағаның көтерілуі және 1999 жылы сәуірде жүргізілген теңгені құнсыздандыру өндіруші және кейбір импорт алмастырушы салалардың өсуіне және мемлекет экономикасының жандануына ықпал етті. Айырбас бағамы саясаты әлемдік бағаның өзгеруіне, сыртқы сауда талабына тез үн қатуға, сөйтіп, ішкі экономиканың дамуына іргетас болуға тиіс. Осы саясатты жаңа технологияларды, жабдықтарды пайдалану, еңбек сапасын арттыру тәрізді факторлармен үйлестіре, қатаң ұстана отырып, мемлекет жедел өсу стратегиясына шыға алады.

- Мұнан кейінгі жылдардағы бес жыл ішінде теңгенің еркін жүзетін айырбас бағамын сақтау көзделеді, ол құнсыздандудың елдің өз ішіндегі және шетелдегі инфляция деңгейінің өзгеруіне баламалы болуын қарастырады, мұның өзі қазақстандық тауарлардың сыртқы рыноктағы баға бәсекесіне төзімді болуына және сол арқылы қалыптасып келе жатқан қолайлы экономикалық позицияның нығаюына және Қазақстанның болашақта табысты дамуы үшін алғышарттар жасауға ықпал етеді.

- Осы валюталық режимді сақтау өндірістің, және, әрине, экспорттың шикізаттық бағытының жойылмауынан туындап отыр, яғни шикізатқа әлемдік бағаның өзгеруіне қарай ел экономикасының жоғары осалдығы да сақталады. Мұнан бөлек, елдің сыртқы сауда айналымында Ресейдің үлесі жоғары және экономиканың дамуы Ресейдегі жағдайға тәуелді болады .

- Егер экономиканың осы тәуелділігі еңсерілсе, онда, әрине, ұлттық валютаның

айырбас бағамын басқарудың валюталық режимін өзгерту қажеттігі туындайды.

- Бұл арада жаңа валюталық режимнің мынадай бірнеше нұсқасы болуы мүмкін:

- валюта себетіне таңу (АҚШ доллары, ЕВРО, иен, ресей рублі және т.б.);

- мыналардың шеңберінде: көрші елдердің бірімен (Қырғызстан), Орталық Азия республикаларымен (Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан), Еуразиялық экономикалық қауымдастықпен немесе бүкіл ТМД-мен бірыңғай валютаға көшу.

- Осымен бір мезгілде, экономиканың бәсекеге төзімділігін ұстап тұру бағам саясатының есебінен ғана шешіле қоймайды. Бұл арада еңбек өнімділігін, өнім сапасын арттыру өнімнің бағасына жоғары қосылған құны бар өнім шығаруды көбейту бағытындағы экономиканы құрылымдық қайта құру, сондай-ақ экспортты әртараптандыру жөніндегі шаралар негізгі рөл атқаруға тиіс.

4.3. Банк жүйесі мен сақтандыру рыногының тұрақты дамуын қамтамасыз

е т у

- Банктік қызметті халықаралық аспектіде дамыту тұрақты және мықты банк жүйесінің болуын, банк ісінің мәдениетін және екінші деңгейдегі банктер қызметін реттеудің сапасын арттыруды талап етеді. Сондықтан банк жүйесінің қаржылық жағынан мықты болуы қамтамасыз етілуге тиіс. Ол үшін банктердің қызметін пруденциалдық реттеуді одан әрі жетілдіру, халықтың салымдарына кепілдік беру механизмдерін нығайту жүргізіледі, сондай-ақ тұтастай алғанда қаржы жүйесін институционалдық дамыту қамтамасыз етіледі. Банктік қызметтің қаупін басқару жөнінде ұсыныстар енгізілетін және шоғырландыру негізінде қадағалау әдістері жетілдірілетін болады.

- Әлемдік экономиканың ғаламдануы мен ықпалдасуының өсуіне қарай жаңа әлемдік тәртіптің қаржылық орталықтары ретіндегі банктердің рөлі артады. Көптеген елдерде банктерді ірілендіру үрдісі байқалады. Ірілендірудің негізгі мақсаты капиталды шоғырландыру және капиталдың әлемдік рыногында бәсекеге түсуге икемді кешенді ұйым құруға ұмтылу. Ірілендіру қаржы институттарының бірігу және шоғырлану есебінен де, олардың табиғи өсуі есебінен де жүргізіледі.

- Банк институттарының біртіндеп ірілендірілуіне қарамастан, тармақталған банк жүйесін құруға байланысты міндеттер мемлекет үшін басымдықтардың бірі болуға тиіс. Сондықтан қаржы жүйесінің дамуына қарай рынокта айрықша міндеттері бар мамандандырылған жаңа кредиттік мекемелердің (ипотекалық, даму және тұрғын үй құрылысы) пайда болуы және жұмыс істеп тұрған банктік емес қаржы ұйымдарының одан әрі дамуы күтіледі.

- Халыққа сапалы қаржылық қызмет көрсету үшін аймақтарда почта-жинақ жүйесі құрылатын болады. Ол сондай-ақ халыққа, әсіресе ауылдық жерлерде қаржы қызметін ұсынуды кеңейтуге және қаржы секторына жаңа жиналымдардың құйылуына қолайлы

жағдай жасауға мүмкіндік береді. Сондықтан банктік операциялардың жекелеген түрлерін, соның ішінде почта-жинақ мекемелеріндегі түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар секторын дамыту үшін нормативтік құқықтық базаны жетілдіру және жаңа қаржы құралдарын дамытуға жәрдемдесу маңызды.

- Осылайша, Қазақстанның қаржы рыногы неғұрлым ірі клиенттерге қызмет көрсетумен шұғылданатын банктерді ғана емес, сонымен бірге қызметі орташа және ұсақ клиенттермен тығыз байланыста болатын банктік емес қаржы мекемелерін де ұсынатын болады. Осыған байланысты халыққа және кәсіпорындарға көрсетілетін банктік қызметтің сапасын арттыру және қызмет аясын кеңейту, соның ішінде жаңа банктік технологияларды енгізу есебінен кеңейту күтіледі. Банктердің аймақтардағы филиалдық жүйелерін нығайту күтіледі, ол банктік қызмет көрсетулерге кең қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

- Банктараралық кредиттер бойынша банктердің міндеттемелеріне кепілдік беру қорын құру да банктердің тұрақты жұмыс істеуіне ықпал ететін болады.

- Елдің сақтандыру рыногын жедел дамыту қарастырылуда. Осы заманғы ұлттық сақтандыру индустриясын құру сақтандыру қызметін көрсететін рынокты сапалық жаңа деңгейге көтеру жөнінде шаралар әзірлеуді және оны кезең-кезеңімен іске асыруды талап етеді. Осыған байланысты Қазақстанның сақтандыру индустриясын дамытудың негізгі аспектілері мен бағыттары Қазақстан Республикасында Сақтандыруды дамытудың 2000 - 2002 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында неғұрлым толық көрініс тапқан. Осы бағдарламаның іске асырылуына қарай сақтандыру ұйымдарының функцияларын кеңейтуге және елдің қаржы жүйесін дамытудағы сақтандыру рыногының рөлін күшейтуге ықпал ететін жаңа міндеттер мен іс-шаралар белгіленетін болады.

4.4. Банктердің ресурстық базаларының одан әрі өсуіне және экономиканың нақты секторын кредиттеуді кеңейтуге жәрдемдесу

- Елдің банк жүйесінің тұрақты жұмыс істеуі, халықтың банктердегі салымдарын қорғау жүйесін жетілдіру банктердің ресурстық базаларының біртіндеп өсуіне және олардың кредиттік әлеуетінің нығаюына алып келеді. Ипотекалық компанияларды құру да осы бағытта іс-қимыл жасайтын болады, ол банктердің ресурстық базаларын институционалдық инвесторлардың ақша қаражатын тарту (зейнетақылық және сақтандыру қорлары), сондай-ақ Депозиттерді сақтандырудың банктараралық қорын құру есебінен ұзартуға және кеңейтуге алып келеді.

- Бұл жағдайда қаржы ресурстарын тиімді пайдалану неғұрлым маңызды болып көрінеді. Сондықтан қаржы ресурстарының экономиканың нақты секторына түсуін ынталандыратын мынадай талаптарды:

- мемлекеттік ресурстарды ел экономикасын дамытудың басым бағыттарына

шоғырландыру үшін мамандандырылған Даму Банкін құруды және оның қызмет етуін;

- ақшаны қайтарылмау қатерінен оңтайлы бөлуді ескеретін экономиканың нақты секторын кредиттеудің әртүрлі механизмдерін дамытуды және жетілдіруді;
- экономиканың нақты секторының мониторингін жетілдіру жөніндегі жұмыстарды жалғастыруды және ақша-кредит саясатының экономиканың нақты секторының сұранысына бағдарлануын күшейтуді; елде ипотекалық кредиттеу мен құрылыс жинақтау жүйелерін жетілдіруді және дамытуды;
- аймақтарда қаржы лизингін белсенді дамытуды; аймақтарда банктік емес қаржы ұйымдарының, соның ішінде кредиттік серіктестіктердің жүйесін кеңейтуді;
- отандық және шетелдік инвесторлардың қызметі үшін бірдей жағдайлар жасауды;
- экономиканың басым салаларындағы инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар жасауды, яғни жеңілдіктер мен преференцийлер беруді (қараңыз. III-бөлім. Өнеркәсіптік-технологиялық саясат);
- қор рыногын одан әрі дамытуды (қараңыз. IX-бөлім. Инвестициялық саясат) және тағы басқаларды іске асыру қажет.

4.5. Төлем жүйесінің тұрақтылығын және одан әрі дамуын қамтамасыз ету

- Төлем жүйесінің техникалық деңгейін көтеру және ұйымдастыру оны

төлемдік жүйелерден талап етілетін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіруге бағытталатын болады.

- Банктер ұсынатын қызметтер аясын кеңейту, аударым арқылы төлем жасауды дамыту, сондай-ақ операциялардың ашықтығын арттыру мақсатында бөлшек саудада Төлемдік карточкалардың ұлттық жүйесі құрылатын болады.

- Төлемдік жүйеде қатерлерді болдырмау жөнінде шаралар қабылданатын болады (төлемдік жүйенің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін резервтік орталық салу, қуаттарды көбейту және қауіпсіздік деңгейін арттыру).

VIII БӨЛІМ.

САЛЫҚ-БЮДЖЕТ САЯСАТЫ

1. МАҚСАТ

Мемлекет өз міндеттерін орындау үшін мемлекеттік бюджетке түсетін кірістің қажетті көлемін қамтамасыз ету мақсатында мемлекет пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық өзара қарым-қатынастағы мүдделерінің теңгеріміне қол жеткізу және Қазақстан Республикасының стратегиялық және

бюджеттік жоспарлануының біртұтастығына қолдау көрсету мақсатында тұрақты бюджет жүйесін, әлеуметтік-экономикалық басымдықтарды қалыптастыру.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

2.1. Күшті жақтар

Бүгінде Қазақстанда салық жүйесінде, бюджетті орындауда кейбір табыстар бар, негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің тұрақтануына қол жеткізілді. Тиімді бюджет жүйесін құру жөнінде едәуір қадамдар жасалды.

1999 жылғы есептік деректерге сәйкес мемлекеттік бюджет түсімі ІЖӨ-нің 19,8%-ы, шығыстар мен кредиттер - ІЖӨ-нің 23,2%-ы болды. Мемлекеттік бюджеттің тапшылығы ІЖӨ-нің 3,5%-ын құрады және 1998 жылмен салыстырғанда ІЖӨ-нің 0,7%-ға төмендеді. 2000 жылғы есеп деректері бойынша (есептеу кезеңінсіз) мемлекеттік бюджеттің ІЖӨ-ге 0,1% болған шамалы профицит жағдайында, мемлекеттік бюджет түсімі ІЖӨ-нің 23,1%-ын, шығыстар мен кредиттер - ІЖӨ-нің 23,0%-ын құрады.

- Қазақстан ТМД елдерінің алғашқыларының бірі болып салық туралы заң қабылдады. Оны 1995 жылы қабылдау республиканың қаржы жүйесін қалыптастыруда, барлық міндетті төлемдерді бюджетке құрылымдандыруда салықтарды есептеу мен алудың тәсілдерін белгілеуде едәуір рөл атқарды.

- Мемлекеттік кіріс жүйесіндегі реформалау, мемлекеттік бюджет қаражатының келіп түсуін бақылау мәселелеріне байланысты барлық қазыналық органдарды бір ведомство шегіне шоғырландыру табысты жүргізілді.

- Салық заңнамаларын жетілдіру мен экономиканың даму перспективасын ескеретін және қолайлы орта жасауға, мемлекет пен салық төлеушілердің мүдделерін оңтайлы үйлестіруге, барлық нормативтік құқықтық кесімдерді бір заңнама кесімінің аясына біріктіруге бағытталған жаңа Салық кодексін қабылдау жөнінде жұмыс жүргізілуде.

- Шығыстың тиімді жүйесін жасау жөнінде шаралар қабылданды. Қазынашылық жұмысы тиісті деңгейге қойылды. ТМД елдерінің арасында алғашқылардың бірі болып Қазақстан қазынашылық жүйесі арқылы бюджеттік бағдарламаларды уақытылы және мақсатты қаржыландыруға қол жеткізді.

- Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын және Қазақстанның Даму банкінің құру туралы шешім қабылданды.

- Әлемдік стандарттардың талаптарына жауап беретін кірістер мен шығыстарды жаңа бюджеттік жіктеу енгізілді.

- Шығыстар жүйесін жетілдіру жөнінде маңызды іс-шаралар орындалды.

1999 жылдан бастап барлық бюджеттен тыс қорлар таратылды, ал олардың кірістері

мен шығыстары мемлекеттік бюджетке шоғырландырылды. Алдын ала бақылау жасаудың механизмін жетілдіру жөнінде шаралар қабылданды, мемлекеттік мекемелердің міндеттемелерін тіркеуді есепке алу жүргізілді. Республика халқының белгілі бір санаттарына бюджет көтере алмайтын нақты жеңілдіктер мөлшерін берудің көп жылдық практикасы оларды азаматтардың жекелеген санаттарына ақшалай өтемақы берумен алмастыру жолымен алып тасталды. Барлық деңгейдегі бюджеттік бағдарламалар деңгейінде бекітіледі, ал бюджеттен қаражат бөлу жекелеген министрліктер мен ведомстволарды қаржыландыруға емес, бюджеттік бағдарламаларды орындауға жүзеге асырылады.

Мемлекеттік бюджеттің кірістерін басқару процесін жетілдіру шеңберінде 1999 жылы мемлекеттік қаржыны басқару мәселелері бойынша бюджет заңнамаларына өзгерістер енгізілді. Мәселен, 1999 жылдың 1 сәуірінен бастап "Бюджет жүйесі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жаңа редакциясы жұмыс істейді, онда бюджетаралық қатынастың жаңа қағидаттары белгіленген.

Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік сектордағы ұйымдарға функционалдық талдау жүргізудің нәтижесінде олар мемлекеттік мекемелер және мемлекеттік кәсіпорындарға бөлінді. Азаматтық және бюджеттік заңдарға тиісті өзгерістер енгізілді. 1999 жылдан бастап кейбір мемлекеттік функциялар бәсекелік ортаға берілді және мемлекетке қызмет көрсету нысанында орындалады. Мұндай функцияларды іске асыру жөніндегі бюджеттік бағдарламалар мемлекеттік тапсырыс нысанында орындалады.

2.2. Әлсіз жақтар

- Стратегиялық кәсіпорындарды жекешелендіру нәтижесінде келген ірі шетелдік компаниялар көбіне салық заңнамаларын бұза отырып, салық төлеуден жалтарады, мұны тіпті халықаралық валюта қоры да атап көрсетеді.

- Бюджетке түсімді көбейту үшін едәуір резерв осында бола тұрса да, бюджетке салық борышын өтеу жөніндегі жұмыс нашар жүргізіледі.

- Бюджетке төлем жасау жөніндегі салықтық мерзімді кейінге қалдырудың тәртібіне өзгерістер енгізу талап етіледі, өйткені қазіргі кезде салық органының басшысы тиісті қаржы органының басшысымен келісім бойынша салық төлеу жөніндегі мерзімді ұзартуға құқылы.

- Судьялар жұмыстарының көптігі және олардың арнаулы білімінің болмауы себепті кәдімгі сот арқылы салық төлеушілердің құқығын қорғау тым қиындатылған.

- Қазақстан аумағына шектес мемлекеттерден тауарлардың кеден бақылауынан тысқары әкеліну мүмкіндігі мемлекетке едәуір экономикалық залал келтіреді.

- ІЖӨ көлемінің жыл сайынғы өсуі жағдайында мемлекеттік бюджеттің көлемі тұтастай алғанда төмен болып отыр, ол ІЖӨ-нің 25%-дан аз мөлшерін құрайды.

Мемлекеттік бюджет шығыстарының мұндай деңгейі кезінде мемлекеттің барлық функцияларын орындау толық қамтамасыз етілді.

- Бюджет жүйесінің орталықсыздануының аяқталмауы бюджетаралық қатынастың өзекті проблемасы болып отыр.

- Бюджеттің теңдестірілмеуі бюджеттер өкілеттігінің айқын шектелуінің жеткіліксіздігінен тереңдей түсуде.

- Қазіргі кезде қалыптасқан жағдай бюджет жүйесін орталықсыздандыруды күрделендіреді. Бұл ең алдымен бюджеттің тігінен түсірілуі туралы түсініктің сақталуына байланысты.

- Аймақаралық күрт айырмашылық бюджет жүйесін орталықсыздандырудың артықшылықтарын пайдалануға кедергі келтіреді.

- Бюджеттік жоспарлау көкжиектері орталықта да, сондай-ақ аймақтық деңгейде де қысқа мерзімді.

- Бюджеттердің аудандық және облыстық деңгейлерінде кірістің меншікті көздері бекітілмеген.

- Республикалық бюджетке ішінара есептелетін кірістердің есебінен жергілікті бюджеттердің кіріс бөлігін асыра орындау мемлекеттік бюджеттің еркін қаражатын жиі құрайды.

- Жергілікті атқарушы және өкілді органдар осы көздер бойынша кіріс жоспарын көбейту және қаражатты қосымша шығындарға бағыттау мүмкін болмайтын проблемаларға кезігеді.

- Еркін қаражат айналымға уақытылы тартылуға және өткір әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге жіберіле алмайды.

- Қайсыбір кіріс көздері бойынша болжамды деректерді асырып жіберу немесе төмендету фактілері жиі кездеседі, бұл өз кезегінде әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің орындалуын тұрақсыздандырады.

- Жергілікті бюджеттердің шығысы негізінен ағымдағы шығындарға шоғырландырылған және күрделі шығындарды беруде белгісіздік орын алған.

- Трансферттің ағымдағы механизмінде аймақтардың жай-күйін бағалаудың маңызды факторы жоқ, ашық емес және орталықтан тұрақты түрде түзетуге мұқтаж.

- Трансферттің қолданылып жүрген жүйесі алулар мен субвенцияларды реттеу әдісімен өзінің мәні жөнінен "жыртықты жамаудың" ескі механизмін қайталайды және сол арқылы облыстардың бюджетін теңестіреді.

- Шығыстардың жоспары елдің басым дамуымен әрдайым байланыстырыла бермейді.

- Республикалық және жергілікті бюджеттердің орындалуының жеткілікті дәрежеде ашық болмауы мемлекеттік шығыстарды тиімсіз басқаруға алып келеді.

- Бюджеттің шығыс бөлігінде ағымдық сипаттағы шығыстар мен дамытуды көздейтін шығыстар бөлек көрсетілмеген.

- Ішкі және сыртқы аудит жүйесі тиімсіз.

- Жүзеге асырылып жатқан шығыстардың тиімділігін бағалау тұрғысынан бюджет қаражатын жұмсаудың мониторинг жүйесі жоқ.

- Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері және соларға ведомстволық жағынан бағыныстағы мекемелердің деңгейінде бюджет қаражаттарын тиімсіз басқару нәтижесінде, сондай-ақ тауарлар мен қызмет көрсетулерді сатып алуға арналған мезгілсіз конкурстар өткізу есебінен бюджеттің пайдаланылмаған қаражаттары көбеюде.

- Өткізілген конкурстар басқа әлеуетті жеткізушілердің жоқтығына

сілтеме жасай отырып, көбіне бір көздердегі жеңімпаздарды айқындайды.

- Тауарлар мен қызмет көрсетулерді конкурстық айқындау есебінен пайда болған бюджет қаражатын үнемдеу ашық болмай отыр.

- Қазынашылықтың аумақтық органдарының жергілікті бюджеттің орындалуына қатысты талаптары қаражатты ұтымды және тиімді пайдалануды толық қамтамасыз етпейді.

- Шетелдік көздерден қаражатты қарызға алуға байланысты консультациялық шығыстар жоғары күйінде қалып отыр.

2.3. Мүмкіндіктер

- Салық салудың базасын өндірістің өсуі мен салық әкімшісін жақсарту есебінен кеңейту.

- Кейбір салықтардың ставкасын төмендету.

- Салық жүйесін оңайландыру.

- Тұрақты кіріс көздерін жұмыс барысында нақты анықтау кезінде бюджет аралық қатынастардың тұрақты жүйесін қалыптастыру.

- Халықаралық ұйымдар тарапынан шетелдік тәжірибені зерделеуге және енгізуге жәрдем көрсетудің болуы.

2.4. Қатерлер

- Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық салаларының құлдырауы.

- Салық заңнамаларының және салық әкімшісінің жетілдірілмеуі төлем тәртібінің артуына ықпал етпейді.

- Алымдар түрлерінің және басқа міндетті төлемдердің және оларды алу

рәсімдерінің көптігі салық жүйесін күрделендіреді.

- Әлеуметтік дамудағы аймақтық үйлесімсіздік.
- Мемлекеттік борыштың өсуі.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

- Салық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету.
- Бюджетке түсімнің ІЖӨ-нің 30% деңгейіне дейін өсуін қамтамасыз ету.
- Салық заңнамаларын жетілдіруді қамтамасыз ету.
- Салық жеңілдіктерін жүйеге келтіру.
- Кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметіне тиімді мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету.
- Бюджетті орталықсыздандыру қағидаттарын іске асыру.
- Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саланы дамытуды даму стратегиясымен өзара байланыста бағдарлайтын бюджет саясатын жүзеге асыру.
- Бюджетаралық трансферт жүйесін жетілдіру.
- ІЖӨ-ге қатысты мемлекеттік борышты тұрақтандыруға және біртіндеп қысқартуға қол жеткізу.
- Бюджеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру.
- Бюджеттің ашықтығын қамтамасыз ету.

- Мемлекеттік борышты белсенді басқару жүйесін енгізу және муниципальдық облигацияларды шығару мен өтеу процестерін ретке келтіру.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Салық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету

- Салық заңнамаларының тұрақтылығы қағидатын заңнама тәртібімен бекіту қажет, өйткені салық заңнамаларына өзгерістерді жиі енгізу елдегі экономикалық ортаға теріс
ы қ п а л е т е д і .

- Қаржы-банк жүйесінің, экономиканың аграрлық секторының нығаюына, қоғамдағы орта тап ретінде шағын кәсіпкерліктің қалыптасуына, әлеуметтік саланың экономикалық негізінің күшеюіне орай, 2005 жылы Салық Кодексінің жаңа
р е д а к ц и я с ы н қ а б ы л д а у қ а ж е т .

- Мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің нығаюына және өсу мүмкіндіктеріне орай, халықтың өз күнін өзі көру және экономиканың жекелеген секторларына салықтық жеңілдіктер беру саясатынан халықтың әлеуметтік осал жіктеріне, сондай-ақ тиімсіз,

бірақ үлкен әлеуметтік маңызы бар экономика секторларына мемлекеттің тікелей қолдау көрсетудегі рөлін күшейту саясатына көшу қажет.

4.2. Бюджетке түсімнің ІЖӨ-нің 30% деңгейіне дейін өсуін қамтамасыз ету

- Мемлекеттік бюджетке салық түсімінің өсуі салықтық әкімшісін жүргізуді жақсарту және салық заңнамаларының нормаларын мүлтіксіз сақтау есебінен қамтамасыз етілетін болады.

- Барлық дамыған елдерде бөлінетін ІЖӨ-нің үлесі әрбір он жыл сайын заңды түрде өсіп, ІЖӨ-нің 50%-ына жақындағанын ескере отырып, таяу жылдарда мемлекеттік бюджетке салықтық және салықтық емес түсімдердің деңгейі ІЖӨ-ге қатысы бойынша 30% - ға жетуге тиіс.

4.3. Салық заңнамаларын жетілдіруді қамтамасыз ету

- Салықтық жүктемені төмендету мақсатында 2001 жылы қосылған құн салығының ставкасы 16%-ға дейін және әлеуметтік салық 21%-ға дейін төмендетілетін болады.

Перспективада 5-7 жылдан кейін салық жүйесінде мынадай бағыттар бойынша реформалар жүргізілетін болады:

- Жеке табыс салығын салу жүйесі бойынша едәуір ұқсастығы бар әлеуметтік салық, мемлекеттік сақтандыру қорына жарна төлеу болып қайта құрылатын болады. Бұл жағдайда жарна төлеушілер бюджетте белгісіз күйге түсетін әлеуметтік салыққа қарағанда, қор қаражатының қандай мақсаттарға пайдаланылатынын білетін болады (қараңыз. ІХ-бөлім. Инвестициялық саясат).

- Салықтық төлемдерден жалтарудың мүмкін еместігі мен тиімсіздігін қамтамасыз ететін, соның ішінде жеке тұлғалардың кірісін жаппай мәлімдеу есебінен қамтамасыз ететін және кірісі неғұрлым жоғары тұлғаларға салық салуды күшейту енгізілетін механизмі қолданысқа болады, мұның өзі осы санаттағы салық төлеушілерден салық жинау ісіндегі жағдайды едәуір жақсартады.

- Салық салудың базасын кеңейту және экономиканың нақты секторына салықтық жүктемені теңдей бөлу үшін әлемдік практикада жергілікті бюджеттер үшін кірістің маңызды көзі болып табылатын бөлшек саудада сатуға салық салуды енгізудің орындылығы қарастырылатын болады.

4.4. Салық жеңілдіктерін жүйеге келтіру

- Салықтық жүктемені барлық салық төлеушілерге теңдей және әділетті бөлу мәселесі қағидатты мәнге ие. Басымдықты салаларда іскер белсенділікті

ынталандыратын мақсатты бірыңғай жеңілдік жүйесін қалыптастыру қажет.

- Салықтық артықшылықтарды пайдаланбайтын салық төлеушілерге қатысты салық жүйесіндегі әділеттілік қағидатын бұзатын негізсіз жеке салық жеңілдіктерін жою қажет, өйткені бір салық төлеушілер үшін жеңілдікті салық режимі басқаларға болмай қоймайтын қосымша салық ауыртпалығын түсіруді білдіреді.

4.5. Кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметіне тиімді мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету

- Қазақстандық тұлғалардың сыртқы экономикалық қызметінің өсуі, сыртқы экономикалық саладағы белсенді қайта құру контрабандаға тосқауылды қамтамасыз етуде, кедендік төлемдер мен салықтарды толық көлемде өндіруде республиканың кеден органдарының рөлін арттырады.

- Кедендік әкімдендірудің сапасын арттыру республиканың кеден қызметіне бірыңғай автоматтандырылған ақпарат жүйесін енгізумен қамтамасыз етілетін болады.

- Сонымен бірге кеден қызметі қызметкерлерінің еңбекке ақы төлеу жүйесін, әсіресе кеден шекарасынан өткізу пункттеріндегі жүйесін реформалау қажет, өйткені тап осы еңбекке ақы төлеудің төмендігі сапасыз кедендік бақылаудың себебі болып отыр және кеден қызметі қызметкерлерінің арасында сыбайлас жемқорлықтың көбеюі де соның салдары.

4.6. Бюджетті орталықсыздандыру қағидаттарын іске асыру

- Жергілікті бюджеттердің мейлінше дербестігін қамтамасыз ету жолымен бюджетаралық қатынастардың тиімді жүйесін құру.

- Шығыстар бойынша шығыстық өкілеттіктер мен жауапкершіліктерді заңдық айқын межелеуге қол жеткізу.

- Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодексін әзірлеу және қабылдау, ол бюджеттерді жасаудың, бекітудің және орындаудың бірыңғай құқықтық нормасын қамтамасыз етеді.

- Белгілі бір билік деңгейі үшін тұрақты салықтарды бекіту және салықтарды өндіріп алу бойынша өкілеттіктерге шек қоюды жүзеге асыру.

- Трансферттердің тиімді жүйесін құру.

- Дамудың жалпы мемлекеттік шеңберіндегі әлеуметтік-экономикалық дамудың және бюджет қаражатының соларға сәйкес жұмсалудың басымдықтарын белгілеудегі аймақтардың дербестігін қамтамасыз ету.

4.7. Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саланы дамытуды даму стратегиясымен өзара байланыста бағдарлайтын бюджет

- Республикалық бюджеттің Ағымдағы бюджет және Даму бюджеті деп бөлінген жаңа құрылымын жасау.

- Қазақстан Республикасының Ағымдағы бюджетінен (әрі қарай - Ағымдағы бюджет) функционалдық топтардың ағымдағы шығыстарын қаржыландыру және мемлекеттік борышқа қызмет көрсету.

- Ағымдағы бюджеттің шығыстық бөлігін нақты мақсаттарды көрсете отырып, бюджеттік бағдарламалар негізінде құру.

- Әлеуметтік салаға арналған шығыстарды Ағымдағы бюджеттің негізгі басым шығыстары деп белгілеу.

- Білім беруге арналған шығыстарды ІЖӨ-нің 8%-ына, денсаулық сақтауда - ІЖӨ-нің 4%-ына, әлеуметтік қамсыздандыру мен әлеуметтік көмекте - ІЖӨ-нің 9%-ына, қорғаныста - ІЖӨ-нің 1%-ына дейін жеткізу.

2010 жылға қарай мемлекеттік бюджеттің шығысы ІЖӨ-нің 30%-ына дейін жетеді. Еуропа елдеріндегі мемлекеттік шығыс 1970 жылы орта есеппен ІЖӨ-нің 34,5%-ына көбейсе, 1997 жылы 46,6%-ға дейін жетті. Қазіргі кезде осындай көрсеткіштер АҚШ пен Жапония бойынша ІЖӨ-нің тиісінше 34%-ын және

35%-ын құрайды.

- Қазақстан Республикасының Даму бюджеті (әрі қарай - Даму бюджеті) Республикалық бюджеттің күрделі шығыстарының құрамында қалыптастырылған және инвестициялық бағдарламаларды қаржыландыру үшін пайдаланылатын (қараңыз. ІХ-бөлім. Инвестициялық саясат) мемлекеттік бюджеттің құрамдас бөлігі болуға тиіс.

- Даму бюджеті шығыстарды қаржыландырудың мынадай бағдарламаларын қамтиды:

- экономиканың нақты секторын кредиттеу;
- бюджеттің аясындағы салаларда жаңа объектілер салу;
- көліктік инфрақұрылым;
- осы заманғы жабдықтар сатып алу және бюджет саласының объектілерін техникалық жаратқандыру;
- ұлттық-мәдени құндылықтарды қайта түлету.

- Даму бюджетін орындау туралы есепті Қазақстан Республикасының Парламентіне республикалық бюджетті орындау туралы есептің құрамында ұсыну.

- Қазақстан Республикасы Ұлттық мұнай қорының бөлу шотының қаражатынан жыл сайынғы түсімді Даму бюджетінің негізгі көздерінің бірі деп белгілеу мүмкіндігін

қ а р а с т ы р у .

4.8. Бюджетаралық трансферттер жүйесін жетілдіру

- Ресми трансферт белгілеудің әдістемесін жетілдіру.

- Трансферт жүйесі аймақтарда әлеуметтік қызмет көрсетудің аз да болса қамтамасыз етілуіне кепілдік береді және сонымен бір мезгілде аймақтарды салық базасын кеңейтуге ынталандырады.

- Ағымдағы бюджеттің өзінен төмен тұрған бюджетті, негізгі объективтік факторларды ескере отырып (халықтың саны, оқушылардың, қарттардың саны, табиғи-климаттық жағдай, кедейшілік деңгейі, автомобиль жолдарының ұзындығы және басқалар), халықтың жан басына есептелген аймақтық теңестіру қорының қаражаты есебінен қажетті трансфертпен қамтамасыз етуі.

4.9. ІЖӨ-ге қатысты мемлекеттік борышты тұрақтандыруға және біртіндеп қысқартуға қол жеткізу

- Мемлекеттің төлем қабілеттілігін қамтамасыз ету.

- ІЖӨ-ге қатысты мемлекеттік борышты тұрақтандыруға және біртіндеп қысқартуға қ о л ж е т к і з у .

- Бюджет тапшылығының деңгейін қысқарту, мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыз алу мен Үкімет борышын басқарудың механизмін жетілдіру.

4.10. Бюджеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру

- Бюджеттік жоспарлаудың әдіснамасын жетілдіру, соның ішінде бюджеттік бағдарламалардың орындалу нәтижелерін бағалау негізінде жетілдіру.

- Мемлекеттің міндеттемелерін өзінің ресурстарымен мейлінше

теңдестіре отырып 3-5 жылға дейінгі бюджеттік көрсеткіштерді орташа мерзімді жоспарлаудың жүйесін әзірлеу.

- Орталық және жергілікті басқару органдарының арасындағы ресурстарды бөлуді олардың міндеттеріне сай келетіндей етіп жүзеге асыру.

- Мемлекеттік қызмет көрсетуді қаржыландырудың үздіксіздігін және тиімді қаржылық жоспарлауды қамтамасыз ету.

4.11. Бюджеттің ашықтығын қамтамасыз ету

- Бюджеттік қаржыландыру туралы нақты және айқын ақпаратқа қол

жеткізу.

- Бюджеттік қаржыландырудың ашықтық қағидатын;
- заңдық және нормативтік құжаттардың жариялануымен;
- жылдық қаржылық және жедел баяндамалар мен есептердің (бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері) жариялануымен;
- мемлекеттік қаражат жайлы толық ақпараттың жариялануымен жүзеге асыру.
- Жүзеге асырылып жатқан шығыстардың тиімділігін бағалау үшін бюджет қаражатының пайдаланылуына бақылауды күшейту.
- Қаражаттың жұмсалыу мониторингін қатаң және жетілдірілген жүйе бойынша жүзеге асыру.

Ішкі аудит те, сондай-ақ сыртқы аудит те маңызды рөл атқарады, өйткені олар шығын мен бұрмалаушылықтар жағдайларын әшкерелеуге мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге құрылымдық реформа жүргізуге де ықпал етеді. Объективті аудит артық факторларды анықтауға және жаңа енгізулер мен озық практикалық тәжірибені таратуға көмектеседі.

- Мемлекеттік сектордың ішкі және сыртқы аудит жүйесін дамыту үшін заңдық базаны жетілдіру.

- Тиімділікті бағалауды анықтауға қол жеткізу, оларды қолдану күрделі және қымбат тұратын ескірген ережелерді анықтау. Сондай-ақ нашар әзірленген реформаларды анықтауға және түзетуге көмектесу.

- Бюджет саласы үшін қажетті тауарлар мен қызмет көрсетулерді беруге арналған конкурстар өткізуге бақылауды күшейту.

- Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің рөлін күшейту.

4.12. Мемлекеттік борышты белсенді басқару жүйесін енгізу және муниципальдық облигацияларды шығару мен өтеу процестерін ретке келтіру

- Муниципальдық облигацияларды шығару мен өтеу процестерін жетілдіру.

IX БӨЛІМ.

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТ

1. МАҚСАТ

Орнықты экономикалық өсуді қамтамасыз ету мақсатында, бәсекеге төзімді, жоғары технологиялы және ғылымды көп қажетсінетін өндірісті дамытуға басым тәртіппен бағытталатын, ішкі және сыртқы инвестициялардың жоғары деңгейіне қол жеткізу.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Қазақстандағы ең басты стратегиялық міндеттердің бірі әрқашан да елге экономикалық өсу бағдарламасын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тікелей және қоржындық инвестицияларды тарту болып келді.

ІЖӨ өсімінің жыл сайынғы 5-7% деңгейінде болжанып отырған жоғарғы қарқынына экономиканы дамытуға бағытталған қаржы ресурстары көлемін айтарлықтай арттырмай отырып қол жеткізу мүмкін емес.

Мемлекеттік және жеке инвестициялардың экономикаға тартылған ағымдағы көлемі қазіргі заманғы тез өсіп отырған экономика қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткіліксіз. Қазіргі кезде негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі ІЖӨ-нің 18-19%-ынан аспайтын мөлшерді құрайды, ал бұл кезде елге осы қолда бар деңгейден екі есе асып түсетін инвестиция көлемі қажет.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

Бүгінгі таңда жүргізіліп отырған инвестициялық саясат бірқатар болымды жағымен сипатталады, солардың арасынан шетелдік инвестицияны тарту үшін тұтастай қолайлы инвестициялық ахуалдың сақталғанын, бағалы қағаздар рыногының құрылуы мен дамығанын, жаңа институционалды инвесторлар қалыптасқанын, экономикаға несие беруде банктердің рөлі күшейгенін атап өткен жөн.

2.1.1. Шетелдік инвестициялар

- Шетелдік инвестицияларды тарту көлемі бойынша жан басына шаққанда

ТМД елдері арасында Қазақстан жетекші орынға ие болып келеді. Жыл сайынғы тікелей шетелдік инвестициялардың жинақталған көлемі орта есеппен ІЖӨ-нің 8%-ы деңгейінде сақталып отыр.

- Қазақстандағы қолайлы инвестициялық ахуалға мынадай жолдармен қол жетіп отыр:

- саяси тұрақтылықты сақтау мен алдын ала болжау;
- валютаның тұрақтылығын қолдау;
- нарықтық қайта құруларға бағытталған реформалар жолын ұстану саясатын жүргізу мен әлемдік экономикаға кірігетін демократиялық құқықтық мемлекет құру.

2.1.2. Банк секторы

- Орнықты банк жүйесі құрылды.

- Жеке тұлғалардың салымдарын (депозиттерін) міндетті ұжымдық сақтандыру (кепілдік беру) тетігін іске қосу банк жүйесіне деген сенімді арттыруға мүмкіндік берді.

- Коммерциялық банктердің ресурстық базасы артып келеді.

2.1.3. Бағалы қағаздар рыногы

Республикада экономиканың өндірістік секторларын дамытуға ішкі және сыртқы қаржы ресурстарын қайта бағыттаудың тиімді тетігі ретінде бағалы қағаздар рыногын дамытуға зор маңыз беріледі.

- Мемлекеттік бағалы қағаздардың дамыған рыногы құрылды және мемлекеттік емес бағалы қағаздар рыногы дамып келеді.

- Бағалы қағаздар рыногының базалық құқықтық және институционалды инфрақұрылымы жасалды; бағалы қағаздар рыногының жұмыс істеп тұрған техникалық инфрақұрылымы депозитарлық және есептеу-клирингтік қызметтерді жүзеге асырудың халықаралық стандарттарына сәйкес келеді.

- 1999 жылы халықаралық сарапшылар корпоративтік басқару мәселелері жөніндегі қазақстандық заңнамаларды Орталық және Шығыс Еуропа, ТМД және Балтық жағалауы елдеріндегі озықтардың бірі ретінде мойындады.

- 2000 жылы қаржыландырудың тәсілі ретінде банктік кредиттеуге балама болған корпоративтік облигациялардың алғашқы рыногы ойдағыдай шығарылды.

- Сақтандыру рыногы дамып келеді. Сақтандыру заңдарына енгізілген өзгерістер сақтандыру ұйымдарының ұйымдық-құқықтық нысанын акционерлік кәсіпорындар нысанында белгілейді. Сақтандыру қызметі туралы жаңа Заңның қабылдануымен сақтандыру ұйымдарының сақтандыру резервтерін тарту және олардың инвестициялық мүмкіндіктері саласындағы қызметін кеңейту үшін мүмкіндіктер жасалатын болады.

- Құрылыс жинақ ақшалары жүйесі мен ипотекалық несие берудің енгізілуі инвестициялардың қосымша құйылымын тұрғын үй құрылысын дамытуға ынталандыруға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, қор рыногында жаңа қаржылық құрал -

ипотекалық облигация пайда болады.

2.1.4. Ішкі жинақ ақшалар

- Бағалы қағаздар рыногында жана институционалдық инвестор - жинақтаушы зейнетақы қорларының пайда болуы ішкі жинақ ақшаларды жұмылдыру тетігін институционалдандыруға мүмкіндік берді. Зейнетақымен қамсыздандыру саясатын бұдан әрі жетілдіру кезінде жинақтаушы зейнетақы қорлары азаматтардың ақшаларын шоғырландыратын аса ірі ұлттық институционалдық инвесторлар болады.

2.2. Әлсіз жақтар

Сонымен бірге, қалыптасқан инвестициялық жағдайдың бірқатар әлсіз жақтары бар екендігін, оларды еңсеру елдегі инвестициялардың жағдайын жақсарту үшін қажет екендігін атап өткен жөн.

2.2.1. Шетелдік инвестициялар

- Шетелдік капитал өндірістік сектордың дамуына ықпал етпейді, өйткені іс жүзінде тұтастай экономиканың өндіруші салаларына, негізінен мұнай өндіру және металлургия салаларына жіберіледі. Бұдан басқа, инвестициялар құрылымын талдау шетелдік инвесторлардың ақшаның көп бөлігін айналым қаражатына немесе ұзақ мерзімдік емес пайдаланудың негізгі қаражатына жұмсайтындарын көрсетеді.

- Шетелдік инвестициялардың келуін ынталандыру саясаты отандық және шетелдік инвесторлардың тең емес жағдайға қойылуына алып келді.

- Қазақстан экономикасын дамытуға капиталдың елден жылыстауының жалғасуы теріс әсер етіп отыр.

- Тартылатын шетелдік капитал көлемінің арттырылуына кедергі келтіретін бірқатар факторлар бар, солардың ішінен мыналарды атап көрсетуге болады:

- қазақстан рыногындағы іскерлік белсенділіктің төмендігі;
- заңнамалар мен реттеуші шаралардың нақты еместігі;
- қаржы қаражаттарының төлеміздік дағдарысымен ушыққан төмен өтімділігі;
- рас ақпараттың өте жетіспейтіндігі.

- Бұдан басқа, мемлекет рөлінің әлсіздігі сыбайлас жемқорлық пен теріс пайдаланушылықтың таралуы, келісім-шарттық жағдайлардың орындалмауы үшін мүмкіншіліктер жасады, интеллектуалдық меншік құқығын қорғау қамтамасыз етілмейді.

2.2.2. Негізгі капиталға инвестициялар

- Төмен инвестициялық белсенділік салдарынан экономиканың нақты секторының негізгі капиталы өте күшті ескірді, іс жүзінде экономиканың барлық салалары техникалық жағынан кері кетуде. Негізгі капиталға инвестицияның қазіргі ІЖӨ-нің 18-19% мөлшеріндегі деңгейі таяу жылдары негізгі капиталды оның табиғи тозуы салдарынан толық шығарып тастауы мүмкін.

- Кәсіпорындардың амортизациялық аударымдары негізгі өндірістік құралдарды ұдайы өндіру функциясын орындамайды және мақсаты бойынша пайдаланылмайды. Көптеген кәсіпорындарды шетелдік инвесторлар өндірістік қуаттардың қалдық құнынан айтарлықтай аз баға бойынша сатып алды. Алайда бұл ретте кәсіпорындардың жаңа меншік иелері салық салынатын пайдадан амортизациялық шегеріс жүргізу мүмкіндігін басқа кәсіпорындармен бірдей пайдаланады.

2 . 2 . 3 . Б а н к с е к т о р ы

- Халықтың салымдары көлемінің едәуір өсуі банктердің экономиканың нақты секторына беретін кредиттер көлемін өсіруіне ықпал етті, бірақ осымен бір мезгілде банктердің кредиттеу көлемінің жоғары қауіптілігіне орай ол экономиканың нақты секторының сұранысына сай келмейді.

- Банктердің кредит қоржынында қысқа мерзімді несиелер басым түседі.

- Кредит жөніндегі жоғары пайыздық ставкалар банк кредиттерін орта және шағын жеке сектор үшін қол жеткізілуі қиын қаражат көзіне айналдырды.

- Экономика салалары арасында сауда секторына кредит беру басым тұр.

2 . 2 . 4 . Б а ғ а л ы қ а ғ а з д а р р ы н о г ы

- Бүгінгі таңда қор рыногының негізгі қатысушылары болып банктер мен аса ірі компаниялар бой көрсетуде, ал бұл кезде шағын және орташа кәсіпорындар қор рыногына қол жеткізуде қиындықтарды бастан кешіріп отыр.

- Қазақстандық экономиканың өнеркәсіп секторының бәсекеге төзімділігінің төмендігі қор рыногының толыққанды дамуына кедергі келтіреді.

- Қор рыногына қатысушылар ұзақ мерзімді салымдарға мүдделі емес.

- Қазақстанның қор рыногы ең алдымен облигациялардың бастапқы рыногы ретінде дамиды. Облигациялардың қайталама рыногы іс жүзінде жұмыс істемейді, өйткені инвесторлар (бірінші кезекте, зейнетақы активтерін басқару жөніндегі компаниялар) сатып алған облигацияларын өтегенге дейін ұстай тұруды жөн көреді, ал брокер-дилерлер өздерінің салыстырмалы түрдегі әлсіздіктеріне орай қайталама мәмілелерді жеткілікті көлемде ұстап тұра алмайды. Қор рыногын пайдаланып акцияларды орналастыру әлі қолға алынбаған. Ал акциялардың қайталама рыноктағы

көлемі негізінен қазақстандық кәсіпорындар иелерінің ауысуы нәтижесінде жасалған мәмілелер есебінен құрылады.

- Қазақстандық эмитенттердің бағалы қағаздар шығарушылардың қор рыногында ұсынатын мемлекеттік емес корпоративтік бағалы қағаздарының көлемі инвесторлар, бәрінен бұрын институционалды инвесторлар тарапынан туатын сұранысты қанағаттандыру үшін жеткіліксіз.

Қазақстандық акционерлік кәсіпорындар қосымша қаржы ресурстарын тартуға қор рыногының мүмкіндіктерін пайдаланбайды. Шетелдік компаниялар Қазақстанда жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер нысанында жұмыс істегенді жөн көреді және акционер болуды қаламайды, өйткені өз компанияларына бақылауды сақтап қалуға мүдделі. Қазақстандық эмитенттердің ашық қор рыногына шығудан бас тартуы себептерінің арасынан олардың қаржы ақпаратын ашуды және кәсіпорынды басқаруға ішкі акционерлерді жіберуді қаламайтынын атап көрсету керек.

- Мемлекеттік емес бағалы қағаздарды бәсең ұсынудан басқа олардың инвесторлар үшін тартымды болу проблемасы бар. Халықаралық стандарттарға жауап беретін жеткілікті айқындықтың жоқ екендігі корпоративтік басқарудың түйінді проблемасы болып қала береді.

- Акционерлік қоғамдарға бақылау жасаудың тиімді жүйесінің жеткіліксіздігі салдарынан акционерлік қоғамдардың дивидендтер, соның ішінде артықшылықты акциялар бойынша төлеу бөлігіндегі төлем тәртібі болмай қалады. Сөйтіп, акциялардың бақылау пакетіне иелік етпейтін акционерлердің құқықтары бұзылады.

- Бұдан басқа, акционерлік қоғамдардың өз қызметтері туралы ақпаратты ашу жөнінде заңмен белгіленген нормаларды бұзуына жол беріледі, ал бұл инвесторларға олардың инвестициялық тартымдылығын бағалауға мүмкіндік бермейді.

- Қор рыногының инвесторлық құрылымы әзірше теңдестірілмеген. Облигациялар рыногында зейнетақы активтерін басқару жөніндегі компаниялар басым.

2.2.5. Ішкі жинақ ақшалар

- Елдегі ішкі жинақ ақшалардың қолда бар әлеуетінің іске асырылуы әлсіз.

Қаржы рыногы мен қаржы рыногына ресурстар беруші ретіндегі халықтың арасындағы байланыс бұзылған, ал бұл халықтың қаржы институттарына сенбеуінен, хабардар болмауынан және капиталды өсірудің әртүрлі тәсілдерін пайдалануға халықтың дайын болмауынан туындайды.

- Толыққанды институционалды инвестор ретінде зейнетақы қорларының құрылуы Қазақстандағы ұжымдық инвестициялауға негіз қалауға тиіс болатын. Өкінішке қарай бүгінгі таңда зейнетақы активтерінің болмашы бөлігі ғана экономиканың өндірістік секторын инвестициялау үшін пайдаланылады.

Зейнетақы қорлары шоғырландырған активтердің көп бөлігі оларды мемлекеттік

бағалы қағаздарға салу жолымен бюджет тапшылығын қаржыландыруға пайдаланылады. Зейнетақы қорларын мұндай инвестициялау саясаты табыстылығы және сенімділігі жағынан бірдей мәні бар бағалы қағаздар ұсынуға қабілетсіз қазақстандық қор рыногының қазіргі даму деңгейінен туындайды және сонымен тығыз байланысты.

- Елде инвестициялық қорлар тәрізді халықтың жинақ ақшаларын жұмылдырудың ерікті механизмдерін құруға жан басына шаққандағы табыс деңгейінің салыстырмалы түрде ортадан төмендігі, халық санының аздығы және оның үлкен аумақта шашыраңқы орналасуы кедергі келтіреді, мұның өзі халықтың жинақтауларын тартудың өзіндік құнын арттырады және инвестициялық қорлардың қымбат инфрақұрылымының қайтарымын қиындатады.

2.2.6. Мемлекеттік инвестициялар

- Егер мемлекеттік инвестицияларды қарайтын болсақ, олар ел үшін өмірлік маңызы бар жобалардың өзін қаржыландыру үшін де жеткіліксіз. Бүгінгі таңда қолданылып отырған Мемлекеттік инвестициялар бағдарламасы экономиканың басым салаларындағы кәсіпорындарға кредит беру үшін іс жүзінде қаражаттар көздемейді.

2.3. Мүмкіндіктер

- Инвестициялық саясаттағы мемлекеттің белсенді позициясы экономикаға инвестиция көлемін арттыру үшін мүмкіндік жасайды, жоғары үстеме құнын қоса өндірісті дамытудың түпкілікті мақсатымен, әртүрлі қаржы құралдарын дамытуды ынталандыру жолымен, өтімді қаражатты өнеркәсіптік мақсаттармен біріктіру жолындағы байланысты жөнге келтіруге мүмкіндік береді.

- Ұлттық қор идеясын жүзеге асыру Қазақстанның жағымсыз сыртқы факторларға орнықтылығын арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ экономиканы жаңғырту үшін капитал қажет ететін жаңа қуаттар құрады.

2.4. Қатерлер

- Енжар инвестициялық саясат жүргізуді жалғастыру экономикалық өсудің жоғары қарқынына қатысты болжамдардың орындалуына қатер төндіреді.

- Инвестициялық саясатқа мемлекет белсенді түрде араласпаса, экономиканың өндіруші салаларының басым түсуі одан әрі жалғаса беретін болады. Елдің болашағы олардағы табиғи ресурстар запасының бар болуына байланысты болып қалады.

- Тиісті мемлекеттік бақылау болмаса, капиталдың жылыстау процесі жалғаса беретін болады, өмір сүріп отырған ішкі инвесторлардың қаржылық мүмкіндіктерінің

шектелуіне байланысты қор рыногы шетелдік инвесторлардың ықпалында қалып қоюы
м ү м к і н .

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Қолданылып отырған инвестициялық саясатқа жасалған талдаудан елдің экономикалық игілігінің негізі болып табылатын экономиканың өндірістік секторын дамытуды қаржыландыру жеткіліксіз шамада жүргізілуде деп қорытынды жасауға
б о л а д ы .

Соңғы жылдардағы экономикалық реттеулер тәжірибесі шетелдік жеке инвестициялардың жоғары үстеме құнмен өнім шығаратын бәсекеге қабілетті өндіріс құруға ешқашан да бармайтынын көрсетіп отыр, өйткені шетелдік капитал өз өндірісіне бәсекелестер жасауға ұмтылмайды.

Шетелдік капитал да, ішкі капитал да экономиканың нақты секторына ірі ауқымды, ұзақ мерзімді инвестицияларды қамтамасыз ете алмайды. Банк секторының, қор рыногының, шетелдік инвесторлардың қызметі бәрінен бұрын лезде пайда түсіруге бағытталған, мұның нәтижесінде қаржы капиталы өндірістік сектордан айырылады, ұлттық мүдделер мен даму басымдықтарына қатер төнеді.

Инвестициялық саясат стратегиясы мынадай міндеттердің шешілуін талап етеді:

- Ішкі жинақ ақшалар әлеуетін жүзеге асыруға көңіл аудара отырып экономиканың нақты секторын дамытуға инвестициялық ресурстарды тарту мен бағыттау процесіндегі мемлекеттің рөлін күшейту.

- Қаржы ағынының инвестордан заемшыға қарай ұйымдасқан түрде өтуін

қамтамасыз ететін, экономиканың маңызды буыны ретіндегі қор рыногының қалыптасуы үшін жағдайлар жасау.

- Нақты экономика саласындағы банктердің несие қызметін жандандыру.

- Қазақстанның ұлттық мүдделерін сақтай отырып шетелдік инвестициялар түсімін ынталандыру және шетелдік және отандық инвесторларды экономиканың басым салаларына тарту үшін қолайлы жағдай жасау.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Ішкі жинақ ақшалар әлеуетін жүзеге асыруға көңіл аудара отырып экономиканың нақты секторын дамытуға инвестициялық ресурстарды тарту мен бағыттау процесіндегі мемлекеттің рөлін күшейту

4.1.1. Мемлекеттік инвестициялық саясат

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, жоғары технологияны және ғылымды көп қажет ететін өндірістің дамуын ынталандыратын нысаналы мемлекеттік ғылыми-техникалық, өнеркәсіптік және инвестициялық саясатты жүргізбейінше экономиканы құрылымдық қайта құру мүмкін емес.

Қазіргі заманғы жағдайларда мемлекеттік инвестициялық саясатты күшейту Қазақстанда да жүргізілуге тиіс. Мемлекет экономиканы дамытудың ең басты қозғаушы күші болуға тиіс. Мемлекет қана инвестициялық процестердің дамуына және ел ішінде ірі инвестицияларды ұзақ мерзімді жобаларда жүзеге асыруға түрткі бере алады. Мемлекеттің рөлі жеке кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдайлар жасауда ғана емес, сонымен бірге қолда бар бос ресурстарды экономиканың нақты секторын көтеруге бағыттау үшін мамандандырылған институттар мен тетіктер құруда да болуға тиіс.

Мемлекеттік инвестициялық саясат бірінші кезекте дайындалуы неғұрлым жоғары дәрежедегі, импорттық тауарлармен бәсекеге түсуге және оларды ішкі рыноктан ығыстыруға қабілетті өнімдерді экспорттауға бағдарланған өндірісті дамытуға және қолдауға бағытталған.

Белсенді мемлекеттік инвестициялық саясатты жүзеге асыру үшін инвестициялық бағдарламаларды қолдаудың арнаулы ұйымдастыру нысандарын құру қажет. Мемлекеттік инвестициялар жүйесін неғұрлым ұтымды құру үшін мынадай мемлекеттік қаржы институттары мен механизмдерді құру талап етіледі: Даму бюджеті, Ұлттық қор, Дамудың мемлекеттік кредиттік ұйымдары.

4.1.2. Даму бюджеті

Мемлекеттік шығыстар ағымдағы және күрделі деп бөлінуге тиіс. Бұл үшін республикалық бюджетте дербес бөлім - инвестициялық жобаларға несие беруге, оларды инвестициялауға және кепілдігін қамтамасыз етуге арналған Даму бюджеті бөлініп шығарылуы қажет.

Мемлекеттік инвестициялық саясатты іске асыру қаржы ресурстарының жеткілікті болуына байланысты болғандықтан, инвестицияның қажетті көлемін қамтамасыз етуге бюджеттің мүмкіндігі туралы мәселе өткір қойылады. Қазіргі кезде жұмыс істеп тұрған мемлекеттік инвестициялар бағдарламасын (МИБ) қалыптастыру мен іске асырудың жүйесі мемлекеттік инвестициялық ресурстардың тұрақты жеткілікті көлемін қамтамасыз етуге бюджеттің қабілетсіздігін жиі дәлелдейді.

Қалыптасып отырған жағдайда бірыңғай бюджет шеңберіндегі ашық емес және тиімді емес МИБ-тен бас тарту жолымен мемлекеттік инвестициялық саясатқа өзгерту енгізу және Даму бюджетін құра отырып бюджетті ағымдағы және күрделі деп бөлуге

және экспорттау жөніндегі қызметінен түсетін үстеме табысын шоғырландырудан және бұдан әрі оларды әлемдік қаржы рыноктарында инвестициялаудан тұратын болады. Шикізат қорлары таусылатын және орны толтырылмайтын ресурстар болып табылатындықтан оны өндіруден, өңдеу мен өткізуден түсетін болашақ қаржы ағындарына дұрыс иелік еткен маңызды. Ұлттық қорды құру осындай табыстардан тазарту, экономикада дағдарысты жағдайлар туа қалғандай кезде резервтік активтер құру болашақ ұрпақ үшін ақшалай қор қалыптастыру мақсатын көздейді.

Ұлттық қордың қаражаттары оған шикізат секторы ұйымдарынан бюджетке жоспарланған тиісті салық және өзге міндетті төлемдерден артылғандарды аудару есебінен қалыптастырылатын болады олардың тізбесі жеке белгіленуге тиіс. Мұндай трансферттер бюджеттің ағымдағы шығыстар бойынша профицитке жеткен жағдайында ғана жүзеге асырылуға тиіс. Бұл таяу жылдарда мемлекеттің шикізат ресурстарын өндіру және экспорттау қызметінен түсетін үстеме табыстарының бәрінен бұрын бюджеттің ағымдағы шығыстар бойынша тапшылығы мен мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген борышқа қызмет ету жөніндегі шығыстарды кемітуге бағытталуға тиіс екендігін білдіреді.

Сонымен бірге, Даму бюджеті жыл сайынғы ішкі және сыртқы рыноктағы қарыз алулар нәтижесінде бюджеттің тұрақты инвестициялық тапшылығын қалыптастыратын болады.

Ұлттық қордың қаражаттары әлемдік қаржы рыноктарында бағалы қағаздардың кең әртараптандырылған қоржынында инвестицияланатын болады. Ішкі экономикаға инвестициялау үшін табылған инвестициялық табыс есебінен қалыптастырылатын Ұлттық қордың үлестіргіш шотынан қаражаттар пайдаланылатын болады.

Ұлттық қорды оған барлық бюджеттік рәсімдерді қолдана отырып Ұлттық Банктегі шот түрінде құрған орынды. Қорды оралымды басқаруды Ұлттық Банкке жүктеген жөн.

4.1.4. Дамудың мемлекеттік кредиттік ұйымдары (ДМКҰ)

Кәсіпорындарды инвестициялау мен несие беруді тікелей Дамудың мемлекеттік кредиттік ұйымдары (ДМКҰ) жүзеге асыратын болады.

ДМКҰ - бұл мемлекеттік инвестициялық саясатты жүзеге асыруға ықпал ететін мамандандырылған мемлекеттік институттар. Даму бюджеті ішінде шоғырланған қаражаттар ДМКҰ арасында оларды бұдан әрі нақты кешенді бағдарламаларға салу үшін бөлінеді. Өнеркәсіпті дамыту, ауыл шаруашылығын дамыту, шағын және орта бизнеске кредит беру, тұрғын үй құрылысын, инфрақұрылымды дамыту салаларында Д М К Ұ қ ұ р ы л у ы м ү м к і н .

Бұл қаржылық даму институттары жұмыс істеп тұрған қорлардың негізінде және солардың тәжірибесін ескере отырып ұйымдастырылуы мүмкін, бұлардың арасында

мына қорлар бар - "Аграрлық кредиттік корпорация" ЖАҚ, "Шағын кәсіпкерлікті дамыту қоры" ЖАҚ бұл қорлардың барлығы дерлік тармақталған облыстық филиалдар жүйесіне ие, алайда олардың қызметі осы уақытқа дейін көрнекті нәтижелерге жеткізе қойған жоқ. Осыған байланысты жұмыс істеп тұрған қорларға алдын ала ұйымдық және қаржылық қайта құрылымдау жүргізгеннен кейін ғана мемлекеттік кредиттік ұйымдардың функциясын жүктеген орынды.

Жаңадан құрылған Қазақстанның даму банкін айрықша атап өту керек, ол мемлекеттік инвестициялық саясат жүргізушілердің негізгілерінің бірі болады.

ДМКҰ негізгі міндеті экономиканың басым секторларындағы қаржыландырылуға мұқтаж кәсіпорындарға кредит беру және құрылым құратын өнеркәсіптік кәсіпорындарды экономикалық сауықтыру бағдарламасын жасау мен жүзеге асыру болады. Даму бюджеті қаражаттарын бөлу ашықтық, айқындық, қол жетімділік және тең құқықтық принципінде жүзеге асырылуға тиіс. Мемлекеттік инвестициялық қоржын коммерциялық жағынан өтелімді жобаларды да, сондай-ақ өтелімділігінің жанама тиімділігі бар жобаларды да, бірақ әлеуметтік және саяси мәні бар жобаларды қ а м т и д ы .

ДМКҰ үкімет белгілеген шеңберде қосымша кредиттік ресурстарды тарту мүмкіндігіне ие болуға тиіс. Кредиттік ұйымдарды құру белсенді және кәсіби басқару кезінде ағымдағы өтімділік пен табыстылыққа қол жеткізе отырып ресурстарды шоғырландыру, тиісті біліктілік сараптамасымен бірге атаулы инвестицияларды басым салаларға бағыттау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

ДМКҰ кәсіпорындар-заемшылармен тұрақты тығыз өзара іс-қимыл негізінде белгіленген мерзімде өтелімді жобалар бойынша қаражаттардың қайтарымының қамтамасыз ету мақсатында берілген кредиттерді нысаналы пайдалануды бақылайтын болады. Кредиттерді берудің қатаң рәсімдері және олардың бұдан кейінгі тұрақты мониторингі экономиканың нақты секторында бар тәуекелдерді оралымды еңсеруге мүмкіндік береді. Мемлекеттік инвестициялардың тиімділігі мен қайтарымының арттыру үшін мемлекеттік кредиттік ұйымдардың шарты жеке банктер тарапынан жобаларды бірлесіп қаржыландыру бола алады. ДМКҰ инвестициялық және реттеуші функцияларын жүзеге асырудан тыс оңалтушылық және лизингтік қызметтер де к ө р с е т е а л ғ а н б о л а р е д і .

4.1.5. Ішкі жинақ ақшаларды тартудың басқа жолдары

Ішкі ұлттық жинақ ақшаларды шоғырландыратын институционалды инвесторларды одан әрі дамыту мемлекеттік инвестициялық саясатты жүргізу мен Даму бюджеті қорларын қалыптастыру үшін қажетті шарт болып табылады. Даму бюджетінің механизмдерінен тыс, жинақтаушы зейнетақы қорлары мен сақтандыру ұйымдары өз активтерін корпорациялық бағалы қағаздар мен Қазақстан қор биржасының

листингісінен өткен қазақстандық кәсіпорындардың акцияларына салуды кеңейту жолымен экономиканың нақты секторын кредиттеу мүмкіндігіне ие болады.

Осыған байланысты сақтандыру рыногының осы заманғы инфрақұрылымын қалыптастыру, сақтандыру ұйымдарының қаржылай орнықтылығын арттыру жөніндегі шараларды жалғастыру керек.

Қазақстанда жаппай шағын инвесторларды жинақтауды шоғырландыратын институттар ретінде толыққанды және өзін-өзі ақтайтын инвестициялық қорлардың құрылуына және жұмыс істеуіне объективті кедергілер орын алып отырған жағдайда, саны онша көп емес, бірақ салыстырмалы түрде алғанда қамтамасыз етілген халық жігінің жинақ ақшаларын тартудың (соның ішінде ақшаны және бағалы қағаздарды сенім білдірілген инвестициялық басқару жүйесі арқылы) механизмі жасалатын болады.

4.1.6. Мемлекеттік меншікті кеңейтуге инвестициялар

Экономикаға белсенді мемлекеттік қатысу санамалап көрсетілген іс-шараларды жүргізумен шектеліп қалмауға тиіс. Мемлекетке экономиканың ұлттық экономикалық қауіпсіздік үшін стратегиялық жағынан маңызды салаларында меншік иесі болу қажет.

Мемлекет экономиканың жүйені құрайтын ұлттық компаниялар деп аталатын әрбір ірі саласында мемлекеттік қатысуымен кәсіпорындар меншігіне қатысуға тиіс. Сол себепті мемлекеттік ресурстардың бір бөлігі стратегиялық кәсіпорындардың бақылау пакетін сатып алуға бағытталуы тиіс. Қажет болған кезде, оларды мәжбүрлеп акцияландыру жөніндегі шараларды алдын ала жүргізе отырып, шетелдік компаниялардың акцияларын сатып алған жөн.

Елдің стратегиялық және экономикалық мүдделерін қамтамасыз ету үшін бұдан кейінгі іс-қимылды таяу шет елдердегі тиісті кәсіпорындарды сатып алуға және өз бақылауына көшіруге бағыттау қажет. Инфрақұрылымдық объектілер, құбырлар мен мұнай өңдеу зауыттары ынталылық тудырады.

Мемлекеттің кең ауқымды инвестициялық қызметтер жүргізуінің табысты болуы мемлекеттік меншік пен сыртқы борышты тиімді басқаруға, салықтардың жиналуына, сыбайлас жемқорлықтың еңсерілуіне байланысты (Қараңыз. X Бөлім. Мемлекеттік активтерді басқару).

4.2. Экономиканың қаржы ағымдарының инвестордан заемшыға ұйымдасқан түрде көшуін қамтамасыз ететін маңызды буын ретіндегі қор рыногының қалыптасуы үшін жағдайлар жасау

Қор рыногын дамыту қор рыногына ішкі инвесторларды тарту, ұжымдық инвестициялаудың әртүрлі нысандарын дамыту, листингке жаңа эмитенттерді

көтермелеу, бағалы қағаздардың қайталама нарықтағы айналысын жандандыру жөніндегі шараларды жүргізуді талап етеді.

Институционалды инвесторлардың қызметін кеңейту үшін мыналар қажет:

- әртүрлі қаржылық құралдар: акциялар, корпорациялық облигациялар, ипотекалық облигациялар, туынды бағалы қағаздар шығару есебінен қазақстандық қор рыногында инвестициялаудың жаңа мүмкіндіктерін жасау;

- ұйымдаспаған рыноктағы операцияларды шектеу есебінен қор рыногындағы қаражаттарды инвестициялаудың сенімділігі мен қауіпсіздігін арттыру.

Қор рыногына жаңа эмитенттерді шығару үшін мыналар талап етіледі:

- шетелдің қатысуындағы компанияларды және отандық компанияларды мәжбүрлеп акцияландыруды жүргізу. Кәсіпорындар активтерінің ең жоғары, одан асып кеткен кезде кәсіпорын ашық акционерлік қоғамның ұйымдық-құқықтық нысанына көшуге тиіс болатын мөлшерін заң тұрғысында айқындау қажет;

- стратегиялық маңызы жоқ қазақстандық кәсіпорындар акцияларының мемлекеттік пакетінің пакеттерін сатуды қор рыногы арқылы жүргізген жөн. Бұл ретте акцияларды орналастыру өзара үлестес емес әртүрлі инвесторлардың қалың тобы арасында жүргізілуге тиіс;

- мемлекет қаржы рыногын корпоративтік құралдармен молықтыру процестеріне тікелей әсер ететін шаралардан басқа, инвестициялық институттарды (өзара қарыз қорларын, сенімгерлік компанияларын) қалыптастыруды ынталандырудан, халықтың қор рыногының құралдарына қол жеткізуін оңайлатудан көрінетін реттеудің жанама шараларын қолдана алады.

Инвесторлар үшін мемлекеттік емес бағалы қағаздардың тартымдылығын арттыру халықаралық стандарттарға сәйкес ақпараттың ашықтығы мен қор рыногына қатысушылар қызметінің айқындығы деңгейін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауды талап етеді.

Осыған байланысты мыналар мүмкін болып саналады:

- бағалы қағаздар рыногына қатысушыларды олардың өз қызметі туралы ақпаратты ашу, бағалы қағаздар бойынша табыстарды есептеп шығару мен төлеу кезіндегі төлем тәртібін арттыру жөніндегі талаптарды орындауы бөлігінде мемлекеттік реттеуді күшейту;

- бағалы қағаздарды иеленушілердің құқықтарын бұзғаны үшін компания басшыларының әкімшілік жауапкершіліктерін күшейту, акцияның бақылау пакетіне ие емес акционерлердің құқығын қорғайтын нормативтік актілер қабылдау.

Халықтың хабардарлық деңгейін арттыру үшін мыналар қажет:

- бағалы қағаздар рыногындағы қызметті бұқаралық ақпарат құралдарында көрсетіп отыру;

- арнаулы әдебиеттер шығаруды қамтамасыз ету;

- бағалы қағаздардың әлеуетті эмитенттері үшін семинарлар өткізу.

4.3. Коммерциялық банктердің нақты экономика саласындағы несие қызметін жандандыру

Коммерциялық банктердің несие саясатын жандандыру олардың ресурстық базасын ұлғайтуды талап етеді.

Халықтың ұзақ мерзімдік депозиттері үлесін ұлғайтудың оң үрдістерін қолдау үшін халықтың салымдарын міндетті сақтандыру жүйесін нығайту мен банктердің жүйелік тұрақтылығын арттыруды қамтитын банк жүйесіне деген халық сенімін арттыру жөніндегі шараларды одан әрі жүргізу қажет (Қараңыз: VII Бөлім. Ақша-несие саясаты)

4.4. Қазақстанның ұлттық мүдделерін сақтай отырып шетелдік инвестициялардың түсімін ынталандыру

Қазақстан шетелдік инвесторларды күрделі қаражаттардың, технологиялардың, басқару мен маркетинг саласындағы тәжірибенің маңызды көзі ретінде қарай отырып, дәйексіз және нақты емес саясат нәтижесінде өзінің ұлттық мүдделерінің бұзылуына жола бермеуі тиіс.

Үкіметтің саясаты, ұлттық мүдде тұрғысынан қарағандағы құқықтық және әкімшілік шаралар шетел инвестицияларын тарту міндеттеріне және инвесторлардың өз мүдделеріне жауап беретін жағдайларды қамтамасыз етуге тиіс. Сонымен бірге шетел инвесторлары операцияларының Қазақстан экономикасына тигізетін қажеті жоқ зардаптарды болдырмауға немесе тым болмағанда, әлсіретуге мүмкіндік беретін механизмдер әзірлеу қажет.

Инвестициялық ахуалды жақсарту үшін мынадай шаралар қабылдануға тиіс:

- Даму дәрежесі мен заңнамалардың тұрақтылығы, мемлекеттік саясаттың болжанғыштығы инвестициялық ахуалдың салауатты жай-күйінің кепілі болуға тиіс.

- Заңнамаларды тиімді қолдану мәселесі шешілуге тиіс. Қазақстандық іскер қоғамдастық пен үкіметтің беделін арттыру үшін жергілікті және халықаралық соттар шешімдерін орындауды, шарттарды сақтауды және күшіне енгізуді қамтамасыз ету қажет.

- Заңнамаларға шетелдік және ішкі инвесторлар үшін бірдей жағдай жасайтын түзетулер енгізу қажет.

- Инвестициялық қызмет туралы заңнамаларды жетілдіру әлемдік стандарттарға жауап беретін нақты, айқын және бір мағыналы құқықтық нормалардың бар болуын қамтамасыз етуі тиіс.

- Шетелдік күрделі қаржы мен инвесторлар құқықтарын заңнамалы түрде қорғау кепілдігі болуға тиіс.

- Тіркелген сауда маркалары мен патенттерді қорғау, қарақшылық өнімдерінің құпия айналымына қарсы күрес маңызды міндет болып табылады. Бұл үшін авторлық құқықтарды қорғау саласында жұмыс істейтін мамандардың біліктілігі деңгейін арттыру талап етіледі.

- Инвесторлар үшін қаржы ақпараттарының айқындығының, дер кезінде болуының, толықтығы мен дұрыстығының аса маңызды мәні бар. Осыған байланысты бухгалтерлік және статистикалық есеп-қисап стандарттарын жетілдіру жөніндегі іс-шараларды жалғастыру қажет.

Шетелдік инвестицияларды тарту үшін өнеркәсіптің өңдеуші салалары басымдықты болуға тиіс. Жаңа ірі инвестициялар есебінен маркетинг пен менеджменттің қазіргі заманғы әдістері қолданылатын жаңа, технологиялық жағынан күрделі өндірістер құрылуы мүмкін.

Тікелей шетелдік инвесторлар қызметін реттеу кезінде олардың кәсіпорынның негізгі капиталына инвестициялау бойынша және экологиялық қауіпсіздік нормаларын орындау жөніндегі міндеттемелерін атқаруына бақылау жасау шараларын заңды түрде бекіту қажет.

Инвестициялық пұрсаттылықтар (салық және кеден жеңілдіктері, мемлекеттік заттай гранттар) мемлекеттік инвестициялық саясаттың маңызды құралы болады. Шетелдік және отандық инвесторларды мемлекеттік қолдау жүйесі инвестициялық пұрсаттылықтар алудың инвесторлардың негізгі құралдарға инвестиция салу, сондай-ақ салық төлеуден босатуды оның мерзімін кейінге қалдырумен (жедел амортизация) алмастыру және жер салығы бойынша жеңілдіктерді алып тастау есебінен бәсекелік ортада бұрмалауды азайту жөніндегі міндеттемелерді орындауына неғұрлым қатаң тәуелді болуын көздейді.

Тікелей инвестициялардағы едәуір үлесті жер қойнауын пайдалану инвестициясы иеленеді, ол басқа салаларды дамытуға мультипликативтік нәтижесін тигізе алар еді. Бұл нәтижені іске асыру үшін жер қойнауын пайдаланушылармен келісім-шарт жасаған кезде отандық кәсіпорындарға жабдықтар мен қосалқы бөлшектер беруге, отандық жұмысшылар мен мамандарды тартуға, әлеуметтік объектілерді салу мен жөндеуге қаражат аударуға тапсырыстар орналастыру бөлігінде инвесторлардың міндеттемелерін айту

қажет.

Ұлттық мүдделерді сақтау үшін шетелдік инвесторлардың рынокқа монополистік бақылау орнатуын, салықтар төлеуден жалтару үшін трансферттік баға белгілеуді пайдаланудан бұлтартуына жол беруге болмайды.

Сонымен бірге, шетелдік инвесторлармен жасалған келісім-шарттар Қазақстанның ұлттық мүдделеріне қайшы келген жағдайда оларды қайта қарауға батыл бару қажет.

5. ҚОСЫМША

Мемлекеттік инвестициялардың қозғалыс схемасы

(қағаздағы мәтіннен қараңыз.)

X БӨЛІМ.

МЕМЛЕКЕТТІК АКТИВТЕРДІ БАСҚАРУ

1. МАҚСАТ

Мемлекетті тиімді меншік иесі ретінде қалыптастыру және мемлекеттік кәсіпкерлікті дамыту.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

Осы сәтке дейін Қазақстандағы жекешелендіру кезеңі негізінен аяқталды. Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің ұлттық бағдарламасын орындау барысында тұтыну рыногындағы үстем жағдайға жеке сектор ие болды, ол бүгінгі таңда ІЖӨ-нің 75%-ға жуығын өндіреді.

Жекешелендіру нәтижесінде кәсіпорындардың едәуір бөлігі жеке меншікке көшкеніне қарамастан, тиімді жеке меншік иелерінің қалың жігін қалыптастырудың с ә т і т ү с п е д і .

Сырттан тартылған шетелдік консультанттар ірі инвесторлардың Қазақстан үшін стратегиялық болып табылатын салаларды бақылауға алуына ықпал етті. Мемлекеттік кәсіпорындардың бір бөлігі кейін салықтар төлеуден жалтарған инвесторларға өткізілді, бұл елдің экономикалық өсуіне теріс ықпал етті.

Жекешелендіру Қазақстанға келетін инвестицияларға жол ашты. Алайда кәсіпорындардың жаңа меншік иелерінің қызметі саланы дамыту мен жаңа өндірістер құруға емес, бір сәттік нәтижелерге бағытталды. Бұдан да зоры, бірқатар салаларда кәсіпорындардың отандық және әлемдік рыноктардағы бәсекелестік жағдайын с а қ т а у д ы ң с ә т і т ү с п е д і .

Алайда мемлекет айтарлықтай активтерді иеленіп отыр. Едәуір бөлігі экономиканың стратегиялық жағынан маңызды салаларында жұмыс істейтін 242 акционерлік қоғамдар мен 188 серіктестіктердің акциялар пакеті мен үлестері мемлекеттің меншігінде сақталған.

С о н д а й - а қ м е м л е к е т :

- республикалық меншіктегі 1983 кәсіпорын мен республикалық бюджеттен қаржыландырылатын 2503 мекеменің;

- коммуналдық меншіктегі 3716 кәсіпорын мен жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын 13500 мекеменің меншік иесі болып табылады.

1998 жылмен салыстырғанда, 1999 жылы мемлекеттік кәсіпорындар санының артуы мен мемлекеттік бюджет алатын кірістердің бір мезгілде төмендеуі болды. Сөйтіп, 1999 жылы мемлекеттік кәсіпорындардың таза пайдасынан мемлекеттік бюджетке түсімдер 34 млн. теңге құрады, ал акциялардың мемлекеттік пакеті бойынша дивидендтер 1,6 млрд. теңге құрады. Жылжымайтын мүлік объектілерін жалға беруден мемлекеттік бюджеттің кірісі 1999 жылы 43 млн.теңге құрады.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Мемлекеттің өндірістік қуаттардың иеленушісі ретіндегі рөлі ұдайы төмендеп келе жатқанына қарамастан, ол елдің өнеркәсіптік кешенін дамытуда маңызды рөл атқаруын жалғастырып отыр. Мемлекет Қазақстан Республикасының стратегиялық мүдделері үшін айрықша маңызы бар кәсіпорындар мен объектілер қызметін реттеу құқығын ө з і н д е с а қ т а п отыр .

- Бүгінгі таңда мемлекет жекешелендіруден, мемлекеттік активтерді басқару тиімділігінің артуы нәтижесінде олар алдағы уақытта дивидендтер мен мемлекеттік кәсіпорындар пайдасының бір бөлігінің түсу өсімімен өтеледі деп есептей отырып, б а с т а р т а а л а д ы .

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Мемлекеттік активтердің ағымдағы жай-күйін талдау бүгінгі таңда мемлекеттік кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметінің, акциялардың мемлекеттік пакетін басқарудың және мемлекеттік тұрғын үй емес қор объектілерінің алаңдарын пайдаланудың тиімсіздігі туралы негізделген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Мемлекет іс жүзінде өз активтерін басқарудың тиімділігіне мүдделі емес. Мемлекеттік кәсіпорындарды басқарудағы уәкілетті органның негізгі рөлі негізгі құрал-жабдықтарды иеліктен шығаруға келісім берумен шектеліп отыр.

- бұдан ертерек кезеңде қабылданған жекешелендіру процесін реттейтін заңнамалық кесімдер әртүрлі ерекшеліктері бар мемлекеттік меншік нысандарының барлық сан алуан қырларын бейнелей алмайды, сондай-ақ оларды жүзеге асыру рәсімдерінің жеткілікті транспаренттілігін қамтамасыз етпейді. Сондай-ақ бұрын қабылданған заңнамалық кесімдер жекешелендіруді ғана негізгі мақсаты етіп көздеді және мемлекеттік активтерді басқарумен байланысты мәселелерді толық мәнінде

б е й н е л е й

а л ғ а н

ж о қ .

- Мемлекеттік кәсіпорындар мен олардың басшылары жұмысының тиімділігін бағалау жүйесі, сондай-ақ қызмет нәтижелері бойынша тұрақты есеп беріп отыру б о л м а д ы .

- Мемлекеттің қатысу үлесі бар заңды тұлғалардың бақылау және байқау органдарындағы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің қызметін регламенттеудің жалпыға бірдей қабылданған практикасы жоқ. Аталған қызметкерлер мемлекеттің мүдделерін білмейді және осы органдардағы шешімдерді талқылау кезінде оны б а с ш ы л ы қ қ а а л ы п о т ы р м а й д ы .

- Акционерлік қоғамдар мен шаруашылық серіктестіктеріндегі акциялардың мемлекеттік пакетін және қатысу үлесін басқаруға бақылау жасау азайтылған. Көптеген акционерлік қоғамдар бойынша мемлекет акционерлер тізілімінде көрсетілмеген.

- Мемлекеттік капитал икемді болмай отыр. Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар мемлекет кірісіне салықтарды ғана аудара отырып, мемлекеттік капиталды өздерінің "ведомстволық" мақсаттары үшін ғана пайдаланады.

- Өзінің қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерінен және жылжымайтын мүлік объектілерін жалға беруден пайда тауып отырған мемлекеттік кәсіпорындардың мұның белгіленген бір бөлігін мемлекеттік бюджет кірісіне аудармайтын фактілері орын алып о т ы р .

- Мемлекеттік активтер туралы толық ақпараттың болмауына байланысты олардың жиынтық құнын айқындау, оларды пайдалану тиімділігіне дұрыс талдау жүргізу, сондай-ақ тиісті бюджеттерге қаражаттардың түсуіне болжам жасау мүмкін емес.

- Коммуналдық меншікті басқарудың жеткілікті құқықтық базасының болмауы коммуналдық кәсіпорындардың құрылуына және қызметіне ықпал етпейді.

2 . 3 .

М ү м к і н д і к т е р

- Қазақстанның мемлекеттік активтерді басқару саласындағы мүмкіндіктері, бірінші кезекте, елдің күшті басшылығымен байланысты.

- Үкіметтегі де, сондай-ақ жеке сектордағы да қалыптасқан кәсіби кадрлар мемлекетке меншік иесі ретінде орнығуға және мемлекеттік активтерді басқару саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға ықпал етуге көмектеседі.

- Иеліктен алынғандарды қайтару және жаңа негізгі құрал-жабдықтар құру жолымен мемлекеттік активтерді үдету мүмкіндіктері бар.

- Қазақстанда корпоративтік басқаруға көшу мүмкіндігі бар. Холдинг рөлінде бой көрсетуге қабілетті бірқатар компаниялар шын мәнісінде қалыптасып та үлгерді, оларды ұйымдастырып, заң жүзінде ресімдеу ғана қажет.

2 . 4 .

Қ а т е р л е р

- Мемлекеттік активтерді басқару функцияларын орталықсыздандыру жағдайында мемлекеттік мекемелерді қайта ұйымдастыру есебінен республикалық мемлекеттік кәсіпорындар (РМК) санының өсуі және тиісінше мемлекеттік сатып алуларды қаржыландыру бойынша міндеттемелерді соларға ауыстыру байқалып отыр.

- Бұл ретте шаруашылық жүргізу құқығының заңи түзілісі МРК өздеріне және соған қатысты алғанда меншік құқығының субъектісі болып табылатын министрліктермен бірлесіп мемлекеттік меншікті иеліктен алу мүмкіндігіне жол береді.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Мемлекеттік активтерді басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың негізі мемлекеттік жылжымалы мүлік пен акциялардың мемлекеттік пакетін басқару саласындағы мемлекеттің рөлін қайта ой елегінен өткізу болады. Елді индустриялық дамытудың негізгі идеясы мемлекетті өз капиталының толық құқықты меншік иесі рөлінде орнықтыру болады.

Мемлекеттік активтерді басқару саласындағы мемлекеттік саясатты табысты жүзеге асыру үшін мыналар қажет:

- Мемлекеттік активтерді елдің капитал айналымына тарту және оларды басқарудың тиімділігін арттыру.

- Мемлекеттің тікелей қатысуымен ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар секторын құру.

- Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың ақиқат қаржылық жай-күйін аудиторлық тексеру мен анықтауды жүргізу мақсатымен инспекциялайтын агенттік құру.

- Мемлекеттік капиталды икемді ету және оны, ең алдымен, ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың өз мұқтаждарына емес, мемлекеттік міндеттерді шешуге бағыттау.

- Коммуналдық меншікке көшірілуі қажет объектілерге түгендеу, бағалау жүргізу және олардың тізілімін әзірлеу.

4. ІС-ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Мемлекеттік активтерді елдің капитал айналымына тарту және оларды басқарудың тиімділігін арттыру

- 2010 жылға қарай мемлекеттің өз активтерін басқаруға қатынасы түбегейлі өзгереді. Экономиканың тұтқалы салаларындағы мемлекеттің рөлі арттырылады. Отандық кәсіпорындар бәсекеге қабілетті өнімдерімен әлемдік рыноктарға шығады.

- Аталған кезеңде мемлекеттік кәсіпкерліктің оңтайлы шектері айқындалуы қажет. Дамыған елдердің де, сондай-ақ дамушы елдердің де тәжірибесі көрсетіп отырғандай, жеке кәсіпкерлік мемлекеттік кәсіпкерлікпен толықтырылуға тиіс екендігін көрсетіп отыр. Бұл ретте ел өзінің экономикалық дамуында неғұрлым артта қалып отырса, мемлекеттің шаруашылық қызметіне қатысушы ретіндегі жалпыұлттық ауқымда аса маңызды экономикалық проблемаларды шешуге ықпал етуге тиісті рөлі соғұрлым жоғары болатынын ескеру қажет.

- Ұлттық экономиканың жеке капитал түспейтін не олардың капиталды көп қажет ететіндігіне, ұзақ мерзімді өтемділігіне және тәуекел дәрежесінің жоғарылығына байланысты жеткіліксіз көлемде түсетін өмірлік маңызы бар салаларын мемлекеттік қолдау қажет.

- Қазақстан Республикасы аумағындағы да, сондай-ақ шет елдердегі де мемлекеттік меншіктің бірыңғай тізілімін әзірлеуді аяқтау қажет. Бұл тізілімде мемлекеттік меншік объектілерінің жай-күйі олардың амортизациясы мен нақты жай-күйі, жалға, кепілге, сенімгерлікпен басқаруға берілуі, сондай-ақ тиісті шарттардың жағдайлары, мемлекеттік меншікті пайдаланғаны үшін төлем түсімдерінің тұрақтылығы мен толықтығы ескеріле отырып көрсетілуге тиіс.

- Мемлекеттік кәсіпорындар санын қысқарту және басқару шығындарын оңтайландыру, сондай-ақ акциялардың мемлекеттік пакетінен түсетін табыстарды ұлғайту мақсатында:

- мемлекеттің активтері мен пассивтері балансының әдістемесі әзірленеді;
- экономикалық және әлеуметтік жағынан маңызы төмен кәсіпорындардағы мемлекеттік меншік орналасқан акциялар саны қысқартылады;
- акцияларының мемлекеттік пакетін басқару механизмдері жетілдіріледі.

- Мемлекеттің үлесі белгіленген деңгейден асып түсетін жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер акцияландырылуға, ал акциялар пакеті ұлттық компанияларға басқаруға берілуге тиіс. Мемлекет үшін маңызы төмен қалған үлес жекешелендірілуі қажет.

- Бүгінгі таңда мемлекет балансында бар меншікті олардың жалпымемлекеттік мүдделерді қамтамасыз етудегі маңызына сәйкес санатқа бөлу және оларды сақтау не жекешелендіру туралы шешім қабылдау қажет.

- Бірінші санатқа жекешелендіруге жатпайтын мемлекеттік меншікті жатқызу қажет.
Толық мемлекеттік меншікте қалатындар:

- Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті штаттағы мүліктер, әскери-техникалық мақсаттағы кәсіпорындар мен объектілер;
- мемлекеттік халықаралық маршруттар желісіне қосылған, сондай-ақ инженерлік

ғимараттарын қоса алғанда, қорғаныс мақсатындағы магистральді темір жолдар, жалпы пайдаланудағы республикалық автомобиль жолдары, кемелер жүретін су жолдары, маяктар, кеме қатынасы қауіпсіздігіне кепілдік беріп, реттеп отыратын қондырғылар мен навигациялық белгілер;

- мемлекеттің әлеуметтік міндеттерін шешу жөніндегі қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік мекемелер.

- Екінші санатқа республикалық маңызы бар мемлекеттік меншік жатқызылуы қажет. Бұл, ең алдымен, мұнай-газ және химия кешенінің, өндіруші және өңдеуші өнеркәсіптің кәсіпорындары, аса ірі құрылыс, машина жасау, көлік пен байланыс кәсіпорындары. Акцияларының бақылау немесе шектемелі пакеті мемлекеттік меншікте болатын екінші санаттағы кәсіпорындар елдің ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар секторына кіреді. Акциялардың бақылау немесе шектемелі пакеті болуының қажеттігі әр сала үшін олардың стратегиялық маңызы және оған мемлекеттік ықпалдың қажеттігі ескеріле отырып дербес айқындалатын болады.

- Үшінші санатты жекешелендіру немесе коммуналдық меншікке беру орынды болатын мемлекеттік меншік құрайды. Аяқталмаған құрылыстар мен мемлекеттік мұқтаж үшін пайдаланылмайтын басқа да мемлекеттік меншікті жекешелендіру жүргізілетін болады, бұл өндіріс пен жаңа бизнестің дамуы үшін жаңа алаңдар құрады. Пайдаланылмай тұрған не мақсатына сай пайдаланылмай жүрген мемлекеттік мекемелер меншігін табу және алып қою, жылжымайтын мүлік объектілерін пайдалануға беру жөніндегі іс-әрекеттердің айқындылығын олардың тізімін барлық мүдделі тұлғалар үшін міндетті түрде жариялай отырып қамтамасыз ету қажет.

- Мемлекеттік бюджетке түсетін салықтық емес түсімдерді молайту және шағын кәсіпкерлікті қолдау мақсатында мемлекеттік меншіктегі жылжымайтын мүлік объектілері жалға берілетін болады. Бұл ретте аталған объектілерді жалға беру конкурс өткізу және транспаренттілік жағдайында, бұдан кейінгі атаулы сату шарттарынсыз өткізілетін болады. Мемлекеттік жылжымайтын мүлікті пайдаланғаны үшін төленетін жалдау ақысының ставкасы рынокта қалыптасқан ставкаға сәйкес келетін болады. Мемлекеттік кәсіпорын алатын жалдау ақысының бір бөлігі мемлекеттің кірісіне алынатын болады, ал бір бөлігі осы кәсіпорынның пайдасын құрайды.

- Заң түрінде базалық заң актісі әзірленуі қажет, ол мемлекеттік меншікті басқару деп ненің ұғынылатынын, оның мақсаттары мен міндеттерінің қандай екендігін, басқарудың негізгі принциптерін, басқарудың нысандары мен әдістерін, басқарудың объектілері мен субъектілерін, мемлекеттік меншіктің есепке алынуы мен тиімді пайдаланылуын бақылау жасау тәртібін айқындайды.

4.2. Мемлекеттің тікелей қатысуымен ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар секторын құру

- Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар секторын құру мақсатымен мемлекет елдің ішінде де, сондай-ақ одан тысқары да іс-әрекет жасауға қабілетті кәсіпкер рөлінде көрінуге тиіс. Мемлекеттік кәсіпкерлік барынша жоғары пайда табуға емес, экономиканың стратегиялық салаларын дамыту мен жаңа өндірістер құруға бағытталуға тиіс.

- Ұлттық компаниялар секторын құруға отандық капиталды елдің ішінде шоғырландыру, сондай-ақ стратегиялық кәсіпорындардың акциялар пакетін сақтау қажеттігі себепші болды.

- Бүгінгі таңда іс жүзінде бірқатар ұлттық компаниялар қалыптасты. Бұл мұнай-газ, энергетика салаларында неғұрлым айқын көрінеді.

- Акциялардың мемлекеттік пакетін чиновниктер басқармауға тиіс. Мемлекеттің қатысуы қажет болатын салаларда мемлекеттің 100 пайыз қатысуымен жабық акционерлік қоғамның ұйымдық-құқықтық нысанындағы мемлекеттік холдингтер ретінде ұлттық компаниялар жұмыс істейтін болады. Оларды құрудың мақсаты ұлттық экономиканың тұтқалы салаларындағы технологиялық жағынан байланысқан өндірістер қызметін басқару болады.

- Қазақстаннан тысқары жерлерде экономикалық экспансия жүргізіледі, таяу шетелдерден Қазақстан үшін қажетті өнеркәсіптік объектілер мен инфрақұрылымдар сатып алынады.

- Сөйтіп, мемлекеттік холдингтер рөлінде ұлттық компаниялар құру корпоративтік басқару әдістеріне көшуді білдіретін болады. Мұндай идея жоғарыдан шығуға, бірақ кәсіпорындардың дербестігіне қол сұқпауға тиіс. Холдинг құрылымында олар өздерінің заңды тұлға мәртебесін жоғалтпайды, бірақ олардың көпшілігінің құрылтайшысы мемлекет болып табылатындығы себепті, олардың қызметі үшін жауапты болуға тиіс. Корпоративтік басқару шығындарды оңтайландыруға, технологиялық және кадр саясатын тұжырымдауға, сала шеңберінде кәсіпорындар қызметін үйлестіруді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

- Құрылымдық өзгерістердің табыстылығы және ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың дамытылуы көп жағдайда негізгі екі фактордың икемді өзара іс-қимылына: жеке сектордың тиімді қызметі мен бұған жәрдемдесетін мемлекеттің экономикалық саясатына байланысты болады.

- Елдің стратегиялық кәсіпорындарының дамуына отандық жеке инвесторлардың қаражаттарын тарту қажет. Инвесторлардың бірі жинақтаушы зейнетақы қорлары мен сақтандыру компаниялары болады. Жаңа акционерлер өздерінің күрделі қаржыларына қамқорлық жасау мен өндірістің дамуына ықпал етудің ынталандырылуына ие болады. Мұндай инвестицияларды тарту жекешелендіру туралы болашақ шешімдерді жеңілдеткен болар еді, өйткені мемлекет кәсіпорындарды тұрақты қаржылық жағдайға келтіріп және солар үшін нарықтық кеңістікті қамтамасыз ете отырып, оларды жеке секторға беруге тиіс. Бірақ мемлекет барлық кәсіпорындарға қатысудан өзін бірден

шеттеуге тиіс емес, өйткені бұл болжанып болмайтын әлеуметтік салдарға соқтыруы мүмкін. Қандай да бір шешімдер қабылдау мен дивидендтер алу мақсатында мемлекеттің қатысуының ең төменгі үлесін қалдыруы қажет.

- Мемлекеттің меншігінде акциялар пакетінің айтарлықтай саны шоғырланатындығына байланысты ұлттық компаниялар мен кәсіпорындардың басқару органдарында мемлекеттің білікті өкілдері институтын қалыптастыру талап етіледі. Нақты жағдайға байланысты, мұндай өкілдер ұлттық компаниялардың байқаушы органдарына да, сондай-ақ атқарушы органдарына да кіруі мүмкін.

4.3. Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың ақиқат қаржылық жай-күйін аудиторлық тексеру мен анықтауды жүргізу мақсатымен инспекциялайтын агенттік құру

- Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың табыстылығын жасырып қалу үшін мол мүмкіндіктің бар екендігін ескере отырып, инспекциялайтын агенттік құру туралы шешім қабылдау қажет.

- Агенттік ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың басшылығынан толық тәуелсіз болуға және есепті тікелей Үкіметке тапсыруға тиіс. Бұл ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың айқындылығын қамтамасыз етеді және олардың ақиқат табыстылығын жасырып қалу мүмкіндігін барынша азайтады.

- Агенттіктің бірінші кезектегі міндеттері мыналар болады:

- ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметіне аудиторлық тексеру жүргізу, бұл мемлекеттік капиталдың құнын нақты бейнелеу мен олардың өз капиталына алатын табыстарын жеке сектордағы капиталдың жалпы табыстарымен салыстыруға мүмкіндік береді;

- акциялардың мемлекеттік пакетін басқарудың тиімділігін бағалау;

- кәсіпорындардың жарғылық капиталындағы мемлекеттің үлесін сақтаудың немесе сатып алудың экономикалық орындылығын бағалау;

- мемлекеттің қатысуындағы кәсіпорындарға қаржылық, экономикалық және өзге қолдау көрсету жөнінде ұсыныстар әзірлеу;

- кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметін ескере отырып мемлекеттің үлестері бойынша дивидендтердің мөлшері туралы ұлттық компаниялардың шешімдерімен келісімге келу;

- мемлекеттің қатысуындағы кәсіпорындардың акциялары мен өзге де бағалы қағаздарын алмастыру сатып алу-сату жөніндегі ұлттық компаниялардың шешімдерімен келісімге келу;

- ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың басқару органдарында мемлекеттің мүдделерін білдіретін кандидаттарды аттестациялау, олардың қызметін бағалау ;

- ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың өндірістік бағдарламаларының тепе-теңдігін, нарықтық конъюнктураны зерттеу мен талдау, маркетинг қызметін жүзеге асыру.

4.4. Мемлекеттік капиталды икемді ету және оны, ең алдымен, ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындардың өз мұқтаждарына емес, мемлекеттік міндеттерді шешуге бағыттау

- Мемлекеттік сектордың компаниялары мен кәсіпорындары арасында ресурстарды орталықтандырып бөлуді белгілеу үшін қолда бар меншікке бақылау жасауды арттыру қажет. Мемлекет өзіне меншік иесінің рөлін алып, кәсіпорындар арасында ресурстар орналастыру үшін қажетті шешімдер қабылдайтын болса ғана капиталды икемді ету механизмдері өмір сүре алады.

- Мемлекет меншік иесі ретінде өз активтеріне табыс алудың құралы ретінде қарауға және қаражаттарын барынша жоғары пайда алу ұйғарылып отырған салаларға салуға және шығынға ұшырататын салаларды жойып отыруға тиіс. Сөйтіп, қандай салаға немесе кәсіпорынға қанша қаражат салынатындығын мемлекет қана шешуге тиіс. Өз капиталын тиімді басқара алу ғана мемлекетке ұлттық компаниялардың, мемлекеттік кәсіпорындардың және мемлекеттің меншіктік үлесі бар кәсіпорындардың табысты қызметіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

- Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар бюджеттік шектеулер шеңберінде жұмыс істейтін болады. Әрбір ұлттық компания мен мемлекеттік кәсіпорын үшін тиісті бюджет бекітілетін болады. Бюджет жобасы салалық министрліктермен тығыз ынтымақтастықта әзірленіп, оны Үкімет бекітеді және назарға алу үшін Қазақстан Республикасының Парламентіне ұсынылатын болады.

- Өз капиталына басшылық жасай отырып, мемлекеттік активтерді пайдаланудан түскен табыстардың бір бөлігін осы қаражаттарды инвестициялаудың құралы ретінде даму бюджетіне, ал бір бөлігін мемлекеттік борышты өтеу есебіне аударуды көздеу де қажет.

4.5. Коммуналдық меншікке көшірілуі қажет объектілерге түгендеу, бағалау жүргізу және олардың тізілімін әзірлеу

- Мемлекеттік функцияларды орталықсыздандыру шеңберінде республикалық меншіктен коммуналдық меншікке бөліп шығару механизмдерін және олардың басқару деңгейі бойынша бөліну тәртібін жетілдіру қажет. Коммуналдық меншікке көшірілуге тиісті объектілерге түгендеу, бағалау жүргізу және олардың тізілімін әзірлеуді жүзеге асыру қажет.

- Әкімшілік-аумақтық бірліктер кәсіпорындардың акциялар пакетіне ие

болмауға тиіс. Ұлттық компаниялар үшін мүдделілік тудырмайтын және коммуналдық кәсіпорындар тізіліміне кіргізілмеген кәсіпорындар акциясының пакеттері жекешелендірілетін болады.

- Ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар сияқты, коммуналдық кәсіпорындар да бюджеттік шектеулер шеңберінде жұмыс істеуге тиіс, осыған байланысты олардың бюджеттерін мәслихаттар бекітетін болады.

ХІ БӨЛІМ.

САЯСИ ЖҮЙЕНІ РЕФОРМАЛАУ

1. МАҚСАТ

Бүкіл қоғамның мүддесін іске асыруды қамтамасыз етуге қабілетті тиімді саяси жүйе қалыптастыру.

2. ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

Тәуелсіздіктің тоғыз жылы ішінде Қазақстанның саяси дамуында айтарлықтай саяси және экономикалық жаңарулар болып өтті.

Қол жеткенді объективті бағалау саяси жүйе дамуының одан әрі барысын дұрысырақ айқындауға мүмкіндік береді.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Дәйекті саяси реформалардың нәтижесінде мемлекеттіліктің негізі қалыптасты, Қазақстанның одан әрі дамуының бағыты белгіленді, демократиялық құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құрудың қажетті алғышарттары жасалды.

- Қазақстанда саяси жүйені дамытудың демократиялық бағыты қалыптасты.

- Мемлекеттік құрылыста билікті бөлудің заңдық, атқарушылық және сот тармақтары принципін конституциялық тұрғыдан бекітілді.

- Мемлекет басшысын сайлау баламалы негізде өткізілді.

- Өкілді органдарға (Парламент және мәслихаттар) сайлауды партиялық тізім бойынша өткізудің негізі қаланды, ол партиялық құрылыс процесін жандандыруға, мемлекеттің саяси өмірінде партияның рөлін күшейтуге ықпал етуге тиіс.

- Саяси плюрализм заң жүзінде бекітілді, көппартиялылықты қалыптастырудың негізі қаланды.

- Мемлекеттік емес бірқатар бұқаралық ақпарат құралдары құрылды және жұмыс істеді .

- Қоғамның әртүрлі топтары мен жіктерінің мүддесін білдіретін үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар құру процесі жүріп жатыр.

- Нарықтық экономиканың дамуы қазақстандық саяси ортада дербес әлеуметтік-демократиялық идеялардың бекуі үшін әлеуметтік база болған меншік иелерінің жеткілікті өкілді жаңа табын құруға алып келді. Қоғамды және оның саяси жүйесін одан әрі ырықтандыру адамдардың осы әлеуметтік топтарының ұмтылыстарына жауап береді .

- Қазақстан халқының білім деңгейінің жоғарылығы тұтастай алғанда қоғамды одан әрі демократияландыруға да ықпал етеді.

- Ұлтаралық келісім саясатын жүргізудің құралы ретінде Қазақстан халықтарының Ассамблеясы құрылды .

2.2. Әлсіз жақтар

- Атқарушы биліктің тым орталықтандырылуы және тұрақсыздығы.

- Өкілді органдардың қызметі қазіргі қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайға толық дәрежеде сай емес.

- Партиялардың саяси жүйедегі рөлінің әлі де әлсіздігі, қазіргі саяси партиялардың жұртшылыққа белгісіздігі және әрекетсіздігі.

- Биліктің өзара іс-қимылының механизмдерін пысықтаудың және жетілдірудің қажеттігі .

- Сот жүйесінің жекелеген буындарының атқарушы билікке тәуелділігінің сақталуы.

- Либералды, нарықтық экономика жағдайында демократиялық дәстүрдің және өмірлік тәжірибенің жетіспеушілігі.

2.3. Мүмкіндіктер

- Демократиялық реформаларды жалғастырудың, демократиялық институттарды тұрақты түрде дамыту мен нығайтудың қажеттігін қоғамның түсінуі.

- Құқықтық мемлекет қалыптастыруға бүкіл қазақстандық қоғамның күш-жігерін шоғырландыру, онда заң үстем болады және азаматтардың түбегейлі құқықтары мен бостандықтары қамтамасыз етіледі.

- Елдің әлемдік қауымдастыққа ақпараттық ықпалдасуын кеңейтуге ықпал ететін қазақстандық қоғамның ашықтығы.

- Саяси дамудың халықаралық оң және теріс тәжірибелерін кеңінен зерделеудің мүмкіндігі .

- Дүниежүзінде демократиялық процестерді ғаламдандыру және мемлекеттердің экономикалық және саяси өзара тәуелділігін арттыру.

2 . 4 . Қ а т е р л е р

- Шетелдердің тәжірибесі, егер жүйе өз дамуында тоқырауға ұшыраса, ол тұрақты өзгерістегі сыртқы және ішкі жағдайларға баламалы үн қатудан қалатынын дәлелдейді. Мұндай жағдайда болжап болмайтын әлеуметтік-саяси зардаптар қатері туындайды, оның елдегі жағдайды тұрақсыздандыруы мүмкін. Демек, жүйе тұрақты түрде ырғақты дамып отыруға, қоғамдағы өзгерістерге бейімделуге және сол өзгерістерге үн қатуға т и і с .

- Қазіргі уақытта елдің басынан өткізіп отырған әлеуметтік-экономикалық қиындықтар және соның салдарынан халықтың бір бөлігінің әлеуметтік тұрғыдан қанағаттандырылмауы қоғамда саналуан әлеуметтік жанжалдарды, жалпы ішкі саяси тұрақсыздықты арттырады .

- Елдің полиэтникалылығы әртүрлі этникалық топтар мүдделері келісуінің демократиялық механизмдері болуы қажеттігін талап етеді, өйткені Қазақстанның бұл ерекшелігі елдің одан әрі дамуы, жалпыұлттық татулық пен азаматтық бітімнің сақталуы үшін аса маңызды талап қояды. Тарихтың бірнеше мәрте көрсеткеніндей, этникааралық проблемаларды демократиялық емес әдістермен шешу орын алған жерде полиэтника мемлекеттің ұстынын шайқайтын және қоғамның ішкі тұрақсыздығына ықпал ететін фактор ретінде көрінеді.

3 . СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

XX ғасырдың соңы демократиялық процестердің ғаламдануымен сипатталады. Көптеген елдер саяси жүйені демократияландыру жолына түсті және демократиялық дамудың қайсыбір сатысында тұр. Әрбір елдің өзінің саяси тарихы, өзінің саяси дәстүрі , өзінің саяси мәдениеті, өзіндік тарихи даму жолы бар. Сондықтан әрбір елдегі демократияландыру процесі өз ерекшелігіне, алғышарттарға, немесе, керісінше, кедергілерге ие. Саяси жүйені түрлендірудің айтарлықтай кең тәжірибесі жинақталған, оларды мұқият зерделеу мен талдау жүргізіліп жатқан жаңартулардың дұрыстығын бағдарлауға мүмкіндік береді .

Демократиялық жетістіктердің бар екендігіне қарамастан, Қазақстанның қазір демократияландырудың бастапқы кезеңінде ғана тұрғаны анық және алда саяси жүйедегі демократиялық реформаларды дәйекті және ойластырылған түрде жалғастыру күтеді .

Мынадай стратегиялық міндеттерді шешу қажет:

- Елдің саяси өмірінде биліктің өкілді органдарының рөлін кеңейту.

- Соттардың тәуелсіздігін және кәсіби құзыреттілігін қамтамасыз ету.
- Басқару функциясын орталықсыздандыру (қараңыз. XIII бөлім. Мемлекеттік функцияны орталықсыздандыру).
- Күшті көп партиялық жүйе құру, саяси партиялар нақты беделге, халықтың қолдауына ие болуға тиіс, саяси стратегияны тұжырымдауға қабілетті болуға тиіс.
- Сайлау процесін жетілдіру.
- Үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың рөлін күшейту, олар азаматтардың мүдделерін іске асыруға белсенді және жемісті қатысуға тиіс.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

Қазақстанның Конституциясы күшті президенттік республиканың қалыптасуын және биліктің үш тармағы арасындағы өкілеттіктерді бөлуді заң жүзінде ресімдеді. Конституция бойынша Президент мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының келісіп жұмыс істеуін және билік органдарының халық алдында жауаптылығын қамтамасыз етеді. Президенттің мұндай мәртебесі мемлекеттің мүддесіне, мемлекеттік биліктің орнықтылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге жауап береді.

Сонымен бірге бүгін биліктің барлық тармақтарының тиімділігін күшейту, әрбір билік тармағының мемлекеттің саяси жүйесіндегі рөлін күшейту қажеттігі анық.

4.1. Елдің саяси өмірінде биліктің өкілді органдарының рөлін кеңейту

- Саяси жүйені жетілдірудің маңызды бағыттарының бірі елдің саяси өмірінде Парламенттің функциясы мен рөлін кеңейту болады.

- Өкілді органдардың саяси жүйедегі рөлін күшейту, реформалар процесін толыққанды заңдық қамтамасыз ету үшін олардың өкілеттігін кеңейту, олардың атқарушы органдардан тәуелсіздігін қамтамасыз ету талап етіледі.

- Парламенттің рөлін оның функциясын тиімді пайдалана отырып күшейту қажет. Парламент республикалық бюджеттің орындалуын бақылауда неғұрлым белсенді рөл атқаруға тиіс.

- Жергілікті мәслихаттар жергілікті бюджеттердің орындалуын нақты бақылауға тиіс.

- Қоғамда орын алып отырған әлеуметтік-саяси мүдделерді тиімді келісу мақсатында Парламенттің жанынан әртүрлі партиялар мен қоғамдық-саяси қозғалыстардың, кәсіподақтардың, соның ішінде Парламентте өкілдігі жоқтардың арасында жүйелі түрде саяси консультациялар өткізудің механизмін жасау қажет.

4.2. Соттардың тәуелсіздігін және кәсіби құзыреттілігін қамтамасыз ету

- Сот жүйесінің нақты тәуелсіздігіне қол жеткізу - қоғам алдында тұрған бірінші дәрежелі міндеттердің бірі. Тәуелсіз сот, құрғымыз келіп отырған құқықтық мемлекеттің аса маңызды институттарының бірі болып табылады.

- Сот қызметін неғұрлым тиімді жүзеге асыру үшін олардың жоғарғы және төменгі инстанцияларының арасындағы функцияларды талдау және оңтайлы бөлу қажет. Қазақстанда мамандандырылған соттар енгізудің қажеттігі барған сайын өзекті болып отыр. Бұл сот-құқықтық реформаның маңызды бағыттарының бірі болады.

- Соттарды кадрлармен қамтамасыз ету туралы және тиісінше судьялыққа кандидаттарды іріктеуге жәрдемдесетін органдар туралы мәселе айрықша өзекті. Озық шетелдік тәжірибені ескере отырып, Әділет біліктілік алқасы мен Жоғары сот кеңесінің рөлін күшейту және судьялыққа кандидаттарға талапты қатайту қажет.

- Қазақстанда присяжной заседательдер институтын енгізу мүмкіндігі конституциямен мойындалды. Бұл институтты енгізудің мәні сотталушының ісін присяжной заседательдердің не судьялар алқасының қатысуымен қарау құқығы туындайтындығына барып тіреледі, мұның өзі сот процесінде адам құқығын қорғаудың қосымша кепілі болып табылады. Осыған байланысты сот заңдарына тиісті толықтырулар енгізу керек болады.

- Сот жүйесінің тәуелсіздігіне қол жеткізу және оны нығайту мақсатында судьялардың еңбегіне ақы төлеу жүйесін, сондай-ақ соттардың қызметін материалдық-техникалық қамтамасыз ету мәселелерін одан әрі жетілдіру қажет.

- Заңдық күшіне енген сот қаулыларының орындалуын бақылауды қатайту қажет. Бұл сот жүйесінің тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі болып табылады.

4.3. Басқару функциясын орталықсыздандыру (қараңыз. XIII бөлім. Мемлекеттік функцияны орталықсыздандыру)

Демократиялық жаңаруларды табысты жүргізу өзара қарым-қатынасты уақтылы реттеуді және орталық пен аймақтар арасында өкілеттіктерді бөлуді талап етеді. Негізгі аймақтық проблемалар жергілікті билік органдары деңгейінде шешілуге тиіс.

4.4. Күшті көп партиялық жүйе құру, саяси партиялар нақты беделге, халықтың қолдауына ие болуға тиіс, саяси стратегияны тұжырымдауға қабілетті болуға тиіс

Қазіргі кездегі партиялардың және олардың парламенттегі фракцияларының қызметі қоғамның кең жіктерінің саяси өкілдік мүдделерінің болашақ құрылымын қалыптастыру үшін бастапқы шарттарды әзірлеуге тиіс.

Партиялар дауыс беру жолымен қоғамдық пікір білдіруге ықпал етуге, қоғамның

және мемлекеттік органдардың арасында тұрақты байланысты жүзеге асыруға тиіс. Партиялық қызмет арқылы саяси элитаны, басқару аппаратының кадрларын іріктеу және әзірлеу жүзеге асырылуға тиіс.

Мемлекетте көппартиялылықтың болуы азаматтардың саясатқа қатысуына кең жол ашылуын қамтамасыз етудің қажетті саяси шарттарының бірі ретінде көрінеді.

Парламенттегі партиялық фракциялардың рөлін арттыру үшін Парламенттегі партиялық фракциялардың жұмыс істеу механизмдерін нақты айқындайтын заңнама қ а б ы л д а у қ а ж е т .

4.5. Сайлау процесін жетілдіру

- Мемлекет басқаруға халықтың қатысу мүмкіндігін кеңейту үшін сайлау заңнамаларын, сайлау жүйесін жетілдіруді, сайлау процесін ұйымдастыруды, кандидаттар туралы ақпаратты сайлаушыларға дейін жеткізудегі және сайлау шараларының басқа кезеңдерін жазудағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін нығайтуды жалғастыру қажет.

- Сайлау комиссияларының құрамына кәсіпқойлар ұсынылуға тиіс, әрбір комиссияда тым болмаса бір заңгер болуға тиіс.

- Төмен тұрған сайлау комиссияларын саяси партиялардың, басқа қоғамдық бірлестіктердің, азаматтардың пікірлерін ескере отырып өкілді органдар (мәслихаттар) құруға тиіс.

- Дауыс беру және дауысты есептеу рәсімі барынша "мөлдір" болуға тиіс. Дауыстарды есептеудің автоматтандырылған жүйесін енгізу сайлау процесін жетілдіруді қамтамасыз ету бағыттарының бірі болады.

4.6. Үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың рөлін күшейту, олар азаматтардың мүдделерін іске асыруға белсенді және жемісті қ а т ы с у ға т и і с

- Халықтың әртүрлі топтары мен жіктерінің мүдделерін талап ететін үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ) дамыту және нығайту қажет. Осыған байланысты үкіметтік емес ұйымдардың одан әрі дамуын қамтамасыз ететін арнаулы заңнамалар қабылдаған о р ы н д ы .

- Мемлекеттің және үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың өзара іс-қимылын жандандыру талап етіледі. Бұл орын алып отырған проблемаларды шешудің жолдарын тез және тиімді табуға мүмкіндік береді.

- ҮЕҰ-ға қолдау көрсетудің нақты нысандарының бірі оларға әлеуметтік жағынан маңызды жобаларды іске асыруға арналған мемлекеттік гранттарды берудің мүмкіндіктері мен тәртібін айқындау болып табылады.

- Қазақстанның жастар және балалар ұйымдарына қолдау көрсетуге және оларды дамытуға айрықша назар аудару қажет. Бұл жастарды баламалы түрде әлеуметтендіруге және олардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуге, олардың бүлдіргіш діни немесе арандатушы саяси идеяларды қабылдау салдарынан қылмысқа баруын болдырмауға ықпал етеді.

XII БӨЛІМ.

ӘКІМШІЛІК РЕФОРМАСЫ

1 . М А Қ С А Т

Жаңа экономикалық және саяси ортада іс-қимыл жасауға, өз функцияларын толық көлемде орындауға қабілетті тиімді мемлекеттік аппарат құру.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Әлемнің тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, мемлекетті басқарудың абсолютті түрде жетілдірілген құрылымы әлемнің бірде бір елінде жоқ, ал мемлекеттік билік органдарын реформалау үздіксіз процесс болып табылады.

Өтпелі экономикалы елдердің ерекшелігі бұларда қоғамдық және экономикалық қатынастардағы өзгерістермен қатар, мемлекеттің өзінің рөлінің түрлену процесі жүріп жататындығы болып табылады. Сол себепті мемлекеттік аппарат пен мемлекеттік қызмет жүйесінің қоғамның қажеттіліктері мен үміт етуіне де, сондай-ақ мемлекеттің өзгермелі функциясына да барабар келуі өзекті болады.

Біздің елімізде соңғы бірқатар жылдардан бері мемлекетті басқару құрылымын оңтайландыру мен жетілдіру процесі жүріп жатыр, оның мақсаты Қазақстанды дамытудың ағымдағы және перспективалы мәселелерін тиімді шешуге қабілетті кәсіби Үкімет құру болып табылады.

Әрбір кезеңде елдегі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси укладтың нақты жай-күйі талап ететін міндеттер шешіледі.

Және бүгін қоғамның болашақ қажеттіліктеріне, ұзақ мерзімді міндеттерді шешуге және мемлекетті дамытудың стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге бағдарланған әкімшілік реформасының стратегиясын әзірлеу күн тәртібіне шығып отыр.

2 . 1 . К ү ш т і ж а қ т а р

- Билік тармақтарының жұмыс істеп тұруы мен өзара іс-қимылының

заңнамалық-құқықтық негізі жасалды.

- Басқарудың шамадан тыс топырлаған командалық-салалық құрылымы мен мемлекеттік аппараттың саны қысқартылды.

- Қазақстанда мемлекеттік қызметтің жаңа моделі жұмыс істеп тұр.

2000 жылғы 1 қаңтардан бастап мемлекеттік қызметшілерді саяси және әкімшілік деп бөлуді, әкімшілік мемлекеттік қызметке қабылдау кезінде міндетті конкурстық рәсімнен өтуді, әкімшілік-мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік-құқықтық қорғауды, кадрлар резервін қалыптастырудың механизмін күшейтуді көздейтін "Мемлекеттік қызмет туралы" Қазақстан Республикасының Заңы күшіне енді.

Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекеттік қызметші антының мәтінін, Мемлекеттік қызметшінің қызмет этикасының ережесін, Кадрлар резервін қалыптастырудың тәртібін реттейтін Жарлықтары, мемлекеттік қызмет саласындағы қатынастарды реттейтін және басқа кесімдер: мемлекеттік қызметшілердің мүліктерін сенімді басқаруға берудің тәртібі туралы Үкіметтің қаулысы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттігінің актілері - Әкімшілік лауазымды иеленуге арналған конкурстар өткізудің тәртібі, Әкімшілік мемлекеттік лауазымдар санаттарына қойылатын үлгілік біліктілік талаптары қабылданды.

- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жандандыру мақсатында тиісті заң мен бірқатар нормативтік құқықтық кесімдер қабылданды.

2.2. Әлсіз жақтар

- Жүргізілген құрылымдық өзгерістерге, мемлекеттік органдардың саны мен олардың штат санын қысқартуға қарамастан, мемлекеттік аппараттың икемділігі мен тиімділігі бұрынғысынша жеткіліксіз күйінде қалып отыр.

- Көп деңгейлі құрылым мен жұмысты қосарласа атқарушылық, сондай-ақ мемлекеттік органдар алдында тұрған міндеттердің шашыраңқылығы жауапкершілік пен есеп беріп отырушылық мәселелеріндегі ретсіздіктерге соқтырды.

- Мемлекеттік органдардың құрылымын және олардың міндеттері мен атқаратын қызметтерін ұдайы қайта қарау нәтижесінде ведомстваралық өзара іс-қимыл әлсіреді, ықпалдасу деңгейінің, мемлекеттік аппарат ішіндегі, сондай-ақ сыртқы институттарға қатысты бақылау мен үйлестірудің төмендегені байқалуда.

- Мемлекеттік аппараттың қызметі тез өзгеріп отырған сыртқы орта мен қоғамның қажеттіліктеріне баяу бейімделумен, шешімдер қабылдаудың тиімсіз механизмдерімен сипатталады.

- Мемлекеттік аппарат пен мемлекеттік қызметшілер қызметінің репутациясы қоғамдық санада бұрынғысынша жоғары емес күйінде қалып отыр.

- Сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік алғышарттарын іздестіру жеткілікті түрде

белсенді жүргізілмейді, оларды шектеу мен бейтараптандыру жөнінде нысаналы жұмыстар жүзеге асырылмай келеді.

- Мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеу мәселесі проблемалық күйінде қалып отыр. Проблема еңбекке баламалы деңгейде ақы төлеуде ғана емес, сонымен бірге ақы төлеу жүйесінің мемлекеттік қызметшілер біліктілігін арттыруды ынталандыруында болып отыр.

- Осы уақытқа дейін мұғалімдердің, дәрігерлердің және басқалардың, сондай-ақ республикалық мемлекеттік кәсіпорындар мен ұлттық компаниялар қызметкерлерінің мәртебесі айқындалған жоқ.

- Мемлекеттік аппарат қызметін ұйымдастыруға деген нақты іс-қимыл стратегиясы мен жүйелі көзқарас жоқ.

2.3. Мүмкіндіктер

- Елдің жоғары басшылығы мен қоғамның мемлекеттік аппаратты реформалаудың қажеттігін түсінуі.

- Қазақстан халқы білімдарлығының жеткілікті жоғары деңгейі тиісті ынталандырулар бар болған кезде мемлекеттік қызметке кәсіби кадрларды тартуға мүмкіндік береді.

- Елдің егеменді дамуына бағдар ұстанған мемлекеттік менеджерлердің жеткілікті дәрежедегі және жоғары білікті корпусының болуы.

- Халықаралық ұйымдардың Қазақстандағы мемлекеттік құрылыс процесін қолдап отыруы.

- Қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа деген төзбеушіліктің өсуі.

2.4. Қатерлер

- Мемлекеттік аппарат құрылымын негізінен мемлекеттік органдар санын қысқарту есебінен ретсіз оңтайландыру Үкіметтің экономиканы басқаруға шамасы келмей қалатын жағдайға соқтыруы мүмкін.

- Күш-жігерді сыбайлас жемқорлыққа ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі жүйелі жұмысқа емес, негізінен сыбайлас жемқорлықтың жекелеген көріністеріне әсер етуге бағыттау қоғамдағы қылмысты істер қатерін ушықтырады.

- Жаңа жағдайда жұмыс істеуге әзір емес жекелеген чиновниктер тарапынан болатын жасырын қарсылық.

- Жиі-жиі құрылымдық өзгерістер жүргізу практикасының сақталуы мемлекеттік қызметшілер қатарының тұрақсыздығына соқтыруы мүмкін.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Қазіргі жағдайда нарықтық бастама мемлекеттің белсенді және оралымды қатысуына мұқтаж.

Экономикалық және әлеуметтік салалардағы белсенді саясат жүргізу мемлекеттің рөлін көтеруді көздейді. Сайып келгенде, бұл - тиімді, қоғамның талаптарына сай келетін заңдар мен нормативтік құқықтық кесімдерді әзірлеу және өмірге енгізу.

Мемлекет қызметінің тиімділігін арттыру - Қазақстанның болашағын айқындайтын басты фактор. Соған сәйкес, бұл - аса маңызды стратегиялық міндет.

Сондықтан бүгінде мемлекеттік қызметшілер мен тұтастай алғанда мемлекеттік органдардың жұмыс тиімділігін арттыру және тиісінше мемлекеттік ресурстарды неғұрлым ұтымды пайдалану қажет.

Тұтастай алғанда мемлекеттік аппараттың және оның жекелеген буындарының жұмыс тиімділігін арттыруға озық ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды енгізу ықпал етуге тиіс.

Әкімшілік реформасының стратегиясы мынадай міндеттерді шешуді қамтиды:

- Үкіметтің оңтайлы құрылымын жасау.
- Басқарудың жүйесі мен әдістерін жетілдіру, үйлестіру мен бақылаудың тиімді механизмдерін енгізу.
- Мемлекеттік сектордағы кадрлармен қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру.
- Қоғам мен мемлекеттің сыбайлас жемқорлық көрінісінің барлық нысандарының алдын алуға бағытталған өзара қарым-қатынасының жүйелік негіздерін жасау.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Үкіметтің оңтайлы құрылымын жасау

- Мемлекеттік органдардың функциялары (жоспарлау, атқару, реттеу және бақылау) бойынша бөлінуінің негізінде үкіметті қайта ұйымдастыруды жүргізу. Аталған схемаға сәйкес экономикалық және бюджеттік жоспарлау үшін жауапты Министрлік құрған орынды. Бұл Министрліктің міндеттері республикалық бюджетті жасау және мемлекеттік инвестициялық бағдарламаларды жоспарлауды қамтуға тиіс. Мемлекеттік бюджеттің атқарылуы да бір жеке министрлікте шоғырландырылуға тиіс.

- Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің жанынан мемлекеттік басқаруды жетілдіру жөніндегі тұрақты жұмыс істейтін комиссия құру. Оның негізгі қызметінің бағыттары мыналар болуға тиіс:

- тиісті ұсыныстар тұжырымдай отырып, мемлекеттік билік органдары жұмысына кешенді талдау жасау;

- перспективалы мемлекеттік чиновниктердің жоғары тиімді мемлекеттік менеджменті бар елдерде (мемлекеттік басқаруды жетілдіру әдістемелерін үйрене

- отырып) интенсивті тағылымдама ұйымдастыру;
- әрбір мемлекеттік орган туралы олардың функцияларын нақты тұжырымдай отырып, ережелер әзірлеу;
 - мемлекеттік қызмет көрсетуді ұсыну стандарттарын әзірлеу;
 - жоғары және орташа қызметтер иеленген мемлекеттік қызметшілердің құзыреттілігі мен психологиялық сапасына қойылатын бір ізге түсірілген талаптар әзірлеу;
 - кім, қандай деңгейде және қалай дербес шешім қабылдайтынын айқындайтын бір ізге түсірілген лауазымдық нұсқамалар дайындау;
 - Үкіметтің, ведомстволардың және лауазымды адамдардың қызметін бағалаудың бір ізге түсірілген өлшемдерін әзірлеу.
 - Ведомстволардың басқа ведомстволардың функциясын қосарланып атқаратын құрылымдық бөлімшелер құру практикасын толық жоққа шығару.
 - Мемлекеттік құрылымдарды қайта ұйымдастыруларды олар жүргізілгеннен кейін мемлекеттік аппарат құрылымында қандай да бір өзгерістерге жол берілмейтіндігі туралы мораторийі жариялай отырып, жан-жақты ойластырып және салиқалы түрде жүргізу.

4.2. Басқарудың жүйесі мен әдістерін жетілдіру, үйлестіру мен бақылаудың тиімді механизмдерін енгізу

- Барлық мемлекеттік органдарда, ұлттық компанияларда және республикалық мемлекеттік кәсіпорындарда стратегиялық жоспарлаудың біртұтас көп деңгейлі жүйесін қалыптастыру. Әрбір мемлекеттік құрылым өз жұмысын стратегиялық мақсаттар мен міндеттерге орай құруға тиіс.
- Мемлекеттік органдар қызметін келісімді үйлестіру үшін құрамы лауазымдар негізінде регламенттелетін тұрақты жұмыс істейтін ведомствоаралық комиссиялар құру.
- Министрліктер мен ведомстволардың көлбеу өзара іс-қимылын күшейту. Бір ізге түсірілген лауазымдық нұсқамалар негізінде мәселелерді мемлекеттік органдардың құрылымдық бөлімшелері (бөлімдер, басқармалар, департаменттер) басшыларының деңгейінде олардың өз құзыреті шегінде шешу практикасын енгізу.
- Атқарушы биліктің орталық органдарының олардың аумақтық бөлімшелерін қоса, биліктің жергілікті органдарымен келісуі мен өзара іс-қимылының бірыңғай рәсімін белгілеу.
- Өндіріс мониторингі, оны басқару жоспарлау және ел шаруашылығының әртүрлі салаларын дамыту жөніндегі міндеттерді шешудің тиімділігін арттыру мақсатымен Қазақстан Республикасы мемлекеттік билік органдарының ұлттық геоақпараттық жүйесін (МБӨ ГАЖ) құру.

ГАЗ - бұл аумақтық-бағдарлық деректерді жинаудың, сақтаудың, құрылымдандыру мен басқарудың, талдаудың және қорытудың компьютерлік жүйесі. Аталған технология карта ұсынатын толық құнды визуализация жасау мен географиялық (кеңістіктік) талдауға басымдық бере отырып, сұрау салу мен статистикалық талдау тәрізді деректік базалары бар дәстүрлі операция жұмыстарын біріктіреді. Бұдан басқа, ол басты факторлар мен себептерді, сондай-ақ олардың мүмкін болар зардаптарын көрсете отырып, стратегиялық шешімдерді және қолға алынатын іс-қимылдың ағымдағы салдарларын жоспарлай отырып, қоршаған әлемдегі құбылыстар мен оқиғаларды талдау мен болжауға байланысты міндеттерді кең спектрде қолданудың бірегей мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

ГАЗ технологиясы тұтастай алғанда адамзаттың және нақты ұйымдардың немесе адамдар топтарының алдында тұрған проблемаларды талдауға және міндеттерді шешуге жаңа, неғұрлым тиімді, қолайлы және жылдам көзқарастарды білдіреді. Ол талдау мен болжаудың рәсімдерін автоматтандырады.

Дағдарысты жағдайлардың алдын алуды мемлекеттік басқару саласында туындаған жағдайдан ойдағыдай шығуды іздестіру, қабылданған шешімнің ықтимал салдарын бағалау, қаржы жағдайының үрдісі мен даму заңдылықтарын анықтау, жоспарлар мен бағдарламаларды стратегиялық жоспарлау, олардың орындалу тиімділігін бақылау және бағалау, баламалы сценарийлер құру және т.б. - проблемалық салалардың мәні, оларды интеллектуалдық-ақпараттық қолдаусыз мүмкін емес ақпараттық технологияны тиімді пайдалану.

МБО ГАЗ мақсаты басқару шешімдерін жан-жақты зерделеу, бағалау және негіздеу үшін мемлекеттік билік органдарын өзекті, сенімді және кешенді ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады.

- Мемлекеттік органдар дамыған елдердің қазіргі заманғы мемлекеттік басқару жүйесінде қолданылып жүрген және жеке компанияларда табысты іске қосылған жаңа жұмыс әдістерін игеруі және соған көшуі тиіс.

Әлемдік практиканы зерделеу тиімді жұмыс істеп тұрған мемлекеттік аппаратқа тән сипатты ерекшеліктерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Жалпы түрде алғанда бұл процесті дәстүрлі құндылықтардан жаңаға көшу ретінде қарастыруға болады.

Мемлекеттік басқарудың сапасын шұғыл арттырмайынша, саликалы әлеуметтік және экономикалық жаңартулар жүргізу мүмкін емес. Мемлекеттік ресурстарға иелік етуде, тактикалық және жедел мақсаттарды анықтауда, кадр саясатын жүргізуде және тағы басқаларда мемлекеттік мекемелер басшыларының іс-қимылына мол еркіндік беру осының сөзсіз шарты болып табылады.

Төрешілдікке тәуелділіктің және иерархиялық бағыныстылықтың орнына автономия және мемлекеттік құрылымға жүктелген негізгі міндетті орындауға жауаптылық принципі келді. Осыған байланысты бірінші қатарға ұйымдастырушылық икемділігі, инновацияларды басқару, орталықсыздандыру, қызметкерлердің

іс-қимылындағы едәуір еркіндік шығады.

Мемлекетті басқару сапасы көбіне жоғары басшылардың қызметіне байланысты. Олардың мемлекеттік аппараттағы айрықша рөлін мойындау бірқатар елдерде (АҚШ, Австралия) карьераға емес, жұмысты орындауға бағдарланған неғұрлым талантты басшылар мен құзыретті мамандарды іріктеп алуға мүмкіндік беретін жеке институттың - жоғары чиновниктер қызметінің пайда болуына ықпал етті.

Мол дербестік беру мемлекеттік аппараттың есеп беру мен бақылау жүйесіне жаңа көзқараспен қарауды талап етті. Егер бұрын негізгі назар жұмысты орындау мен мемлекеттік ресурстарды пайдалану процесіне аударылса, қазір нәтижелер мен салдарларды бағалауға және бақылауға күш салынуда.

Көптеген аралық буындарды жоюға алып келетін неғұрлым қарапайым және үнемді ұйымдастыру құрылымдарына көшу байқалады.

Мемлекеттік органдардың қызметін бағалау азаматтардың мемлекеттік қызмет көрсетулерге қанағаттану деңгейіне, олардың мемлекетке сену дәрежесіне және шешімдерді әзірлеу мен қабылдауға қатысуларының нақты мүмкіндігіне байланысты.

4.3. Мемлекеттік сектордағы кадрлармен қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру

- Мемлекеттік бюджеттен жалақы алатын барлық қызметкерлердің (дәрігерлердің, мұғалімдердің және басқалардың) мәртебесін, құқықтарын және еңбекке ақы төлеу ережелерін заңнамамен айқындау.

- Республикалық мемлекеттік кәсіпорындар мен ұлттық компаниялардың қызметі кіретін мемлекеттік кәсіпкерлік саласындағы қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу жүйесін жетілдіру. Мұндай жүйені Үкімет айқындауға және ол тіркелген жалақы мен мөлшері кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерімен байланысты болатын бонустардан құралуға тиіс.

- Лауазымдарға қызметтік талдау жүргізу негізінде мемлекеттік қызметтегі жалақы мөлшерін жеке сектордағы ақы төлеуге біртіндеп жақындату үшін мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеу жүйесін жетілдіру.

- Мемлекеттік қызметшілерді үздіксіз әзірлеу мен біліктілігін арттырудың механизмдерін іске қосу.

- Мемлекеттік қызметшілерді оқыту бағдарламаларын қаржыландырудың тұрақты механизмін жасау.

- Мемлекеттік қызмет кадрларын басқарудың орталық және жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік қызметшілерін, елдегі және шет елдердегі жоғары оқу орындары түлектерін, әкімшілік мемлекеттік қызмет лауазымына тілек білдірген және оған ие болуға өзінің біліктілік құқығын растаған азаматтарды қамтитын ақпараттық жүйесін енгізу.

4.4. Қоғам мен мемлекеттің сыбайлас жемқорлық көрінісінің барлық нысандарының алдын алуға бағытталған өзара қарым-қатынасының жүйелік негіздерін жасау

- Мемлекеттік органдар қызметін қоғамдық бақылаудың тиімді механизмі ретінде азаматтардың мемлекеттік мекемелерге шағымын қарау үшін тағайындалатын омбудсмендер институтын енгізу.

Омбудсмен дегеніміз жекелеген азаматтардың құқықтарын қорғауға және олар қабылдаған шешімге өзгеріс енгізу құқығынсыз, барлық мемлекеттік лауазымдарды кең қадағалау нысанындағы бақылауға сенім білдіруге лайықты уәкілетті тәуелсіз тұлға.

- Жоғары лауазымды чиновниктердің активтері мен табыстары туралы

ақпараттарды, мемлекеттік чиновниктердің жеке бизнеске қатысуы және осындай жағдайларды мәлімдеуі туралы айқын ережені жариялаудың практикасын енгізу.

- Чиновниктің бақылауындағы заңдық иелікті ауыстыру мақсатымен кадрлардың белгілі бір санаттарының мерзімді түрде алмастырылуын қамтамасыз ету.

- Шаруашылық қызметінің құқықтық ортасының болжамдылығын жасау үшін заңнамалық және басқа нормативтік құқықтық кесімдерді барынша оңайлату.

Қосымшада неғұрлым толық беріледі.

5. ҚОСЫМША

5.1. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС

5.1.1. Сыбайлас жемқорлық және экономикалық реформалардың табысы

Қазақстандағы мемлекеттік билік пен қоғам үшін жалпы қылмыспен қатар сыбайлас жемқорлық елеулі алаңдаушылық тудырып отыр. Сан жағынан алғанда ол:

- параға арналған қосымша шығындар бағаның 10-20 пайыз өсуін ынталандыратындықтан тауарлар мен қызмет көрсетулер құнының артуынан;
- жемқор чиновниктердің экономикалық жағынан тиімсіз немесе орынсыз жобаларды қабылдауының салдарынан мемлекеттік борыштың артуынан, әлеуметтік сипаттағы бюджеттік бағдарламалардың ақшалай көлемінің кемуінен;

- елдің экономикалық имиджі мен стандарттардың төмендеуінен, өйткені сапасы төмен тауарлар жеткізіледі, ескірген не қажеті жоқ техника мен технологиялар сатып алынады; мұндай жағдайда инвестициялардың тиімділігі нөлге тең немесе теріс болып шығуы мүмкін;

- бюджеттік қаражаттардың тиімсіз немесе мақсатсыз жұмсалыуынан;
- мемлекеттің бақылау және қадағалау функцияларын күшейтуге арналған қосымша ресурстардан көрінеді.

Тең емес жағдайлардың тереңдеуі әлеуметтік шиеленіс туғызуы мүмкін, өйткені нарықтық экономиканың негізгі агенттерінің шағын және орта кәсіпорындар арқылы жеткіліксіз дамуы мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық саясатының өзекті мақсаты - жұмыссыздықты азайту мен халықтың негізгі бөлігінің табыстарын өсіруге қол жеткізуді қиындатады. Сыбайлас жемқорлық инвесторлардың да сенімін азайтады, онсыз жеке сектордың серпінді дамуы мен шетелдік инвестицияларды тарту мүмкін емес.

Алайда бақыланбайтын сыбайлас жемқорлықтың неғұрлым қауіпті салдары қоғам мен мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастың жүйелік негізінің "жеңілісі" болып табылады. Адамдардың сыбайлас жемқорлықты қоғамдық мүддеге қатер төндіруші ретінде емес, бәрінен бұрын мінез-құлықтың нормасы ретінде қабылдайтын қоғамдық селқостығы мен шыдамдылығы, сыбайлас жемқорлықтың қалыптасып жатқан құқықтық мемлекеттің іргетасын қиратуға қабілетті, бақылаудан тыс күш болатындығының шын мәніндегі кепілі дерлік болып табылады.

Қолда бар мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асырудың тәжірибесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясының келесі кезеңіндегі тұжырымдамалау мен жоспарлау кезінде ескерілуге тиіс. Стратегия жүйелі сипат алуға және барлық негізгі көріну нысандары бойынша бір мезгілде "соққы" беруге тиіс. Алайда, мұндай көзқарас тез және қомақты нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған практикалық шаралар кешенін әзірлеуді қиындатуы да мүмкін. Әлсіз үйлестірілулер мен шектеулі мүмкіндіктер кезінде ресурстар шашыраңқылыққа ұшырап, ал іс-әрекет даңғазалы, бірақ орындалмайтын мәлімдеулермен шектеліп қалуы мүмкін. Сондықтан мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлықтың сипаты мен даму дәрежесі туралы нақты картина алу мақсатымен жағдайды бағалау жүргізу орынды болады.

5.1.2. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес - негізгі нәтижелер

Неғұрлым маңызды бірінші қадам, сөз жоқ, 1998 жылғы 2 шілдедегі "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" Заңның қабылдануы болды. Заң сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтың негізгі түрлерін, сыбайлас жемқорлыққа тыйым салу үшін қажетті шараларды және лауазымды адамдардың заң алдындағы

жауапкершілігін айқындайды. Бұл заң сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте күшті құрал болып табылғанымен, оның тиімді орындалуы мемлекет тарапынан тұтастай жүйелі және үйлестірілген шаралар кешенін қабылдауды талап етеді. Осы мақсатта Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің 1998-2000 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі мемлекеттік комиссия құрылды.

1999 жылы Мемлекеттік комиссия таратылған болатын.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы науқанды жүйелі және нысаналы жүргізу жауапкершілігі жекелеген орталық мемлекеттік органдар арасында бөлінді.

Сыбайлас жемқорлықты болдырмау шараларын жасау жөнінде белгілі бір жұмыстар жүргізіліп жатыр. Осы тұрғыдан алғанда, қаржылық бақылау органдарын қалпына келтіру маңызды мәнге ие. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің рөлі біртіндеп күшейіп келеді. Теріс пайдаланушылықпен күресте бюджет пен қаржы саласының басым салалар болып табылатындығы белгілі. Мемлекеттік қызметшілердің және олардың зайыптарының табыстарын декларациялау жөніндегі жаңа ережелер, Аңт қабылдау институты мен Қызметтік этика ережелерін енгізу мемлекеттік қызмет саласында сыбайлас жемқорлықты болдырмау жөніндегі маңызды жүйелік шаралар болып отыр. Мемлекеттік бюджет, аудит, салықтық әкімшілік жүргізу мен кеден қызметі мемлекеттің халықаралық қаржы органдарының көмегін тартумен заңдылықтың сақталуын нығайтуды жоспарлап отырған басқа басым салаларын білдіреді.

Алайда, тұтастай алғанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөнінде жүргізіліп жатқан шаралар әзірше тиісті нәтижелер берген жоқ.

5.1.3. Диагноз қою

Сыбайлас жемқорлықтың дәрежесі мен сипатын талдауға және бағалауға ұмтылған кездегі елеулі проблемалардың бірі, көпшіліктің осылай санап жүргеніндей, оны анықтау және оның үстіне шамалау қиын. Сонымен бірге, принципінде сыбайлас жемқорлықты шамалаудың мүмкін екендігін тәжірибе көрсетіп отыр. Мысалы, бұл мақсатқа сыбайлас жемқорлық пен паракорлықты түйсінудің кең таралған индекстері қызмет етеді. Бұл индекстер кәсіпкерлік құрылымдар арасындағы зерттеулер деректеріне негізделеді. Диагностикалық зерттеулер жүргізудің негізгі мақсаты паракорлық пен сыбайлас жемқорлықтың неғұрлым тұтқалы нысандарын, сондай-ақ жағдайлары мен себептерін табу болады. Айтарлықтай объективті деректерді алу бұл проблеманы едәуір дәрежеде "саясатсыздандыруға" және неғұрлым алаламай бағалауға мүмкіндік береді. Деректер мен оларды талдау стратегияның басымдықтарын айқындауға көмектеседі және қабылданған шаралардың прогресі мен нәтижелілігін өлшеу үшін негіз береді.

Әдетте, диагностикалық зерттеулер кәсіпкерлік құрылымдар, үй шаруашылықтары және мемлекеттік қызметшілер арасында жүргізіледі. Бұл ретте зерттеудің әдістемелері тұрақты жетілдіріліп отырады, жаңа индекстер енгізіледі, фокустық топ сияқты осындай және т.б. әдістерді пайдалану ұсынылады. Қазіргі уақытта өз функциялары мен өкілеттіктерін теріс пайдалану үшін едәуір мүмкіндіктері бар жекелеген мекемелер деңгейінде зерттеулер әдістемесін әзірлеу де жүргізіледі. Әдетте, әдістеме зерттеулерді қайталап жүргізуді көздейді, бұл сыбайлас жемқорлық деңгейіндегі өзгерістер серпініне зер салып отыруға мүмкіндік береді. Қазақстанда кәсіпкерлік салада осындай зерттеулер жүргізудің тәжірибесі бар. Кәсіпкерлердің сыбайлас жемқорлық проблемасын бағалау жөнінде 1999 жылы жүргізілген социологиялық зерттеулер бұған м ы с а л б о л а а л а д ы .

5.1.4. Сыбайлас жемқорлықты бақылау және оның алдын алудың негізгі құралдары мен стратегиясы

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің әлемдік тәжірибесі мол және сан алуан. Бұл күресте табысқа жетудің принципті шарттары саяси ерік, заңдардың орындалуына қадағалау жасаудың тиімді институттарын қалыптастыру және азаматтық қоғамның, азаматтар, жеке сектор, бұқаралық ақпарат құралдары және әр түрлі үкіметтік емес ұйымдар арқылы қатысуы. Бұдан басқа, бақылау мен тойтарудың әртүрлі саяси механизмдерін қалыптастыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы нақанды пайдакүнемдікпен саяси мақсаттарға пайдалануды едәуір дәрежеде болдырмайды. Алайда мұндай механизмдер барлық мемлекеттерде бірдей болып отырған жоқ. Сондықтан сыбайлас жемқорлықты шектеудің неғұрлым практикалық институттары мен құралдарын жасау маңызды болып көрінеді. Мұндай институттарды дамытудың негізгі мақсаты анықтау ықтималдығын едәуір арттыру және кез келген деңгейдегі лауазымды тұлға құқық бұзушылық жасағаны үшін жазалануы болуға тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясының негізгі бағыттары мыналар б о л ы п т а б ы л а д ы :

З а ң н ы ң а т қ а р ы л у ы

"Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" Заңның тиімді атқарылуы сыбайлас жемқорлықпен күресте практикалық нәтижелерге жетудің басты шарты ретінде ұсынылады. Заңның атқарылуы сыбайлас жемқорлық сипатындағы бұзушылықтарды білікті түрде анықтауға қабілетті жақсы шыңдалған мемлекеттік механизмнің үзіліссіз жұмыс істеуін және құқық бұзушыны деңгейіне және лауазымына қарамастан әділетті жазалаудың қамтамасыз етілуін көздейді. Заңды атқарудағы ақылға сыйымды "агрессивтілік" сыбайлас жемқорлыққа ұнамсыз атмосфераны барынша тез орнықтыруға және жазаланбау, әсіресе ірі ауқымды сыбайлас жемқорлық (мемлекеттік сатып алулар, келісім-шарттар, жекешелендіру, монополияларды реттеу, импорттық

квоталарды бөлу және т.б.) үшін жазаланбау мүмкіндігін шектеуге тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі мамандандырылған о р г а н д а р д ы ң р ө л і

Белгілі бір шарттар, мүмкіндіктер және өкілеттіктер беру арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске айрықша маманданған органдар құру Заңды атқаруды қамтамасыз етудің пәрменді құралы болуы мүмкін. Әдетте, мұндай органдардың тәуелсіз мәртебесі, кең, әрі айқын шектелген өкілеттіктері, жоғары деңгейлі ақысы мен білікті кадрлары болады. Агенттіктердің көпшілігінің екі негізгі функциясы бар - сыбайлас жемқорлықты тергеу мен алдын алу. Мұның үстіне кейбір елдерде бұл функциялар мемлекетке ғана емес, сонымен бірге жеке секторға да қолданылады. Мұндай органдардың күшті өкілеттігі оларды бұл маңызды миссияны орындауда тиімді ете түседі. Сонымен бірге, қоғамдық бақылау мен тәуелсіз соттардың жоқ болмауы жағдайда, мұндай органдардың мемлекеттік мүдделерді емес, жеке мүдделерді қорғаудың құралына айналу қаупі туады. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің мамандандырылған органдар құрудың алдында мұндай органдардың құрылымын, функциясын, жауапкершілігін, кадрлармен қамтамасыз етілуін және басшыларының тағайындалуын, сондай-ақ бақылауда болуы мен есеп беріп отыруын айқындау жөніндегі жан-жақты әзірлік жұмыстары жасалуға тиіс.

О м б у д с м е н

Омбудсмендердің азаматтардың құқықтары мен мүдделерінің мемлекеттік органдар тарапынан бұзылуына қатысты шағымдарын алу мен тексеру жүргізу өкілеттігі бар. Қазақстанда орнықтыру жоспарланып отырған бұл институт құқық бұзушылықтар туралы ақпараттарды берудің баламалы және жұртшылықтың неғұрлым қолын жеткізе алатын арнасы қызметін атқарады. Омбудсмен құқық қорғау органдарының заңдылықты сақтау жөніндегі қызметін толықтыра алады және сонымен бір мезгілде олардың қызметіне қоғамдық бақылау жасаудың айтарлықтай түрдегі тиімді тетігі б о л а д ы .

Бюджет, аудит және қаржылық бақылау

Мемлекеттік қаражаттарды мақсатсыз шығындау, сондай-ақ мемлекеттік кірістер саласындағы сыбайлас жемқорлық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі іс-қимыл бағдарламасында барынша маңызды басымдықта болуға тиіс. Мемлекеттік қаржы саласындағы теріс пайдаланушылық кәсіпкерлікті дамыту мен жұмыссыздыққа және қайыршылыққа қарсы күресті қоса алғанда әлеуметтік жағынан маңызы бар инвестициялар мен бағдарламалардың қаржыландырылмай қалуына соқтырады. Осы мақсатпен, мемлекеттік қаржы бақылауын қоса алғанда, қаржылық және бюджеттік бақылау институттары мен құралдарын нығайтуды жалғастыру маңызды болмақ.

Жоғары дәрежелі мемлекеттік қызметшілердің жеке шоттарына ғана емес, сонымен бірге министрліктердің, агенттіктердің және ұлттық компаниялардың шоттарына да жүйелі аудит жүргізіп, тексеріп отырған жөн. Аудитті министрліктер мен жергілікті басқару органдары жанындағы қызметтер мен инспекциялар, сондай-ақ сыртқы мемлекеттік аудит жүргізуге тиіс. Бұл бағытта мемлекеттік аудиторларды институционалды дамыту, әзірлеу және оқыту жөніндегі шараларды жалғастырған жөн.

Кең мағынада алғанда, қаржылық айқындылық мемлекеттік бюджет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тікелей жария шаралар әзірлеудегі басшылыққа алатын принцип болуға тиіс. Бұл реттегі неғұрлым маңызды принциптер мемлекеттік және мемлекеттік емес функциялардың барынша нақты бөлінуі, мүдделі адамдардың мемлекеттік қаржы бойынша ақпараттарға қол жеткізуі, бюджеттен тыс қорларды жою немесе оларды бюджеттік процесс пен есепке алудың жалпы жүйесіне қосу, мемлекеттік бюджетті әзірлеудің, атқарудың және ол бойынша есеп беру процесінің неғұрлым ашықтығы, шығыстарды сыныптаудың айқындығы мен анықтығы болып т а б ы л а д ы .

Мемлекеттік реттеу және нарықтық бәсеке

Сыбайлас жемқорлықтың дамуының негізгі принциптерінің бірі нарық жағдайындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметін нормативтік шектеу және сонымен байланысты мемлекеттік реттеу болып табылады. Экономикалық қызметті кең ауқымды реттеу мен оған бақылау жасау ережелер мен рәсімдер жүйесін сақтаудың, инспекция жүргізудің және жеке сектор мен мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастың тұтас бір кешенін дамытудың қажеттігін туындатады. Бұл сыбайлас жемқорлықтың дамуы үшін әлеуетті мүмкіндіктер тудырмай қоймайды. Сондықтан сыбайлас жемқорлықтың экономикалық себептеріне қарсы күрестің жалпы стратегиясы мемлекет бақылауында тұрған салаларды қысқарту және нарықтық заңдар мен механизмдердің жұмыс істеуін кеңейту болып табылады. Экономикалық белсенділікті бақылайтын және оған ықпал ететін ведомстволар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресетін органдардың және жұртшылықтың тұрақты және мұқият бақылауында б о л у ғ а т и і с .

Мемлекеттік қызмет - еңбек сіңіру қағидаты, қызметтік этика және еңбекке ақы т ө л е у

Әкімшілік этикасы мен рәсімдер, мемлекеттік қызметті ұйымдастыру жүйесі сыбайлас жемқорлыққа ықпал етуі немесе оны болдырмауы мүмкін. Мемлекеттік қызметшінің этикасы қоғамдық мүдделерге қызмет ету үшін құрылған институт ретіндегі мемлекеттің айрықша мәртебесімен және рөлімен тікелей байланысты. Этикалық стандарттар мен тиісті жағдайларды барынша егжей-тегжейлі реттеу

мемлекеттік қызметшінің мінез-құлқын нақты құқықтық шеңберге қоюға және этикалық жағынан дұрыс шешім қабылдауға көмектесуге бағытталған. Өз кезегінде, мемлекеттік қызметшілер Қызметтік этика ережелері мен басқа да ережелерді оқып-үйренуден өту, өз ұйымдары шеңберінде білікті заңи консультациялар алу, сондай-ақ қызметтік ережелерді теріс пайдалану фактілері туралы хабарлау мүмкіндігіне ие болуға тиіс.

Мемлекеттік қызметке конкурстық іріктеу ережесін енгізу әділеттілік принципі мен білімнің басымдығын, мемлекеттік функцияларды орындау үшін қажет қабілеттілік пен дағдыларды қамтамасыз етуге ғана емес, сонымен бірге қамқор болу мен ағайынға бұрушылық мүмкіндіктерін қысқартуға ықпал етуге де бағытталған. Конкурстық іріктеу теріс пайдаланушылық пен сыбайлас жемқорлық үшін мүмкіндіктердің жоқ екендігіне кепілдік бермесе де, ол мемлекеттік қызмет мәртебесін институт ретінде түбегейлі өзгертеді және тікелей тәуелсіз, алаламайтын және кәсіби мемлекеттік әкімшілік қалыптастыру үшін негіз қалайды.

Кәсіби және сыбайлас жемқорлықтан қорғалған мемлекеттік қызметті құру кезіндегі маңызды міндет еңбекке ақы төлеу, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік қорғау жөніндегі нормативтік актілер, тегін медициналық қызмет көрсетумен қамтамасыз ету жөніндегі кепілдіктер, тұрғын үй беру және сатып алу жөніндегі жеңілдіктер жүйелерін реформалау болып қала береді. Әділетті және бәсекеге қабілетті еңбекке ақы төлеу жүйесінің ішкі және сыртқы талаптары бар. Ішкі талаптар талап етілетін білім, қабілеттілік және жауапкершілік тұрғысынан лауазымдарды бағалау негізінде мемлекеттік қызметшілерге ақы төлеудің санаттары мен деңгейін айқындаудан тұрады. Жүйеге сыртқы талап жеке сектордағы ақы төлеу деңгейімен салыстырылатын және бәсекелесуге қабілетті ақы төлеуді қамтамасыз етуді білдіреді. Еңбекке ақы төлеудің төмендігі, әсіресе мемлекеттік қызметтің орта және төменгі деңгейінде, жергілікті басқару органдарында сыбайлас жемқорлықтың таралуының елеулі себептерінің бірі болып табылады. Лауазымдық айлықақысы төмен тіпті, құқық бұзғандығы үшін жұмыстан босап қалуының қаупі жоғары кездің өзінде материалдық пайдасын жоғалтуы соншалықты мардымсыз болатындықтан, ол мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлықты болдырмаудың тиімділігі аз механизміне қызмет етеді. Халық пен ұйымдарға мемлекеттік қызметтерді тікелей көрсету деңгейіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың тиімді құралы кадрлар ротациясы бола алады. Чиновниктің бақылауындағы заңдық иелікті ауыстыру мақсатымен кадрлардың белгілі бір санаттарына мезгіл-мезгіл ротация жасау мемлекеттік чиновниктер мен олардың қызметін тұтынушылар арасында патронаждық қатынастар орнығу қаупін төмендетуге мүмкіндік береді.

Қоғамдық қатысуды жұмылдыру және білім беру
Сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселесіндегі халықтың білімі мен құқықтық

сауаттылығы - мемлекеттік қызметшілер тарапынан билікті теріс пайдалануға тиімді қоғамдық бақылау жасаудың маңызды және қажетті алғышарты. Егер халық бұған табанды түрде қарсы әрекет жасауға бейім болса, сыбайлас жемқорлықты табу мен жазалаудың ықтималдығы едәуір өседі. Бұл жұртшылықтың төзбеушілік атмосферасын орнатып, теріс пайдаланушылықтың алдын алудың елеулі факторына айналады. Білім беру, соның ішінде мектептегі білім беру қоғамдық пікір қалыптастырудың маңызды арнасы болуға қызмет етеді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары туралы зерттеулер жүргізіп, қоғамды хабардар етуге қабілетті тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары да қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет етуге мүдделіліктің өсуіне ықпал жасайды. Азаматтардың құқықтарын, заңнамалардың ережелерін, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының түрлерін түсіндіретін, іс-әрекеттерді және әкімшілік этикасының бұзылуы мен билікті теріс пайдалану жағдайлары туралы ақпаратты қандай жолдармен хабарлауды ұсынатын, кең таралған ақпараттық кітапшалар халықтың қатысуы мен қолдауын қамтамасыз ететін тиімді әдістердің бірі ретінде қызмет етеді.

Әртүрлі елдердегі жергілікті билік әкімшілік жүйесінің барынша айқындығының қамтамасыз етілуі, халықтың сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға неғұрлым белсене қатысуы проблемаларының әртүрлі инновациялық шешімдерін табуда. Мысалы, Сеул әкімшілігі азаматтар мен жеке құрылымдардың Интернет арқылы өтінімдердің, лицензиялардың, анықтамалардың және басқа құжаттардың қаралу жай-күйі туралы, олардың мәселелерімен айналысатын лауазымды адамдар мен қызметтер және т.б. туралы ақпаратқа қол жеткізуіне мүмкіндік беретін ақпараттық жүйені табысты енгізді. Инновациялық шешімнің басқа бір мысалы жергілікті мемлекеттік мекемелер халыққа қызмет көрсететін жерлерде қала мәріне белгіленген ережелердің теріс пайдаланылуы мен азаматтар құқықтарының бұзылуы туралы тікелей хабарлаудың арнаулы нысандарын тарату болып табылады. Білікті азаматтардың қалалардың аудандары деңгейінде шағын құрылыс жобаларына инспекциялық тексеру мен мониторинг жүргізу үшін тағайындауының да мүмкіндігі бар.

Жеке сектордың рөлі мен қатысуы

Әдетте, сыбайлас жемқорлық мемлекет пен жеке сектор арасындағы өзара қарым-қатынас себептерінен пайда болады. Кәсіпкерлер мен коммерциялық кәсіпорындар заңсыз қызмет көрсету мен белгілі бір артықшылықтар алуды ауыстыруға төлем ұсынатын белсенді тарап ретінде де, сондай-ақ өзінің заңды құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндігін ауыстыруда қорқытып алу объектісі ретінде де бой көрсетеді. Жеке сектор, диагностикалық зерттеулер жағдайындағы сияқты, сыбайлас жемқорлықтың сипаты мен деңгейі, оның неғұрлым маңызды түрлері мен схемалары туралы ақпараттың маңызды көзі болады. Жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықты төмендету бірлескен этиканың нақты ережелерін әзірлеу мен сақтауға, қолданылып жүрген заң шеңберінде қорқытып алуға қарсы күрестің мүмкіндіктері мен

құралдарын білуге, сондай-ақ нарықтық экономиканың дамуына кедергі келтіретін сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықты неғұрлым қатаң қадағалау мен жазалауға байланысты. Мысалы, кейбір мемлекеттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес практикасында мамандандырылған органдар мемлекеттік сектордағы ғана емес, сонымен бірге жеке сектордағы да құқық бұзушылықтарды тергеу жөнінде белсенді жұмыстар жүргізеді. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу стратегиясы шеңберінде аталған органдар бірлескен этиканы нығайту мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдардың ережелері туралы хабардарлықты арттыру үшін жеке компаниялардың қызметкерлері арасында жүйелі білім беру науқандарын жүргізеді.

Айқындық және ақпаратқа қол жеткізу

Мемлекет пен оның институттарының барынша ашықтық атмосферасын орнықтыру - ұзақ мерзімді перспективада теріс пайдаланушылар үшін шарттар мен ынталандыруларды қысқартудың сенімді жолы. Барынша ашықтық мемлекеттік қызмет көрсетулердің клиенттері-тұтынушылар үшін де, сондай-ақ тұтастай алғанда бұқаралық ақпарат құралдары мен көпшілік үшін де әкімшілік сипатындағы ақпараттарға кеңінен қол жеткізуді білдіреді. Бұл халықтың мемлекетке деген сенімін біртіндеп қалпына келтіру және сыбайлас жемқорлықты түп-тамырымен жоюға деген қоғамдық мүдделілігін ояту үшін қажетті шарт болып табылады. Жабықтық, қол жеткізе алмаушылық, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерін табиғи түйсіне алмаушылық дәстүрлі мемлекеттік басқарудың жүйесі мен мәдениетіндегі өзгерістердің әзірге әлсіз болып отырғанын дәлелдейді.

Ашықтық саясатының негізгі идеологиялық дәлелі бірінші кезекте өмір сүруінің бірден бір заңды негізі азаматтардың конституциялық мүдделері мен құқықтарын қамтамасыз ету болып табылатын мемлекеттің тұжырымдамасын білдіретін мемлекеттік басқаруды демократияландыру болуға тиіс. Ақпараттық технологияның, ең алдымен, Интернеттің мүмкіндіктері адамдардың әкімшілік ақпараттарына қол жеткізуін кеңейту, мемлекетті халыққа жақындату және мемлекеттік органдар мен мекемелер қызметінің сапасы мен тиімділігін жақсарту үшін кері байланыс орнатуға мүмкіндік жасайды.

* * *

Егер сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясының басты мақсаты заңдылықты және бәрінің заң алдында теңдігін қамтамасыз ету болса, айқын тәсілдер мен құралдарды ұсынса және ұсақ сыбайлас жемқорлықпен ғана емес, сонымен бірге ірі ауқымды қылмыстармен де ымырасыз әрі принципті күресуге бағытталса, ол жұртшылықтың сенімі мен қолдауына ие болады. Саяси бағдарлар мен басымдықтар тиісті бағдарламада іске асырылуға тиіс, оның жүзеге асырылуы Мемлекет

басшысының тұрақты бақылауында болады.

ХІІІ БӨЛІМ.

МЕМЛЕКЕТТІК ФУНКЦИЯЛАРДЫ ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУ

1 . М А Қ С А Т

Басқаруға азаматтардың қатысуын кеңейту және мемлекеттік органдардың халыққа есеп беруін күшейту жолымен мемлекеттік басқарудың негіздерін демократияландыру.

2 . Ж А Ғ Д А Й Д Ы Т А Л Д А У

Басқарудың әртүрлі деңгейінің рөлін, жауапкершілігін және өкілеттігін ой елегінен қайта өткізу және өзгерту ретіндегі орталықсыздандыру үкімет қызметінің тиімділігіне қол жеткізу әдістерінің бірі болып табылады. Еуропа және ТМД елдеріндегі реформалардың тәжірибесі орталықсыздандырудың экономиканы және қоғамды демократияландыру мен түрлендіру процесінде маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Бұл өзінің мәнін дұрыс түсінуді, іс-қимылдың ойлылығы мен саралылығын талап ететін күрделі процесс, өйткені ол қоғам өмірінің: саяси, құқықтық, әлеуметтік, әкімшілік, экономикалық және мәдени әртүрлі аспектілерін қозғайды.

Орталықсыздандырудың басымдығы саяси да, сонымен бірге экономикалық та с и п а т қ а и е .

Орталықсыздандыру азаматтардың биліктегі өз өкілдерін жақсы білуіне мүмкіндік береді, өз кезегінде олар өз сайлаушыларының проблемаларымен және сұраныстарымен жақсы танысады, тиісінше саяси шешімдерді тұжырымдауға және іске асыруға неғұрлым белсенді ықпал етеді.

Жергілікті деңгейде жаңа элитаның пайда болуына мүмкіндіктер жасайды, ол елдің саяси өміріне қатысу үшін қажет демократиялық саяси дағдылар мен функцияларды и г е р е а л а д ы .

Орталықсыздандыру билік органдарының жергілікті сұраныстар мен проблемаларға сергек қарауды арттыруға ықпал етеді. Қызметтер ұсыну мен инфрақұрылымды қамтамасыз ету жауапкершілігі орталықсыздандырылған кезде жергілікті органдар кірістер мен шығыстардың ара қатынасын жақсы бағалайды, сондай-ақ бюджеттік шектеулер шеңберінде халықтың сұранысына неғұрлым икемді үн қосатын болады.

Орталықсыздандыру үкіметтің және орталық мемлекеттік органдардың жұмыс тиімділігін арттыруға ықпал етеді, өйткені бұл оларды жергілікті сипаттағы міндеттерді шешуден босатады және назарды ел дамуының стратегиялық мәселелеріне

шоғырландыруға, республикалық деңгейдегі әртүрлі бағдарламаларды мұқият жоспарлау мен ұйымдастыруға мүмкіндік жасайды.

Жергілікті жерлерде таңдау процесін дамыту тұтастай алғанда халықтың саяси белсенділігін одан әрі демократияландыруға және арттыруға түрткі болады.

Экономикалық тұрғыдан алғанда орталықсыздандыру мемлекеттік ресурстарды неғұрлым ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдары орын алған мемлекеттік билікті күшті орталықтандыру өзін ақтады, өйткені мемлекет құру, елдің егемендігін нығайту, аумақтық тұтастықты сақтау басым міндеттер болды. Орта мерзімді перспективада билікті тым орталықтандыру елдің дамуын тежейтін болады, тіпті таяу көршілерден стратегиялық жағынан артта қалу

қаупі туындайды.

Орталықсыздандыру саясатын әзірлеуді жеделдету әлемдік экономиканы ғаламдандыру, мемлекеттік басқару жүйесін демократияландыру процесін талап етеді.

Әлемде бар орталықсыздандырудың саналуан моделдерін, сондай-ақ Қазақстандағы мемлекеттік басқарудың нақты шындығы мен дәстүрін ескере отырып, өзіміздің орталықсыздандыру стратегиямызды тұжырымдау қажет.

2.1. Күшті жақтар

- Реформаны жүзеге асыру үшін қажетті ішкі ресурстардың болуы.
- Жергілікті басқару институтының болуы.
- Республикада әртүрлі деңгейде басқарудың оңтайлы модельдерін іздестіру жүргізілуде.

- Белгілі бір функциялардың, өкілеттіктердің, қаржылық жауапкершіліктердің орталық Үкіметтен мемлекеттік биліктің одан төмен тұрған деңгейлеріне берілуі ж ү з е г е а с ы р ы л у д а .

- Әкімдер өкілеттіктерінің кең мәлімделуі, ол тіпті дамыған елдердегі қабылданған нормалардан бірсыпыра жоғары, мұның өзі жауапкершіліктің қазіргі көлемімен салыстырғандағы нақты өкілеттіктің жай-күйіне талдау жасау қажеттігін көрсетеді.

2 . 2 . Ә л с і з ж а қ т а р

- Жергілікті басқару органдарының халыққа есеп беруінің және оның бақылауында б о л м а у ы .

- Өздерінің араларындағы функциялары мен өкілеттіктерінің нақты шектелмеуі салдарынан биліктің әртүрлі деңгейлерінің арасында жауапкершілікті бір-біріне арту мен жанжалдар.

- Жергілікті өкілді органдардың әлсіздігі және олардың жергілікті атқарушы органдарға тәуелділігі.

- Жергілікті жерлерде және аймақтық әкімшіліктерде орталық органдардың функциясын қайталау.

- Қаржы және материалдық ресурстарды иелену үшін аймақтық әкімдер мен Үкіметтің арасындағы жанжалдар.

2.3. Мүмкіндіктер

- Қоғамның тұтастай алғанда мемлекеттік басқару жүйесін және жергілікті басқару жүйесін мемлекеттік басқару негіздерін демократияландыру жағына қарай реформалау қажеттігіне түсіністікпен қарауы.

- Әлемдегі орталықсыздандыру процесінің қазіргі кең тәжірибесін зерделеу ортақ үрдістер мен заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

- Қазақстан Республикасынан мемлекеттік басқару жүйесін демократияландыруды талап ететін әлемдік экономиканы ғаламдандыру үрдісі.

2.4. Қатерлер

- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері назар аударуды талап етеді. Бұдан басқа, аймақтардың басшыларын сайлап қоюға асығыс түрде көшуге жол беруге болмайды, өйткені сепаратистік үрдістердің көрініс беретініне дейінгі саяси тұрақсыздық, ұлтаралық егес туындау қатері бар.

- Аймақтардың әртүрлі экономикалық әлеуетіне байланысты ойластырылмаған бюджеттік орталықсыздандырудың да теріс әсері болуы және аймақтардың әлеуметтік қызмет көрсетулермен біркелкі қамтамасыз етілмеуіне алып келуі мүмкін.

3. СТРАТЕГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕР

Нарықтық экономика құрудың стратегиялық міндеттері мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерін демократиялық жолмен құруды талап етеді, өйткені демократиялық тетіктерсіз және басқару органдарының жұмысын бақылаусыз әділетті нарықтық бәсекеге жағдай жасау мүмкін емес.

Екінші жағынан, нарықтық экономика шешім қабылдау жүйесінде артық орталықтандыруға көнбейді және экономикалық, әлеуметтік өмірдің субъектілерімен тікелей жанасатын жергілікті органдарға белгілі бір билік пен қаржы өкілеттігін бекітіп

беруді талап етеді. Сонымен бірге орталықсыздандыру процесі орталық мемлекеттік органдардың ролін кішірейтуді білдірмейді, олар мемлекет қызметінің негізгі салалары үшін жауапты болып қала береді және жергілікті билік органдарының қызметін заңнамалық кесімдер мен бюджетаралық трансферттер жүйесі арқылы реттейді.

Қазақстандағы орталықсыздандырудың негізгі міндеттері:

- Биліктің әртүрлі деңгейлерінің арасындағы қызмет, функция және жауапкершілік салаларын айқын шектеу.
- Жергілікті басқарудың тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай жасау.
- Демократиялық мемлекеттің іргетасы ретінде жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізу.

4. ІС - ҚИМЫЛ СТРАТЕГИЯСЫ

4.1. Биліктің әртүрлі деңгейлерінің арасындағы қызмет, функция және жауапкершілік салаларын айқын шектеу

- Құзырында орталықсыздандырудың жоспарын әзірлеу және оның орындалуын бақылау, сондай-ақ мемлекеттік функцияларды орталықсыздандыру мәселелері бойынша мемлекеттік басқару органдарының қызметін үйлестіруді жүзеге асыру бар уәкілетті органды белгілеу.

- Функциялар мен өкілеттіктерді беру процесінің кезеңдері мен бағыттарын, мемлекеттік басқарудың әрбір деңгейінің ролі мен міндеттерін және олардың өзара іс-қимылының жүйесін, сондай-ақ жергілікті басқару органдары мен мемлекеттік емес ұйымдарға беруге жататын функцияларды айқындайтын орталықсыздандыру жөніндегі іс-қимылдың мемлекеттік жоспарын әзірлеу.

- Мемлекеттік басқарудың әрбір деңгейінің орындайтын функцияларына қойылатын егжей-тегжейлі талаптарды әзірлеу. Өкілеттіктерді беру жоспары, іске асыру барысында ашылатын мүмкіндіктерді пайдалану үшін стратегиялық сипатқа ие болуға тиіс. Бұл жоспар орталық пен аймақтардың арасындағы қатынастың ырғақты дамуын ескере отырып әзірленуге тиіс.

- Басқару органдарының функциясы айқын белгіленуге және шектелуге тиіс. Халықаралық тәжірибені және қалыптасқан қазақстандық жағдайды ескере отырып, мынадай негізгі функциялар белгіленуі мүмкін (қосымшаны қараңыз).

- Оларды билік деңгейлерінің арасында бөлуді заң жағынан бекемдеп, аталған функцияларды нақтылау мен кеңейту үшін барлық деңгейдегі билік өкілдерінің қатысуымен функционалдық мұқият талдау жүргізу қажет.

4.2. Жергілікті басқарудың тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай жасау

- Мемлекеттік басқарудың барлық деңгейдегі жергілікті басқару органдарына

бюджет пен меншіктің айқын белгіленген өкілеттіктері берілуге тиіс, оларға мемлекет берген функция орындалуы керек.

- Жергілікті органдардың өздерінің бюджеттеріне қатысты нақты өкілеттіктерін қамтамасыз ету, яғни басқарудың әрбір деңгейі үшін кірістің меншікті көздерін, оларды жұмсаудың бағыттарын дербес белгілеу құқығын бекіту қажет. Жергілікті мәслихаттар жергілікті бюджетті бекітуге және олардың орындалуын нақты бақылауға тиіс (қараңыз VIII бөлім. Салық бюджет саясаты).

- Жергілікті басқару органдары қызметкерлерінің даярлығы мен біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру.

4.3. Демократиялық мемлекеттің іргетасы ретінде жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізу

Мемлекеттік басқаруды қайта жайластыру жөніндегі міндеттердің күрделілігін ескере отырып реформаны "пилоттық" жобаларды іске асыру арқылы, кезең-кезеңімен жүргізу қажет.

Өзін-өзі басқарудың жаңа қағидаттарын кейбір ауылдық округтарда, қалаларда, аудандарда, тиісінше бір жыл ішінде алдын ала байқап көрген жөн, және сонан соң ғана бұл принциптерді заңнамалық кесімдерге кіріктіру керек. Мұндай тактика сынақ кезеңі ішінде жаңа жағдайдағы жұмыс тәжірибесін жинақтауға, заңнамалық нормаларды мұқият пысықтауға және бүкіл ел ауқымында ірі қателіктер мен кемшіліктер жібермеуге мүмкіндік береді.

Реформалаудың оң және теріс нәтижелерін зерделеу және талдау келесі деңгейде одан әрі тарату үшін бағдар болады.

- Орталықсыздандырудың бірінші кезеңінде ауыл мен шағын қалаларда, яғни қазіргі кезде билікте белгілі бір вакуум орын алып отырған тұста, үлкен шығындарға алып келетін проблеманы шешу әсіресе маңызды болып табылады.

Ауылдық округтер, қала тұрпаттас кенттер және аудандық маңызы бар қалалар деңгейіндегі әкімдерді сайлау жүргізілетін болады.

- Екінші кезеңде төмен деңгейдегі әкімшілік-аумақтық бөлініс деңгейінде, яғни ауылдық округтар, қала тұрпаттас кенттер мен аудандық маңызы бар қалалар деңгейінде басқарудың толыққанды органдарын құрудың мүмкіндіктерін қарастыру керек.

Орталықсыздандырудың бұл кезеңінде аудандық деңгейдегі жергілікті мемлекеттік басқару реформасы талап етіледі. Халыққа есеп беруі мен бағыныстылықты күшейту мақсатында тиісті өкілді органдармен - аудандық мәслихаттармен келісе отырып белгілі бір мерзімге аудандардың (облыстық

маңызы бар қалалардың) әкімдерін қызметке тағайындаудың тәртібін енгізу

қажет. Аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімін аудандық мәслихат депутаттарының қатарынан облыстық әкімнің тағайындау нұсқасы да мүмкін.

- Үшінші кезеңде облыстық маңызы бар аудандар мен қалалар деңгейінде орталықсыздандыру қағидаттарын енгізу қажет.

5. ҚОСЫМША

Басқару органдарының негізгі функциялары

Басқару деңгейі	!	Функциялары
Төменгі деңгей (ауыл және шағын қалалар)		Коммуналдық шаруашылық, мәдениет мекемелері, жер мен суды пайдалану, жылумен жабдықтау, көркейту және көгалдандыру мәселелері.
Орташа деңгей (аудандар мен облыстық маңызы бар қалалар)		Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, мектепке дейінгі және жалпы орта білім беру, алғашқы медициналық-санитарлық көмек, жалпы бағдардағы емханалар мен ауруханалар, қоғамдық тәртіпті сақтау, жергілікті маңызы бар жолдар, құрылысты жоспарлау, жергілікті тұрғын үй салу және күтіп ұстау, коммуналдық қызмет көрсетулерге арналған тарифтерді реттеу.
Жоғарғы деңгей (облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар)		Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, коммуналдық қызмет көрсетулерге арналған тарифтерді реттеу, құрылысты жоспарлау, муниципалдық тұрғын үй (қалалар үшін) салу, құрылысын жүргізу және күтіп ұстау, арнаулы орта білім беру, облыстық маңызы бар жалпы бағдардағы ауруханалар, эпидемиялогияға қарсы қызметтер, атаулы әлеуметтік көмек, халықты жұмыспен қамтуға жәрдем көрсету, қоғамдық тәртіпті сақтау, облыстық маңызы бар жолдарды салу, күтіп ұстау және жөндеу, облыс шегіндегі халыққа көліктік қызмет

көрсету, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету, облыстық деңгейдегі төтенше жағдайларды жою, ауыл шаруашылығы мәселелері, қоршаған ортаны қорғау, қызметтің белгілі бір түрімен шұғылдануға лицензиялар беру, шағын және орта бизнесті қолдау, шетел инвесторларымен келісім-шарт әзірлеуге қатысу және олардың орындалуын бақылау, кең таралған пайдалы қазбаларды пайдалануды басқару, аудандар мен қалаларға қаржылық көмек көрсету.

XIV БӨЛІМ.

КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕЛЕР

КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕЛЕР:

- ұзақ мерзімді жоспарында бәсекеге төзімді экономика құру;
- ІЖӨ-нің көлемін екі есе ұлғайту;
- осы заманғы бюджет жүйесін құру, бюджетке түсетін түсімдердің ІЖӨ-ның 30%-ына дейін өсуін қамтамасыз ету;

- мемлекеттің қатысуымен, аймақтық және мүмкіндігінше, әлемдік деңгейде ұлттық ірі компаниялар құру және өсіріп шығару;
- тиімді, мемлекеттік кәсіпкерлікті басқаруға икемді Үкімет құру;
- орталықсыздандыру қағидатында жергілікті басқарудың осы заманғы жүйесін құру ;
- халықтың санын, ерлер өмірінің тумысынан күтілетін ұзақтығын 4 жылға, әйелдер - 2 жылға өсіру жағдайында, 16 млн. адамнан астам деңгейге дейін көбейту;
- экономикалық жағынан белсенді халықтың көпшілігін зейнетақы, әлеуметтік және медициналық сақтандыру жүйелерімен қамту.

ӨНЕРКӘСІПТІК ЖӘНЕ АГРАРЛЫҚ САЛАДА

Он жылдықтың аяқталуына қарай елдің ішкі және сыртқы рынокта бәсекеге төзімді, тұрақты және орнықты өткізу рыногы бар, әлемдік еңбек бөлінісінде мамандануы

айқындалған индустриалдық кешені жасақталатын болады.

Өнеркәсіп пен экономиканың тұтастай алғанда жаңа технологиялық укладқа көшуі үшін алғышарттар жасалады.

Өнеркәсіп өндірісінің көлемі 2000 жылмен салыстырғанда 2 еседен астам, аграрлық өндірістің көлемі 1,5 еседен астам өседі.

Осы кезең ішінде өнеркәсіп өндірісінің құрылымы өзгереді, оның материалдық-техникалық базасы мен қолданылып жүрген технологиясын қайта жаңарту жүргізілетін болады.

Экспортқа бағдарланған топтама - мұнай-газ секторы мен металлургия, мұнай-химия және химия өнеркәсіптің индустриалдық ұйтқысы болып қалыптасады және солармен байланысты салаларға да кең тұрғыдағы мультипликативтік әсер етеді.

Машина жасау, құрылыс индустриясы негізінен экспорттық өнеркәсіптік кешеннің, сондай-ақ аграрлық сектор мен көліктің көмекші және қызмет көрсетуші топтамасын құрайды. Осымен бір қатарда электр техникалық және электрондық өнеркәсіпте жаңа өндірістер енгізілетін болады.

Жоғары технологиялық және ғылымды көп қажет ететін өндірістер, ең алдымен биология, химия, медицина түйісіндегі, сондай-ақ ақпараттық технологиялар саласындағы өндірістер басым дамуға ие болады.

Аграрлық сектор мен тамақ өнеркәсібі елдің азық-түлік қауіпсіздігін ғана емес, сонымен бірге отандық тамақ өнімдерінің әлемдік рыноктағы кең экспансиясын да қамтамасыз етеді.

Мұнда агроиндустриялық өнімдердің рыноктағы бәсекесін және ықпалдасуын дамыту, ауылда агробизнестің қалыптасуы, салалық одақтар мен қауымдастықтар, аграрлық және қайта өңдеуші кәсіпорындардың тігінен ықпалдасқан бірлестіктері оның негізгі субъектілер болып табылатын ауыл шаруашылығы өндірісшілерінің кооперативтік бірлестіктері айқындаушы болады.

Тұтастай алғанда экономиканың индустриялық секторында ақпараттық техника мен технология ауқымды пайдаланылады және тауарлар мен қызмет көрсетулердің өзара сабақтас рыногы осы негізге құрылады.

Өндірістерді, инновациялар мен менеджментті, ішкі және сыртқы рыноктардағы экспансияны дамыту тұрғысынан тиімді бірлескен құрылымдар (холдингтер, консорциумдер, қаржы-өнеркәсіп топтары) қалыптастырылады.

Осының бәрі ұлттық экономиканың әлемдік шаруашылық қатынастарға табиғи және тең құқықта кірігуіне мүмкіндік береді. Сөйтіп экономиканың дамудың индустриалдық сатысынан индустриалдықтан кейінгі сатыға өтуі үшін алғышарттар жасалады.

КӨЛІКТІК КЕШЕНДЕ

Иргелі міндет - дамуға ықпал ететін және экономика мен қоғамның қажеттерін сапалы қызмет көрсетулермен қамтамасыз ететін тиімді және технологиялық жағынан жаңарған көліктік кешен құру шешіледі.

Транзиттік жүктерді жыл сайын тасымалдаудан түскен кіріс кемінде 1 млрд. АҚШ долларын құрайтын болады.

Ұсынылатын қызмет көрсетулер көлемінің ұлғаюы көліктік кешен кірісінің өсуіне әсер етеді, бұл өз кезегінде кешеннің қызмет көрсетулеріне арналған тарифтердің төмендеу мүмкіндігіне алып келеді.

Транзиттен түскен кірістер мен көліктік кешенге тікелей инвестициялар тарту саланы меншікті қаражат есебінен қаржыландыруға және бюджет жүктемесін төмендетуге мүмкіндік береді.

Нәтижесінде экономиканың нақты секторында өндіріс жанданады және жұмыс орындарының саны көбейеді. Ең көп тиімділік, бірінші кезекте, өнімнің өзіндік құнындағы көліктік шығын үлесі жоғары болып отырған өнеркәсіптің шикізат секторының экспортқа бағдарланған салаларынан алынатын болады.

Ә Л Е У М Е Т Т І К С А Л А Д А

- мамандандырылған оқуға мұқтаж балаларды қоса алғанда, мектеп жасындағы балаларды орта мектеп бағдарламасы бойынша оқытуға 100% қамтуға қол жеткізілетін болады ;

- орта білім беру мектептері түлектерінің 70%-ы осы заманғы жұмысшы кәсіптерін иеленген және жұмысшы кәсібінің теңдестірілген еңбек рыногын құрайды;

- елдің еңбекке қабілетті халқының көп бөлігі қазақ және орыс тілдерін бірдей жақсы меңгереді, шетел тілін меңгергендердің үлесі артады;

- жастардың үштен екісі орта кәсіптік және жоғары білім жүйелеріне қамтылатын болады ;

- туберкулезбен ауыру жағдайлары жартылай қысқарады;

- өсіп-өну денсаулығы бойынша арнайы бағдарламаларды іске асырудың арқасында әйелдердің денсаулық индексі жоғарылайды;

- ересек тұрғындардың арасында ЖҚТБ-ның таралу деңгейі 2000 жылғы деңгейден аспайды ;

- алғашқы медициналық-санитарлық көмек ұйымдарында пациенттерге өсіп-өну денсаулығы мәселелері, жыныс жолдарымен берілетін жұқпалы аурулардың, ЖҚТБ/АҚТБ-ның алдын-алу және олардан емделу проблемалары бойынша сапалы қызметтер көрсетілетін болады ;

- әлемнің жетекші медициналық орталықтарымен ынтымақтасатын, халықтың көп бөлігіне сапалы медициналық қызмет көрсетуді қамтамасыз ететін оқу-клиникалық

орталықтар

жұмыс

істейтін

болады.

© 2012. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ